

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**DİNİ GRUPLARIN DİN REFERANSLI KÜRESEL TERÖRİZM ALGISI:
İSTANBUL İLİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahman KÜLTÜR

ARALIK-2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**DİNİ GRUPLARIN DİN REFERANSLI KÜRESEL TERÖRİZM ALGISI:
İSTANBUL İLİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdurrahman KÜLTÜR

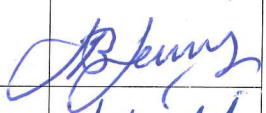

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ

ARALIK-2019

TRABZON

ONAY

Abdurrahman KÜLTÜR tarafından hazırlanan “Dinî Grupların Din Referanslı Küresel Terörizm Algısı: İstanbul İli Örneği” adlı bu çalışma 03.01.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ	Başkan	☒	☐	
Doç. Dr. Muammer AK	Üye	☒	☐	
Dr. Öğr. Üyesi Serdal FİDAN	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Abdurrahman KÜLTÜR

16.12.2019

ÖNSÖZ

Din geçmişte ve günümüzde toplumsal hayatı şekillendiren en önemli olgulardan birisi olmuştur. Toplumsal hayatı, bireylerin karakterlerini, inançlarını, toplumun değerlerini ve gündelik yaşam pratiklerini şekillendiren din, toplumsal ortamdaki değişim ve dönüşümleri etkilemiş, aynı zamanda bu değişim ve dönüşümlerden de etkilenmiştir. İnsanların bir arada yaşamasında ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında dinin işlevi çok fazladır. Bu kadar işlevsel ve güçlü bir kurum olan din, aynı zamanda istismar edilebilen bir olgu haline de gelebilmektedir. Böyle bir sömürünün en önemli örneklerinden birisi de din referanslı terörizmdir. Çünkü din referanslı terör eylemi gerçekleştiren örgütler yaptıklarını meşrulaştırmak ve üye kazanmak için sürekli olarak dine atıfta bulunmuş ve ona başvurmuşlardır. Terörün küresel bir hal aldığı günümüzde bu tip örgütlerin varlığı gittikçe artmaktadır. Söz konusu bu örgütler eylemlerini artık küresel boyuta taşımaktadır. Geçmişten günümüze kadar birçok farklı şekilde karşımıza çıkan terör kavramının aldığı son şekil din referanslı küresel terör olarak nitelendirilebilir. Bu çalışmada da günümüzde sürekli olarak tartışılan bu kavramın ne ifade ettiği, nasıl algılandığı ve toplumsal hayatta ne tür etkiler yarattığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Öncelikle tez çalışması süresince tavsiyeleri ve desteği ile çıktığım bu yolda bana ışık tutan çok saygıdeğer danışmanım, hocam Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ'e müteşekkir olduğumu ifade etmek isterim. Sonrasında ise hem akademik anlamda yol göstericiliğinden dolayı hem de verdiği psikolojik desteklerden ötürü Dr. Öğr. Üyesi Serdal FİDAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU'na, ve adını saymadığım tüm hoca ve meslektaşlarıma şükranlarımı sunuyorum. Aynı zamanda tezimin saha kısmında verileri toplayabilmem için benimle beraber canla başla çalışan dostum, kardeşim Abdüssamet YILMAZ'a teşekkürü bir görev addediyorum. Son olarak da bu yolda hep yanımda olan ve yönetemediğim stresime katlanan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ocak, 2020

Abdurrahman KÜLTÜR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	IX
TABLolar LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ.....	3-9
1.1. Araştırmanın Konusu	3
1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi.....	4
1.3. Araştırmanın Problematiği	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	5
1.5.1. Veri Toplama Süreci ve Tekniği.....	6
1.5.2. Veri Analiz Tekniği	7
1.6. Çalışma Grubu	7

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİN REFERANSLI KÜRESEL TERÖR, EL-KAİDE VE ARAŞTIRMANIN YAKLAŞIMI.....	9-68
2.1. Terör ve Terörizm	9
2.1.1. Terör ve Terörizm Kavramı	9
2.1.2. Terörün Tarihsel Gelişimi	15
2.1.3. Terör Çeşitleri	18

2.1.3.1. Devlet Terörü.....	18
2.1.3.2. Etnik Terör.....	19
2.1.3.3. İdeolojik Terör.....	19
2.1.3.4. Siber Terör.....	20
2.1.3.5. Devlet Destekli Terörizm.....	21
2.1.3.6. Küresel Terör ve Din Referanslı Terörizm.....	22
2.1.3.6.1. Yahudilikte Din Referanslı Örgütler.....	29
2.1.3.6.2. Hristiyanlıkta Din Referanslı Örgütler.....	30
2.1.3.6.3. İslamiyet'te Din Referanslı Örgütler.....	33
2.2. İslam Referanslı Terör Örgütlerinin Arka Planı.....	36
2.2.1. Referans Kavramlar ve Perspektifler.....	36
2.2.1.1. Cihat.....	36
2.2.1.2. Tağut.....	37
2.2.1.3. Tekfir.....	37
2.2.1.4. Şirk.....	38
2.2.1.5. Selefilik.....	39
2.2.1.6. Vahhabilik.....	41
2.2.2. Referans Kişiler.....	42
2.2.2.1. İbn Teymiyye.....	42
2.2.2.2. Seyyid Kutub.....	44
2.2.2.3. Abdullah Azzam.....	46
2.3. El-Kaide Terör Örgütü ve İstanbul Eylemleri.....	48
2.3.1. Tarihsel Gelişim Süreci.....	48
2.3.2. Örgütün Hiyerarşik Yapısı ve İnsan Kaynağı.....	50
2.3.3. İdeolojisi, Misyonu ve Hedefleri.....	52
2.3.4. Finans Kaynakları.....	53
2.3.5. Örgütün Gerçekleştirdiği Eylemler.....	54
2.3.5.1. İstanbul Dışı Küresel Eylemleri.....	55
2.3.5.2. Kasım 2003 İstanbul Eylemleri.....	57
2.3.5.2.1. Neve Şalom Sinagogu ve Beth İsrail Sinagoguna Yönelik Eylem.....	57
2.3.5.2.2. HSBC Bankası ve İngiltere Başkonsolosluluğuna Yönelik Eylem.....	58
2.4. Araştırmanın Kuramsal Perspektifi: Bourdieu'nun Alanlar Kuramı.....	59
2.4.1. Bourdieu'nun Kuramsal Konumu.....	60
2.4.2. Bourdieu Sosyolojisinin Temel Kavramları.....	60
2.4.2.1. Habitus Kavramı.....	60

2.4.2.2. Sermaye Kavramı	62
2.4.2.3. Alanlar Kavramı	63
2.4.2.3.1. Din Alanı	65
2.4.3.4. Dini Alan ve Dinî Gruplar Arası İlişkiler.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TERÖR ALGISI VE TERÖRÜN YEREL YAŞAM FORMUNA ETKİSİ.....	69-120
3.1. Terör Tanımlamaları	69
3.2. Din Referanslı Küresel Terörizmin Sebepleri, Failler ve Mağdurlar	77
3.3. Mensup Olunan Din ve Terör.....	83
3.4. Kutsal Savaş ve Cihat Kavramları.....	87
3.5. Örgütlerin Varlığı.....	92
3.6. El-Kaide Yapılanması ve Destekçileri	96
3.7. Kasım 2003 Eylemleri.....	101
3.8. Din Mensupları Arasındaki İlişkiler ve Birlikte Yaşama Kültürü.....	108
3.9. Sosyal ve Dini Yaşamda Değişim.....	112
3.10. Katılımcıların Çözüm Önerileri	118
SONUÇ.....	121
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	125
EKLER.....	141
ÖZGEÇMİŞ.....	145

ÖZET

Soğuk Savaş sonrasında dünya hızlı bir küreselleşme süreci içerisine girmiştir. Bu süreçten sonra başlayan ve 11 Eylül saldırılarıyla gittikçe belirginleşen yeni terör olgusu tüm dünyayı etkileyen bir konuma gelmiştir. Başka bir ifadeyle terör, küresel bir hâl almaya başlamıştır. Küresel terörizm olarak adlandırılan bu olgu 11 Eylül terör saldırılarından sonra çoğunlukla din referanslı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte dünyanın birçok bölgesindeki dinî gruplar terörden etkilenir konuma gelmiştir. Bu çalışmada küresel terörizm olgusundan etkilenen iki evrensel (İslam ve Hristiyanlık) dine mensup görevlilerin küresel terörizmi nasıl algıladığı ve terör eylemlerinin alandaki yaşam formuna nasıl etkide bulunduğu araştırılmıştır. Ayrıca bu araştırma bağlamında bulunan dinî grupların dinî ve sosyal alandaki etkileşimlerinde terör eylemi dolayısıyla oluşan dönüşüm araştırılmaktadır. Dinî alana yönelik bir müdahale sonucunda yaşanan değişimin araştırılması sebebiyle araştırmanın teorik zemini Pierre Bourdieu'nun alanlar kuramına dayandırılarak tasarlanmıştır. Bu çerçevede araştırma bağlamında ele alınan dinî grupların kesişme noktası olması bakımından araştırmanın mekânsal sınırı olarak İstanbul ili Beyoğlu ilçesi seçilmiştir. Çalışma grubu ise 2003 yılından önce İstanbul'a yerleşmiş 16 din görevlisinden (10 Müslüman ve 10 Hristiyan) oluşmaktadır. Araştırmanın eylem açısından sınırı ise el-Kaide'nin İstanbul'da Kasım 2003'te gerçekleştirdiği terör saldırıdır. Konusun gereği olarak nitel yöntemin tercih edildiği bu araştırma fenomenolojik desende tasarlanarak ölçüt örnekleme ile belirlenen 16 din görevlisine yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakat yapılmıştır. Mülakatlar sonucunda elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen temel bulgu olayların güçlü birlikte yaşama kültürü ile atlatıldığı ve gündelik yaşam pratiklerine göreli olarak kısa süreli etkisinin olduğudur. Tutum ve değerlendirmelerde ise olayların etkisi uzun süreli olmuş ve katılımcıların söylemlerini şekillendirmiştir; böylece dinî alandaki çatışma reddedilmiş, sosyal meselelerde iş birliği desteklenmiştir. Ancak dinî alandaki rekabetin varlığı olaylardan sonra da devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Din Referanslı Küresel Terör, Dinî Gruplar, Dinî Gruplar Arası İlişkiler, Dinî Alan.

ABSTRACT

After the Cold War, the world entered a rapid globalization process. The new phenomenon of terror, which started after this process and became even more apparent with the September 11 attacks, has come to hold a position that affects the whole world. In other words, terrorism has started to globalize. This phenomenon, called global terrorism, was mostly carried out after the September 11 terrorist attacks with reference to religion. Religious groups in many parts of the world have become affected by terrorism in this process. This study explored how officials from two universal religions (Islam and Christianity) affected by the phenomenon of global terrorism perceive global terrorism and how terrorist acts affect life in the field of religion. Additionally, the transformation of religious and social interactions between the religious groups within the context of this research due to the act of terrorism was also investigated. The theoretical basis of the study was designed based on Pierre Bourdieu's theory of fields because of the investigation of a change resulting from an intervention in the field of religion. In this context, as it is the intersection point of the religious groups discussed in the context of the study, Beyoglu district of Istanbul was chosen as the spatial limit of the study. The working group consisted of 16 religious officials (10 Muslims and 10 Christians) who were settled in Istanbul before 2003. The limit of the research in terms of action is the terrorist attacks carried out by al Qaeda in Istanbul in November 2003. This research, in which qualitative method was preferred as per its subject matter, was designed in a phenomenological design, and semi-structured in-depth interviews were conducted with 16 religious officials determined by criterion sampling. The data obtained from the interviews were interpreted with descriptive analysis technique. The main finding of the study is that the events were overcome thanks to a strong culture of coexistence and had relatively short-term effects on daily life practices. In attitude and consideration, however, the effects of the events were long-lasting and shaped the discourse of the participants; therefore, the conflict in the religious sphere was rejected and cooperation on social issues was supported. However, the existence of competition in the religious field continued after the events.

Keywords: Terrorism, Global Terror Referred to Religion, Religious Groups, Relations Between Religious Groups, Religious Field.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Terör Tanımlarında Vurgulanan Kelimeler ve Sıklıkları.....	12

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil Nr.	Şekil Adı	Sayfa Nr.
1	1990'larda El-Kaide Hiyerarşik Yapılanması.....	50

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ed	: Editör
ETA	: Bask Yurdu ve Özgürlük
FBI	: Federal Soruşturma Bürosu
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
HAMAS	: İslami Direniş Hareketi
IRA	: İrlanda Cumhuriyet Ordusu
IRB	: İrlanda Cumhuriyet Birliği
IŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
JRA	: Japon Kızıl Ordusu
MI5	: İngiltere İç İstihbarat Servisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PLFP	: Filistin Halk Kurtuluş Cephesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
vd.	: Ve diğerleri
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Terör tanımlanması oldukça güç bir kavram olması hasebiyle farklı disiplinlerce sürekli olarak araştırılan bir konu olmuştur. Terör, ortaya çıktığı bölgelerde bütün insanları etkisi altına alabilmektedir. Bu sebeple çağımızın en önemli tartışma konularından biridir. Günümüzde en çok gündeme gelen türü ise din referanslı terörizmdir. Muhakkak ki bunda 1979 İran Devrimi, devamında Afgan Cihadı ile ortaya çıkan İslam referanslı grupların etkisi söz konusudur. 1990'lı yıllarda bu gruplar bütün dünyanın yüzünü Batı'ya dönmesini reddetmiş ve harekete geçmişlerdir. İslam dünyasında Batılı değerlerin reddiyesi baş göstermiş ve kurtuluşun seleflerde aranması gerektiği iddiaları ortaya çıkmıştır. Bu mantıkla ortaya çıkan ve selefi olarak nitelendirilen gruplar, İslam'ın ilk üç neslinin yaşantısının geçerli olduğuna inanarak, bu üç neslin döneminin şartlarını tekrar yaratmayı hedeflemektedirler. Bu akımın içerisinde yer alan Seyyit Kutub, Abdullah Azzam gibi ideologlar, din referanslı örgütlerin düşünce yapısını şekillendirmişlerdir. Tüm bu yaşananlar ve ortaya atılan düşünceler ışığında din referanslı terörün İslam dini üzerinden yorumları ortaya çıkmış ve İslam'ın radikal yorumlarına dayandırılmıştır. Bu şekilde İslam dinini referans olarak ortaya çıkan grupların temel amacı dinî temelli bir yönetim kurmaktır.

İlk dönemlerde daha çok yerel boyutta eylemlerini gerçekleştiren bu örgütler Soğuk Savaş'ın bitimi ile küresel boyutta faaliyetler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu süreçte dünyanın farklı noktalarında eylemler gerçekleştirmişler ve bunları kitle iletişimin gücünü kullanarak tüm dünyaya duyurmuşlardır. Bu doğrultuda söz konusu örgütlere yönelik eleştiriler getirilmiştir. Küresel değerleri reddeden ve onlarla savaştan bu gruplar onun araçlarını kullanmaktadır; böylesi bir durum, belli kesimler tarafından tutarsız görülmekte ve eleştirilmektedir. Ancak bu örgütler faaliyetlerini duyurmak ve emellerine ulaşmak için iletişim araçlarının gücünden faydalanılmasını bir mecburiyet olarak görmektedir.

Kitle iletişim araçlarıyla küresel etkilerin peşinde olan bu örgütler din referanslı küresel terörizm kavramını ortaya çıkarmışlardır. Dini bir meşrulaştırma aracı olarak kullanan örgütler, İslam ülkelerinin Batı'nın kontrolü altında olduğunu ifade ederek, Batılı ülkelerin yanında İslam ülkeleri ile de mücadele edeceklerini ifade etmişlerdir. Bu tip örgütlerin en önemlilerinden birisi Usame bin Ladin tarafından kurulan el-Kaide'dir. Gerçekleştirdiği eylemlerle can ve mal kaybına sebebiyet verirken aynı zamanda ciddi güvenlik tehditlerine de sebep olmuştur. En büyük eylemi olan 11 Eylül saldırılarında binlerce kişi yaşamını yitirmiş ve binlercesi de yaralanmıştır. Eylemler sonrasında dünya uzun bir süre terör kavramını tartışmış ve ABD el-Kaide'ye karşı operasyon

başlatmıştır. El-Kaide 11 Eylül terör eylemlerinin dışında dünyanın birçok noktasında saldırılar düzenlemiştir. Türkiye’de gerçekleştirdiği eylemlerin en büyüğü ise 15-20 Kasım 2003 İstanbul eylemleridir. İstanbul’da Neve Şalom Sinagogu, Beth İsrail Sinagogu, HSBC Bankası Genel Müdürlüğü ve İngiltere Başkonsoloslugu’na olmak üzere dört farklı noktada eylem gerçekleştirmiştir. Eylemler sonucunda onlarca kişi ölmüş, yüzlerce kişi de yaralanmıştır. Eylemlerin din referanslı bir örgüt tarafından bir mabede yönelik gerçekleştirilmesi İstanbul’da yaşayan farklı dinî grupların yaşamında bir etki yaratıp yaratmadığı sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede de araştırmada söz konusu bu eylemlerin İstanbul’daki gruplar arasında nasıl algılandığı ve dinî ve sosyal yaşantıda bir dönüşüm yaratıp yaratmadığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Bu doğrultuda üç bölümden oluşan araştırmanın birinci bölümünde, araştırmanın metodolojisi yer almaktadır. Burada araştırmanın konusu, amacı, önemi, problemiği, yöntemi, sınırlıkları, çalışma grubu, veri toplama süreci, veri toplama tekniği ve veri analiz tekniğinden söz edilmektedir.

İkinci bölümde ise terör ve terörizm mefhumundan hareketle, terörizm çeşitleri, İslam referanslı örgütlerin arka planını oluşturan cihat, tekfir, tağut, şirk, sefilik ve vahhabilik gibi referans kavramlardan bahsedilmiştir. Sonrasında ise bu örgütlerin düşünce yapılarının oluşmasında etkili olan İbn Teymiyye, Seyyit Kutub ve Abdullah Azzam gibi kişilerden söz edilmiştir. Araştırmanın örgütsel anlamda sınırlaması olan el-Kaide de bu bölümde yer almaktadır. El-Kaide’nin gelişimi, örgütsel yapısı, ideolojisi, misyonu ve gerçekleştirdiği eylemler ele alınmıştır. Aynı zamanda el-Kaide’nin İstanbul’daki eylemlerinden de ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Sonrasında ise araştırmanın kuramsal zeminini oluşturan Pierre Bourdieu ve onun kavramlarına yer verilmiştir. Alanlar kuramı ve özellikle din alanı hakkındaki düşünceleri üzerinde durulmuştur.

Araştırmanın üçüncü ve son bölümünde İstanbul ili Beyoğlu ilçesinde din görevlileri ile yapılan mülakatlar sonucunda elde edilen veriler burada analiz edilmiştir. Veriler, verilen cevaplardan ve sorulardan hareketle oluşturulan on adet tema altında yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

1.1. Araştırmanın Konusu

Terör kavramı Fransız Devrimi'nde beri tartışılmaktadır. Ancak tarihsel süreci boyunca kavrama yüklenen anlam ve işlev sürekli olarak değişmiştir. İlk ortaya çıktığı dönemlerde terörün yerel boyutlarından bahsedilirken, günümüzde ise küresel boyutları söz konusudur. 1990'lı yıllarda dünyanın Doğu ve Batı Bloğu şeklindeki iki kutuplu yapısının çökmesi ve Batı değerlerinin evrensel kabul edilmesi ile terör kavramı değişime uğrayarak küreselleşmiştir. Daha önceden uluslararası boyutta eylemler gerçekleşmesine rağmen küreselleşmenin hızlandığı bu süreçte terör örgütleri ve gerçekleştirdiği eylemlerin boyutları genişlemiştir. Artık herhangi bir terör eylemi sadece bulunduğu bölgede değil bütün dünyada etkisini göstermektedir. Küresel terör eylemlerinin gerçekleştiği bu çağda terör faaliyetlere en belirgin örnek de Dünya Ticaret Merkezi'ne yönelik 11 Eylül saldırıları olmuştur. Eylemler gerçekleştiği anda tüm dünyadan naklen izlenmiş ve büyük bir korku ortamı yaratmıştır. Ancak burada söz konusu eylemleri gerçekleştiren grubun dini bir nitelik taşıması terör kavramında yeni bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. 20. yy'ın ikinci yarısından sonra Filistin'de ortaya çıkan din referanslı örgütlerin yanında 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren el-Kaide terörü dinî bir referansla gerçekleştirmeye başlamıştır. Eylemlerden sonra dönemin ABD Başkanı G.W. Bush'un "Haçlı Seferleri" benzetmesini kullanarak dinî nitelikli bir söylemde bulunmuş ve el-Kaide'ye yönelik operasyonları başlatmıştır. Bu durumda din referanslı küresel terörizm kavramını belirgin hale getirmiştir. Bu kavramın işaret ettiği olgusal forma bakıldığında terörün artık hem küresel bir boyutta olduğu hem de dinî bir nitelik taşıdığı anlaşılmaktadır.

11 Eylül eylemleri dışında gerçekleştirilen bir başka eylem de yine el-Kaide'nin 15-20 Kasım 2003 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirdiği saldırılardır. Bu eylemlere bakıldığında İstanbul'da dinî bir azınlık olan Musevî Cemaati'nin mabetlerine, İngiltere Hükümeti'nin Türkiye'de bulunan konsoloslughuna ve ekonomik küreselleşmenin bir temsili olan HSBC Bankasının genel müdürlüğüne yönelik olduğu görülmektedir. Bu saldırıların hem dinî hem de küresel bir nitelik taşıdığı burada görülmektedir. Bu çalışmada öncelikle İstanbul'da yaşayan dini grupların din referanslı küresel terörizm kavramı hakkındaki düşünceleri ve söz konusu Kasım 2003 eylemlerinin İstanbul'da hayatını sürdüren dini grupların birlikte yaşama kültürüne yönelik

etkisinin ne olduğu, sosyal ve dinî alandaki faaliyetlerinde ve habituslarında ne gibi etkiler yarattığı araştırılmıştır.

1.2. Araştırmanın Amaç ve Önemi

1990'lı yıllardan sonra artan küresel terörizm ve din referanslı terörizm kavramları sürekli tartışılmıştır. Dünya bu dönemde sürekli olarak terör saldırılarıyla karşı karşıya kalmış ve birçok farklı ülkede can kayıpları yaşanmıştır. Bu da göstermektedir ki terör günümüzün en önemli olgularından biridir. Bu bağlamda araştırmanın amacı öncelikle din referanslı terör ve din referanslı küresel terör kavramları hakkında İstanbul'da yaşayan farklı dinî grupların ne düşündüğünü, Kasım 2003 olaylarının İstanbul'da yaşayan bu grupların sosyal ve dinî yaşantısında nasıl bir dönüşüm yarattığını, söz konusu olayların birlikte yaşama kültüründeki etkisini, dini gruplar arasındaki ilişkilerde ve onların hayat bulduğu alanda bir değişim yaratıp yaratmadığını belirlemektir.

Terör alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde konunun daha çok teorik çerçevede değerlendirildiği, uygulamalı olarak yapılan araştırmaların eksik olduğu göze çarpmıştır. Bu araştırmada söz konusu uygulama eksikliğinin giderilmesi ve saha bilgisinin oluşmasına katkı sunulması hedeflenmiştir. Bu çerçevede çalışmanın özgün değerini İstanbul ilinde araştırma sırasında sahadan toplanan veriler üzerinden yapılması oluşturmaktadır. Ayrıca bu araştırmanın terör olaylarının toplumsal etkileri üzerine olması, diğer bir özgün niteliğini oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin kişisel deneyimlerinin, terör hakkındaki düşüncelerinin ve ele alınan olayların bölgedeki etkisine dair anlatılarının literatüre katkı yapacağı düşünülmektedir.

1.3. Araştırmanın Problematiği

Kasım 2003'te İstanbul'da yaşanan terör saldırılarının dinî gruplar arasındaki ilişki ve onun zemini olan alana etkisini araştıran bu çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

1) İstanbul'da yaşayan farklı dinî grupların din referanslı terörizm ve din referanslı küresel terörizm hakkındaki düşünceleri nelerdir? Düşüncelerinde bir farklılık var mıdır? Din ile terör kavramlarının ilişkilendirilmesi hakkında ne düşünmektedirler? Din referanslı örgütler hakkındaki fikirleri nelerdir?

2) El-Kaide'nin gerçekleştirdiği Kasım 2003 eylemleri İstanbul'da yaşayan dinî grupların birlikte yaşama kültürüne nasıl bir etkide bulunmuştur?

3) Söz konusu eylemler dinî grupların sosyal alandaki faaliyetlerinde nasıl bir değişime sebep olmuştur? Habituslarında bir dönüşüm yaşanmış mıdır?

4)Söz konusu eylemler dinî grupların dinî yaşantısında nasıl bir değişim yaratmıştır? Dinî ilişkilerde bir değişim olmuş mudur? Dinî alanda kurulan ilişkiler değişmiş midir? Dinî alanda bir rekabet söz konusu muydu? Söz konusuysa bu eylemler rekabet ortamında bir değişme yaratmış mıdır?

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma İstanbul ili Beyoğlu ilçesinde aktif görevine devam eden Müslüman ve Hristiyan din görevlilerini kapsamaktadır. Araştırma 2003 yılında önce Beyoğlu ilçesinde ikamet eden din görevlileriyle sınırlıdır. Çünkü araştırma fenomenolojik desenle tasarlandığı için katılımcıların Kasım 2003 eylemlerini deneyimlemiş olmaları gerekmektedir. Bu sebeple katılımcılar 2003 yılından önce Beyoğlu'na yerleşen kişilerden seçilmiştir. Zaman olarak ise Ekim 2018-Haziran 2019 tarihleri arasındaki verilerle sınırlıdır. Olay olarak ise el-Kaide'nin Kasım 2003 eylemleriyle sınırlandırılmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin geçerliliği katılımcıların sorulan sorulara doğru şekilde cevap verdiği varsayımına dayanmaktadır.

Araştırmanın sınırlılıkları seçilen konunun ortaya çıkardığı zorlukları içermektedir. Yapılan mülakatlarda katılımcıların birçoğu tedirginlik içeren tutumlar sergilemişlerdir. Buna konunun hem güncel hem de siyasi olaylara çekilebilecek bir yanının olması sebep olmuştur. Bu nedenle mülakat talebi birçok kişi tarafından reddedilmiştir. Müslüman din görevlileri devlet memuru olması nedeniyle katılım göstermekte tedirginlik yaşarken, Hristiyan din görevlileri bölgede azınlık olmalarının verdiği ruh haliyle mülakatlara katılım göstermede tereddüt etmişlerdir. Aynı zamanda din referanslı terör üzerine yürütülen bir çalışma olması sebebiyle katılımcıların dinî hassasiyetleri de mülakatlara yansımış ve cevap verirken kendi dinlerini en iyi şekilde temsil etme zorunluluğu hissetmişlerdir. Tüm bunların yanında vakit yetersizliği, daha önce başka araştırmacılar tarafından yapılan mülakatlardan edinilen olumsuz deneyimler de katılımcıların tedirginlik yaşamasına sebep olmuştur.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel araştırma gözlemcinin evrendeki yerini tespit eden bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırma evreni görünür hale getiren bir dizi yorumlayıcı uygulamalardan oluşur. Bu uygulamalar alan notları, mülakatlar, konuşmalar, kayıtlar ve araştırmacı günlükleri aracılığıyla gerçekleşir ve evreni temsil eden bir hal alır. Bu çerçevede bakıldığında nitel araştırma dünyayı yorumlayan bir yaklaşımı içermektedir. Bir diğer ifadeyle nitel araştırmacılar kendi ortamında meydana gelen olayları ve insanların onlara yüklediği anlamları araştırarak, araştırmacı anlamı ortaya çıkarır ve onu yorumlar (Denzin ve Lincoln, 2005: 3). Nitel

araştırma toplumsal hayatta meydana gelen olayların ayrıntılı olarak incelenmesini içerir. Bu olaylara özgün yorumlar getirmeyi amaçlar (Neuman, 2014: 224). Bu bağlamda nitel araştırma insanları kendi doğal ortamında araştırır. Temel araç burada araştırmacıdır ve araştırmacı sahada birçok farklı teknik kullanabilir. Nitel araştırma sırasında araştırmacı katılımcıların araştırılan konu ile ilgili sahip oldukları yorumu öğrenmeye çalışır. En önemli özelliklerinden biri de araştırma sürecinde konu ve yöntemler değişime uğrayabilir. Çünkü sahada karşılaşılan problemlerden kurtulmak için konu ve yöntem farklı şekillere sokulabilir (Creswell, 2016: 45-47).

Nitel araştırmalarda farklı desenler söz konusudur. Bunlar; kültür araştırması, fenomenoloji, kuram oluşturma, durum çalışması ve eylem araştırmasıdır. Bu araştırma ise fenomenolojik desende yürütülmüştür. Fenomenolojik yaklaşım yansıtıcı bir yapısal analiz yapmaya olanak sağlayan kapsamlı bir tanım elde etmek için deneyimin araştırılmasına odaklanır (Moustakas, 1994: 19). Yani fenomenolojik yaklaşım bir fenomenle ilgili bireylerin yaşanan deneyimlerini araştıran bir desendir. Araştırmacı bu deneyimleri betimler ve bu betimlemeler, söz konusu fenomen ile ilgili çeşitli deneyimlere sahip bireylerin, deneyimlerinin özüne ulaşılması ile son bulur. Bu desen genellikle mülakatlar aracılığıyla veri toplar (Creswell, 2014: 14). Burada araştırma grubu ise genellikle araştırılan olguyu yansıtabilecek bireylerden oluşur. Fenomenolojik yaklaşım bir olguyu daha iyi kavrayabilmemize yardımcı olacak sonuçlar, örnekler ve yaşanmışlıklar ortaya koyar (Büyüköztürk vd., 2016: 21). Bu bağlamda din referanslı terör ve din referanslı küresel terör kavramlarının tanımının yapılabilmesi, kavramların ifade ettiği anlamın anlaşılabilmesi ve katılımcıların deneyimleri üzerinden Kasım 2003 eylemlerinden sonra bölgedeki sosyal ve dini yaşantıda meydana gelen değişimleri anlayabilmek için araştırmada desen olarak fenomenolojik yaklaşım seçilmiştir.

1.5.1. Veri Toplama Süreci ve Tekniği

Araştırmada veri toplamak için yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat, önceden belirlenen sorular ve mülakat esnasında ortaya çıkan konulara göre yeni soruların da sorulabildiği bir tekniktir ve nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılır. Yarı yapılandırılmış mülakatta genellikle araştırmacı mülakata gitmeden önce mülakat yapacağı kişiden randevu alır. Her ne kadar bir mülakat formu hazırlanarak araştırmaya başlansa da mülakat esnasında ortaya çıkan konular çerçevesinde araştırmacı soruları değiştirebilir, ana konuya bağlı kalmak şartıyla içerikte değişime giderek yeni sorular ekleyebilir. Bu yöntemde genellikle bir veya birkaç araştırma sorusu oluşturulur ve bu soruları detaylandırıp açıklamak için 10-15 soruluk bir form hazırlanır (Güler vd., 2015: 115). Bu çerçevede araştırmada 16 temel soru ve birçok alt sorudan oluşan yarı yapılandırılmış mülakat formu oluşturularak görüşmeler yapılmıştır.

Mülakatlar Ekim 2018 ile Haziran 2019 tarihleri arasında İstanbul Beyoğlu'nda görev yapan Müslüman ve Hristiyan din görevlileri ile gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar bizzat araştırmacı tarafından yüz yüze olarak gerçekleştirilmiştir.

Kendileriyle derinlemesine gerçekleştirilen mülakatlarda katılımcıların bir kısmı ses kayıt cihazı kullanılmasına izin verirken bir kısmı müsaade etmemiş ve bu katılımcıların cevapları kağıt kalemle not tutulmak suretiyle kayıt altına alınmıştır. Mülakatlarda katılımcılara onam formu imzalanarak verilmiştir. Yapılan görüşmelerin süresi 25 ile 120 dakika aralığında değişmiştir. Daha sonra kayıt altına alınan bu cevaplar bilgisayar ortamına aktararak analize hazır hale getirilmiştir. Bilgisayar ortamına aktarılan bu veriler yorumlanarak, analiz edilmiştir.

1.5.2. Veri Analiz Tekniği

Araştırmada elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra baştan sona okunup değerlendirilmiş ve böylece on farklı tema oluşturulmuş ve analizler bu başlıklar altında yapılmıştır. Temalar daha çok sorular ve verilen cevaplardan hareketle oluşturulmuştur. Araştırma sürecinde elde edilen veriler betimsel analiz tekniğiyle yorumlanmıştır. Betimsel analizde, araştırmada kullanılan veri toplama araçlarından hareketle elde edilen veriler, soru, konu ya da tema esas alınarak analiz edilir. Analizlerde, temele alınan soru ya da konu başlık şekline getirilerek, bu başlığa uygun olan verilerden tıpkı alıntılar yapılarak sonuçlar ortaya koyulur. Betimsel analizde bu doğrudan alıntılar çok önemlidir, tıpkı alıntılarla beslenir ve desteklenir. Bu analiz türü, doğrudan bir konunun resmedilmesini, tanımlanması ve açıklanmasını amaçlar (Ekiz, 2015: 76). Araştırma fenomenolojik bir desende yürütüldüğü için analizlerde betimsel teknik esas alınmıştır.

1.6.Çalışma Grubu

Araştırmada nitel yöntem kullanılmış, katılımcılara yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat formu aracılığıyla sorular yöneltilmiş, sonrasında alınan veriler analiz edilerek yorumlanmıştır. Çalışma grubu Kasım 2003 İstanbul Eylemlerinden önce bölgeye gelmiş Müslüman ve Hristiyan din görevlilerinden oluşmaktadır. Din görevlilerinin seçilip mensuplara ulaşılmamasının sebebi ise görevlilerin cemaatlerinin temsilcileri olması hasebiyle onların yaşantıları ve fikirleri hakkında geniş bilgi sahibi olmalarıdır. Dolayısıyla hem onların bireysel tecrübeleri hem de cemaatlerinin verilerine ulaşılmıştır.

Türkiye’de birkaç rapor dışında söz konusu dinî azınlıkların mensupları ve sayıları hakkında net bir bilgi yoktur. Yapılan araştırmalar daha çok dinî grupların mensuplarının söylemlerine dayanmakta ve Türkiye’deki farklı grupların sayıları tahmini olarak ifade edilmektedir. Bu raporlar 2018 yılında ABD Büyükelçiliğinin yaptığı “Uluslararası Dini Özgürlükler Raporu Türkiye” başlıklı çalışma ile 2007 yılında Uluslararası Azınlık Hakları Grubu tarafından yapılan “Bir Eşitlik Arayışı: Türkiye’de Azınlıklar” isimli araştırmalara aittir. Özellikle ABD’nin yaptığı araştırma taraflı bir dile sahip olduğu iddiasıyla dönemin hükümetince eleştirilmiştir. Bu araştırmalar geçerli bilgiler içermemekte daha çok mensupların söylemleri üzerinden hareket etmektedir. Yapılan çalışmanın hem Türkiye’deki dinî azınlıkları esas alması hem de terör gibi hassas bir konuyu araştırması mülakatlar için katılımcı bulma noktasında engeller yaratmıştır. Bu çerçevede 10 Müslüman din görevlisi ve 6 Hristiyan din görevlisi olmak üzere toplam 16 kişi ile mülakat yapılmıştır. Çalışma grubunun 16 kişiden oluşmasının sebebi ise veri doyumuna ulaşılmasıdır. Veri doyumunu nitel araştırmalarda metodolojik bir ilke olarak kabul edilmekte ve kökeni Glaser ve Strauss’un çalışmalarına dayanmaktadır. Onlara göre doygunluk, araştırmacının çalışmasına zenginlik katacak ilave veri olmadığı anlamına gelir. Araştırmacılar benzer örnekleri defalarca gördükleri için, doygunluğa ulaşıldığını kabul ederler ve daha fazla veri toplamazlar (Glaser ve Strauss, 1967: 61). Bu bağlamda araştırma veri doyumuna ulaşıldığı için 16 kişide son bulmuştur. Tamamı erkek olan katılımcıların yaş ortalaması 54 iken eğitim düzeyleri ağırlıklı olarak ön lisanstır

Türkiye’deki Musevî Cemaati çok kapalı bir grup olduğu için kendileriyle mülakat talebine dair yapılan görüşmelerden sonuç alınamamıştır. Bu doğrultuda da saldırılar genel anlamda Musevî Cemaatine yönelik olduğu için bu grup örneklem dışında bırakılarak diğer dinî grupların olaylar hakkındaki düşünceleri ve söz konusu değişimin yaşanıp yaşanmadığına dair görüşleri araştırılmıştır. Dinî alanlarında Musevîler kendi habitusları çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmekte ve dışarıdan gelecek etkilere karşı kendini kapatmaktadır. Eylemlerin Musevî cemaate yönelmesi alandaki diğer gruplar arasındaki ilişkide nasıl bir dönüşüm yarattığı Hristiyan ve Müslüman cemaat üzerinden hareketle tartışılmıştır.

Araştırmada katılımcılara ölçüt örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Ölçüt örnekleme yönteminde önceden belirlenen belli ölçütleri temsil eden tüm durumlar çalışılır. Bu ölçüt ya da ölçütler araştırmacı tarafından belirlenebileceği gibi daha önceden hazırlanmış bir ölçüt listesinden de yararlanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 140). Bu doğrultuda katılımcıların 2003 yılından önce İstanbul’da yaşıyor olması ve din görevlisi olması ölçütlerinden hareketle, katılımcılar belirlenerek mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunun bu ölçütler üzerinden oluşturulmasının sebebi ise bilgilerin bu bireylerde olmasından kaynaklanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİN REFERANSLI KÜRESEL TERÖR, EL-KAİDE VE ARAŞTIRMANIN YAKLAŞIMI

2.1. Terör ve Terörizm

2.1.1. Terör ve Terörizm Kavramı

Terör kavramı her zaman şiddet ile beraber ele alınmıştır. Şiddet, “terörün hem aracı hem de ön şartı” olarak kabul edilir. Şiddet unsuru içermeyen hiçbir eylem terör sayılamaz. Genel anlamda ele alındığında şiddet, “siyasal amaç taşımayan, buna karşılık yok etmeye kadar varan bütün zarar verici saldırılara” verilen addır. Şiddetle ilgili tanımlara bakıldığında fiziki müdahalenin söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak şiddet sadece insanın vücuduna ya da malına yönelik eylemleri içermez, şiddetin bireylerde psikolojik etkisinin de olduğu ifade edilebilir (Hazır, 2001: 18-19). Şiddet de tıpkı terör gibi toplumları etkileyen büyük bir problem olarak kabul edilmekte ve uluslararası alanda tartışılan bir konu haline gelmektedir (Türkdoğan, 1996: 136). Şiddet kavramı terörün ön şartı olarak görülmesine rağmen aynı içeriklere sahip olmadığı da aşıkardır. Hannah Arendt (2016: 66) terör ile şiddeti aynı şey olarak ele almaz. Terörü bir hükümet biçimi olarak gören Arendt, şiddete başvuran kişilerin tüm yönetimi ele geçirmesinden sonra kontrolü elinde tutmak için teröre başvurduğunu ifade eder.

Terör ve terörizm kavramlarının net bir tanımını yapmak oldukça zordur. Çünkü bir kişinin özgürlük savaşçısı diğerinin teröristi sayılabilmektedir, bu da kavramların tanımının bakılan perspektifin belirleyici olması nedeniyle belli bir noktaya kadar yapılabilmesine olanak tanımaktadır. Bu yüzden de kimin fail kimin kurban olduğuna karar vermek oldukça zordur. Her kesim çıkarına göre kavrama farklı anlamlar yüklemektedir (Albayrak, 2016: 18-19). Bazı ülkelerde terörist ilan edilen kişiler, başka ülkelerde bazı kesimler tarafından kahraman ilan edilebilmektedir.

Terörizm sorununun tartışılabilmesi ve bu tartışma üzerinden sonuçlar elde edilebilmesi için hangi tür eylemlerin terörist faaliyet olduğu konusunda bir anlaşmanın var olması gerekir. Herkesin üzerinde anlaşabildiği bir tanım yapılmadan, terörizmi önlemek için alınacak tedbirlerin saptanması

da olanaksızdır. Bu nedenle terörizmin tanım sorununa çözüm bulmak zordur (Acar, 2012: 97). Terörizmin üzerinde ittifak edilmiş müşterek bir tanım söz konusu değildir. Aslında bu konuda ortak bir tanıma ulaşma, sosyal bilim mantalitesi açısından oldukça zor gözükmektedir. Terörün mahiyeti, şekilleri, işlevleri, kullandığı araçlar, etki ve boyutları üzerine yapılan değerlendirmeler; bakış açısına, ulaşılmak istenen gayeye ve benimsenen teoriye göre farklılaşmaktadır (Aydınalp, 2016: 49).

Terör ve terörizmin tanımını yapmadan önce ilk olarak aralarındaki farklara değinmemiz gerekir. Terör ve terörizm kavramları farklı anlamları içermesine rağmen günlük dilde aynı anlamı içerecek şekilde kullanılabilir. Terörün bilinçli, planlı ve siyasi bir amaç uğruna yürütülmesi terörizm olarak ifade edilebilir. Yani terörizm bir amaç uğruna, planlı ve sistematik bir şekilde bir terör ortamı yaratmaktır (Salur, 2009: 68). Eylem toplumun üst kesiminden geldiğinde terör, alt kesiminden geldiğinde ise terörizm olarak değerlendirilmektedir. Terör daha çok olayı ve bu olayın simgelediklerine göndermede bulunurken, terörizm bu süreçteki yol, yöntem, düşünce ve tekniklere gönderme yapmaktadır (Cirhinlioğlu, 2004: 24).

Terör kelimesinin etimolojik kökenine baktığımızda Latince'den geldiği görülmektedir. Sözcük, Latince “bilinmeyen ve öngörülemeyen bir tehlike karşısında duyulan aşırı korku ve endişe, dehşet” anlamına gelen “terror” sözcüğünden türemiş, 13. yy'dan itibaren ise Batı dillerinde kullanılmaya başlanmıştır. Terör sözcüğü dilimize Fransızca'dan geçmiştir. Bu sözcüğe ilk olarak 1789'da *Dictionnaire de l'Academie Française* adlı yayında rastlanmıştır. Bu anlamıyla kavramın Türkçe karşılığı “dehşet” sözcüğüdür (Altun, 2011: 21-22). Aynı şekilde Arapça'da “tedhiş” ya da “irhab” kelimeleri kullanılmıştır. İrhab kelimesi sözlükte “korkmak” anlamındaki “rehb” kökünden türeyerek “korkutmak, içine korku salmak” anlamında kullanılmıştır (Özel, 2014: 24). Osmanlıca'da tedhiş kelimesi kullanılırken günümüzde terör kelimesinin kullanımı ön plandadır. Terör ve terörizm kavramları üzerinde birçok kişi ve kuruluş araştırma yapmıştır. Bundan dolayı kavramların tanımını akademik tanımlar ve kuruluşların yaptığı tanımlar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür.

Akademik tanımları göz önüne aldığımızda terör alanındaki çalışmaların 1970'li yılların başlarında sosyal bilimlerin bir alt dalı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tarihten sonra araştırmacılar anlaşılmalı bir kavram olan terörizmi tanımlamaya çalışmışlardır (Brannan vd., 2010: 4). Bu çerçevede yapılan tanımlara baktığımızda; Ergil'e göre, terörizm kaçırılmadan cinayete kadar uzanan ve hedefi sindirme olan şiddet eylemleri için kullanılan kavramdır (1980: 1). Connor'a göre ise terörizm, sistematik bir politik sistem kurmak ve sürdürmek için kullanılan sürekli cinayetler tarafından teşvik edilen ve desteklenen terörün sistematik bir uygulamasıdır

(1987: 1-2). Dağ'a göre ise, terörizm şiddet eylemlerine başvurarak, psikolojik etkileme yöntemiyle siyasal amaçlara ulaşma çabasıdır (2005: 442). Bal'a göre, terörizm herhangi bir amaca ulaşmak için, sivillerin ve güvenlik görevlilerinin, propagandaya yönelik eylemlerde öldürülmesidir (2006: 8). Evans ve Newnham'a göre ise, siyasal bir hedefe varabilmek için sistematik şekilde şiddet kullanımıdır (2007: 598).

Enders ve Sandler'e göre terörizm belli bir siyasal veya sosyal kazanç elde etmek için bireyler ya da ulus-altı gruplar tarafından masum insanlara uygulanan şiddet veya tehdittir (2005: 260). Güzel'e göre ise terörizm, siyasal bir amaç için, örgütlü bir şekilde, birine karşı şiddete başvurarak kaygı yaratıp taleplerini kabul ettirmek ya da birilerini cezalandırmak için gerçekleştirilen eylemlerdir (2002: 7). Wilkinson'a göre terörizm, bireylere, gruplara, toplumlara ya da devletlere dehşet salıp siyasal hedeflerini kabul ettirmek için cinayet ve ortadan kaldırmanın sistematik kullanımı olarak tanımlanabilir (2002: 150).

Laquer'e göre modern anlamda terörizmin özellikleri şöyle sıralanabilir (2002: 5):

- 1) Terörizm yeni ve anlaşılmasız bir olgudur. Bu yüzden eğer varsa onun önceki versiyonlarıyla çok az ilgilenilir.
- 2) Terörizm bugün insanlığın yüzleştiği en önemli ve en tehlikeli problemlerinden biridir.
- 3) Terörizm adaletsizliğe bir cevap niteliğindedir. Dünyada sosyal ve politik adalet olsaydı, terörizm olmazdı.
- 4) Terörizmi ortadan kaldırmanın temel yolları insanların sorunlarını, bunalımlarını ve hayal kırıklıklarını azaltmaktır.
- 5) Teröristler çaresizlik içinde kalmış fanatik olarak ideolojilerine bağlı kişilerdir. Onlar fakir ve derin bir şekilde ideolojiktirler.
- 6) Terör günümüzde her yerde meydana gelebilecek bir durumdur.

Schmid ve Jongman *Political Terrorism* adlı kitaplarında terör üzerine araştırma yapan akademisyenlerin 109 farklı tanım yaptığını tespit etmiş ve bu tanımlarda en çok vurgulanan 22 kelimeye ve onlara ne sıklıkla değinildiğine dair bir tablo oluşturmuşlardır. Bu tabloda en çok vurgulanan 10 kelime şöyledir (Schmid ve Jongman, 1984: 5-6):

Tablo 1: Terör Tanımlarında Vurgulanan Kelimeler ve Sıklıkları

Kavram	Sıklık
Şiddet ve Zor Kullanma	%83.5
Politik Bir Amaçla Hareket Etme	%65
Korku Yaratma	%51
Tehdit	%47
Ruhsal Etkiler	%41.5
Kurban ve Hedef Arasındaki Farklılıklar	%37.5
Planlı ve Sistematik Eylemde Bulunma	%32
Mücadele Stratejileri ve Taktik Geliştirme	%30.5
Kabul Gören Kuralları Çığneme ve Aşırılık	%30
Baskı ve Zorlama	%28

Kaynak: Schmid ve Jongman, 1984: 5-6

Akademik tanımların yanında bir de kuruluşların yaptığı tanımlar vardır. Bunlar genellikle bir devletin yönetimi altındaki kuruluşlardır ancak bunların yanında bazı özel stratejik araştırma merkezleri de terörizm tanımlamaları yapmaktadır. Kuruluşların tanımları genellikle o birimin mevzuatlarında yer almaktadır.

12/04/1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun birinci maddesinde terör şöyle tanımlanmaktadır (Terörle Mücadele Konunu, 1991: madde 1):

Cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasa'da belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemlerdir.

ABD merkezli federal güvenlik kuruluşu olan FBI'nın terör tanımı ise şöyledir: "Siyasi, dini, sosyal, ırksal veya çevresel nitelikteki aşırılık yanlısı ideolojileri benimseyen bunlarla bağlantılı bireyler ve / veya gruplar tarafından gerçekleştirilen eylemlerdir." (Terrorism Definitions (t.y.), <https://www.fbi.gov/investigate/terrorism>). ABD merkezli bir diğer kuruluşun sitesinde yer alan terör tanımı ise şöyledir: "Terörizm terimi, milletlerarası grupların ya da gizli ajanların muhalif

olmayan hedeflere karşı uyguladığı önceden tasarlanmış, politik olarak güdümlü şiddet anlamına gelir.” (How To Define Terrorism? 2007, <https://www.cia.gov/news-information/cia-the-war-on-terrorism/terrorism-faqs.html?tab=list-3>).

İngiltere'nin gizli servisi MI5 ise terörü şöyle tanımlamaktadır: “Terörist gruplar, şiddeti ve şiddet tehditlerini, sebeplerini duyurmak ve amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanırlar. Genellikle hükümetler ve hükümet politikaları üzerinde baskı oluşturmayı veya baskılamayı hedefliyorlar, ancak demokratik süreçleri, hatta demokrasiyi de reddediyorlar.” (What is Terrorism? (t.y.), <https://www.mi5.gov.uk/terrorism>).

Uluslararası kuruluşların tanımlarına baktığımızda ise Birleşmiş Milletler'in ve ona tabi olan örgütlerin terörle mücadele kapsamında imzalanan sözleşmelerde, birtakım eylemlerin terör eylemi olduğuna karar verilmekte ve sadece bununla yetinilmektedir. Böylece terör tanımını yapmaya gerek duymadan hangi tip eylemlerin terör sayılabileceğine karar verilmektedir. Örneğin, bir örgüt tarafından gerçekleştirilen rehin alma, nükleer madde hırsızlığı, uçak kaçırma gibi eylemlerden yakalanan kişilerin terör suçunda yargılanmaları öngörülmektedir (Altun, 2011: 34).

İslam Konferansı örgütü ise gayet geniş bir tanım yapmıştır. Onun tanımı şöyledir (Convention Of The Organisation Of The Islamic Conference On Combating International Terrorism, 1999):

Terörizm, insanları terörize etmek, onlara zarar vermekle tehdit etmek veya hayatlarını, onurlarını, özgürlüklerini, güvenliklerini ve haklarını çiğnemek amacıyla bireysel veya kolektif bir suç planını yürütmek veya bu amaçlar doğrultusunda herhangi bir şiddet eylemi gerçekleştirmek anlamına gelmektedir. Çevreyi, herhangi bir tesisi, kamuya ait veya özel mülkiyeti tehlikelere maruz bırakma, bunları işgal etme, ele geçirme, ulusal bir kaynağı veya uluslararası tesisleri tehlikeye atma, istikrarı, toprak bütünlüğünü, politik bütünlüğü veya bağımsız devletlerin egemenliğini tehdit etmeyi amaçlayan eylemlerdir.

Bağımsız Devletler Topluluğu ise terörü şöyle tanımlamaktadır (17. Treaty on Cooperation among the States Members of the Commonwealth of Independent States in Combating Terrorism, 1999):

Kamu güvenliğinin altını oymak, yetkililer tarafından karar vermeyi etkilemek veya nüfusu terörize etmek amacıyla işlenen ceza hukuku kapsamında cezalandırılabilen yasadışı eylemler şunlardır:

- 1) Gerçek ya da tüzel kişilere karşı şiddet veya şiddet tehdidi,

- 2) İnsanların hayatlarını tehlikeye atmak için mülkü ve diğer maddi nesnelere zarar vermek (zarar vermek) veya tahrip etmekle tehdit etmek,
- 3) Mülkiyete zarar verme ve toplumu tehlikeye atacak eylemler gerçekleştirme
- 4) Yabancı bir devlet veya uluslararası bir kuruluşun uluslararası düzeyde korunan personelinin yanı sıra uluslararası koruma altındaki kişilerin iş yerlerinin veya araçlarının bir temsilcisine saldırmak,
- 5) Terörle mücadeleyi amaçlayan, tarafların ulusal mevzuatına göre ya da evrensel olarak tanınan uluslararası yasal belgeler altında terörist olarak sınıflandırılan diğer eylemler.

Avrupa Birliği ise terörle daha etkili bir şekilde mücadele etmek için terörü bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda da Çerçeve Kararları almıştır. Bu kararlarda terörü belirleyen unsurlar şöyle sıralanmıştır (Council Framework Decision of 13 June 2002 On Combating Terrorism, 2002):

Her üye devleti, kendi ulusal hukukuna göre tanımlanmış olan doğaları gereği;

- 1) Halkı ciddi şekilde sindirme veya,
- 2) Bir devleti veya uluslararası örgütü bir eylemi işlemeye veya işlemekten kaçınmaya gayrimeşru olarak zorlama veya,
- 3) Bir devletin veya uluslararası örgütün temel siyasi, anayasal, ekonomik ve siyasal yapılarını ciddi şekilde istikrarsızlaştırma veya yıkma,

Amacıyla işlenen aşağıdaki kasti eylemlerin terörist suçlar sayılması için söz konusu ülkeler gereken önlemleri alacaktır:

- a) Ölüme sebebiyet verecek şekilde bir kişinin yaşamına saldırırlar,
- b) Bir kişinin fiziksel bütünlüğüne saldırırlar,
- c) Adam kaçırmaya ya da rehin alma eylemleri,
- d) Devlet ya da kamu imkanlarını, taşıma sistemlerini, bilgi sistemi de dahil olmak üzere altyapı imkanlarını, kıta sahanlığı üzerindeki sabit platformları, insan yaşamını tehlikeye atma veya büyük bir ekonomik kayba yol açma ihtimalinde kamusal mekan veya özel mülkiyeti geniş çaplı yok etmeye neden olma,
- e) Uçaklar, gemiler ya da başka insan ve mal nakil araçlarını kaçırmaya,
- f) Nükleer, biyolojik ya da kimyasal silahları ya da silah ve patlayıcıları üretme, bulundurma, edinme, nakletme, sağlama ya da kullanma ile biyolojik ve kimyasal silahlarla yönelik araştırma ve geliştirme,
- g) İnsan hayatını tehlikeye atacak şekilde tehlikeli maddeleri ortama salma ya da yangın, sel baskını veya patlamalara yol açma,
- h) İnsan hayatını tehlikeye atacak şekilde su, enerji veya diğer temel kaynakların sunulmasına müdahale etme ya da bunu engelleme,⁷
- i) A'dan h'ye kadarki fıkralarda sıralanan eylemlerden birisini işleme tehdidinde bulunmak.

Terör kavramının muğlaklık içermesi hasebiyle birçok farklı tanımla yapılmaya çalışılmış ve neyin terör eylemi olarak değerlendirileceği hakkında tartışmalar ortaya çıkmıştır. Kavramın tam olarak netleştirilememesinin arkasında bazı kesimler için terör faaliyeti olarak değerlendirilen eylemler, bazıları içinse kurtuluş mücadelesi olarak görülmektedir. Bu durum birçok farklı kişi, kurum ve kuruluş tarafından kavramın tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Yapılan bütün tanımlara bakıldığında terör kavramının ortak noktalarının şiddet eylemlerinde bulunma, siyasi bir hedefe

doğru ilerleme, toplumsal ortamda korku yaratarak amaçlarına ulaşma, sistematik şekilde eylemlerini gerçekleştirme olduğu görülmektedir.

2.1.2. Terörün Tarihsel Gelişimi

Tarihte en eski terör grubu olarak M.S. 1. yy'da faaliyet gösteren Zealots bilinmektedir. Zealotlar, etnik terörizm diyebileceğimiz bir yapılanma ile, Romalı işgalcilere karşı ayaklanmayı denemişlerdir. Eski Filistin topraklarında M.S. 6-105 yıllarında Romalılara karşı Jewish Zealot liderliğinde bir kampanya başlatılmış ancak bu kampanyaya katılanların yaptıkları, tarihte ilk kez terör hareketi olarak kabul edilerek 2 bin kişi çarmıha gerilmiştir. Zealotların eylemleri genellikle sembolik olup en iyi eylem zamanları bayram ve dinî günler olarak seçilmiştir. Romalıların Zealot'a karşı başarı sağlaması zerine, Sicariler ortaya çıkmıştır. Zealot'un bir alt grubu olarak değerlendirilen Sicariler tarihte ilk kez intihar saldırılarında bulunan örgüttür. Musevi kökenli bu rgt Romalılara karşı ilk şiddet eylemlerini kullanarak başkaldırmıştı. Örgüt adını, eylemlerinde kullandıkları ve giysilerinin altında sakladıkları "sica" isimli kısa kılıçtan almıştır (Demirel, 2007: 21). Daha sonraki süreçte İran'da Hasan Sabbah tarafından kurulan Haşhaşiler ortaya çıkmıştır. Haşhaşiler din kökenli siyasi terörü kurumsal hala getiren bir örgüt niteliğindedir. Yetiştirdiği fedailer ile dönemin birçok siyasi figürüne karşı suikastlar düzenlemişlerdir. Fedailerini etkilemek ve kontrol altına alabilmek için haşhaştan yararlandıkları söylenmekte hatta isimlerini de oradan almaktadırlar (Kongar, 2016: 78). Haşhaşiler kimliklerini açık etmeyen, döneminde oldukça tehlikeli olarak görülen bir kiralık katiller topluluğu olarak da tanımlanmaktadır (Lewis, 2016: 18). Haşhaşiler arasında intihar görevleri de yaygındı. Onlara göre öldürmek veya öldürülmek kutsal bir görevdi, çünkü inanç adına yapılmaktaydı ve ölümden sonra cennette bir yer garanti ediyordu. Bu inanç, günümüzde dini referanslı terör örgütlerinin çoğu tarafından kabul görmeye devam etmektedir (Martin, 2017: 177).

Terör kelimesinin modern anlamda ilk kullanımı Fransız Devrimi sonrası dönemi ifade eden bir sözcük olarak ortaya çıkmış ve daha sonra terörü sistematik olarak kullanan kesimler için geliştirilmiştir (Thackrah, 2005: 114). 1796'da yayımlanan bir Fransızca sözlüğe göre, Jakobenler bu terimi kendileri hakkında yazarken ve konuşurken olumlu anlamda kullanmışlardır. 9. Thermidor döneminde sonra terörizm, suçlu kesimleri ktlemek için kullanılan bir terim haline gelmiştir. Terörizm, Fransız Devrimi sürecinde 1793-1794 tarihlerini kapsayan sonrasında da söz ettiği döneme değinerek, "terör dönemi" nin eşanamlısı olarak kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Daha sonra sözlüklerde bir terör sistemi olarak daha geniş bir anlam kazanmıştır (Laquer, 2002: 6). Bu dönemde Fransız Devrimci Maximilien de Robespierre nclğnde Jakobenler, devamlı olarak korkuyu yaygınlaştırmaya çalışmış ve Fransa'yı kana boğmuştur. 27 milyonluk bir kesimin tamamına korku ve dehşet samışlardır. Terörizm bu dönemde, bir tür siyasi baskı ve

sosyal kontrol aracı olarak kullanılmış ve bunları devlet eliyle gerçekleştirmişlerdir. Bu süreçte kitle terörü, devlet yönetiminin iktidarlarını güçlendirmek, muhalifleri ve masum halkı sindirmek için kullanılan bir araç konumundadır. Kısaca bu dönemde terörün en temel işlevi, devrimi korumak adına devrim ve devlet düşmanlarının yok edilmesidir. Bu sebeple 17 bin ila 40 bin arasında kişinin idam edildiği söylenmektedir. Bu dönemden sonra terör kurumsallaşmış ve daha sonraki yüzyıllarda gerçekleştirilecek faaliyetlere esin kaynağı olmuştur (Salur, 2009: 43-44).

Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan Anarşizm Felsefesi toplumsal hareketleri hızlandıran bir nitelik taşımaktadır. Anarşist felsefenin öncülerinden olan Johan Caspar Schmidt, Pierre Joseph Proudhon ve Michael Bakunin'in düşünceleri, sendikal hareketlerin ve birçok işçi hareketinin tetikleyicisi konumdadır (Acar, 2012: 101-102). Bu düşünürlerin fikirleri aynı zamanda 19. yüzyılda faaliyette bulunan anarşist bir örgüt olan Narodnaya Volya adlı grubu da etkilemiştir. Bu yapılanma, anarşist felsefenin hâkim olduğu dönemde modern anlamda terör taktiklerini geliştiren ilk örgüt olmuştur. Çarlık rejimine karşı dinamitler ve bombalarla eylemlerde bulunmuştur (Anderson ve Sleon, 2009: 8). Bu eylemlerdeki asıl amacı fikirlerini belli kesimlere yayarak politik hedeflerine ulaşmaktır. Bu çerçevede de modern anlamda ilk terörist eylemleri gerçekleştiren örgüt olarak görülmektedirler. Bu dönemin temel özelliği devrimci bir terörizme sahip olmasıdır. Bu dönemde gerçekleştirilen eylemlerin hepsi devrim adına yapılmaktaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra terörizm devrimler çağından çıkıp, bir "Soğuk Savaş silahına" ve "bir dış politika enstrümanına" dönüştürülmüştür. Sömürgelerdeki bağımsızlık savaşları sırasında terörizmin bir strateji ve taktik olarak kullanılması, birbirlerine karşı düzenledikleri örtülü operasyonlarda terörizme başvurmadan kaçınmayan Batı ve Doğu bloklarınca da her anlamda teşvik edilmiş, böylece terörizm dünya çapında yaygınlaşmaya başlamıştır. Doğu Bloğu sömürge savaşlarına sistematik bir biçimde yaklaşmıştır. SSCB, 1960'ların başından itibaren Batı'nın elinden koloni topraklarını alıp, kendi etki ve gücünü tüm dünyaya yaymak amacıyla "Milli Kurtuluş Savaşları Doktrini"ni bir strateji olarak benimsemiş, bu tip savaşların, kitleleri Batılı egemen güçlerin ekonomik ve politik boyunduruğundan kurtaran "haklı savaşlar" olduğunu savunmuştur. Bir ilginç nokta da SSCB'nin bu savaşlara doğrudan karışmaktan kaçınması ve sürekli "taşeron kullanma" yöntemini benimsemesidir (Türkiye Barolar Birliği, 2006: 39-57). Bu doğrultuda bakıldığında terörün devrimci dönemden sonra sömürge politikalarını desteklemek adına bir araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Doğu ve Batı Blokları siyasal rejimlerini güçlendirmek ve aralarındaki savaştan galip çıkmak adına birbirlerini zayıflatmak için terörü kullanmışlardır. Yani terör bu dönemde hem bir üstünlük kurma hem de bir kazanç elde etme aracı olarak kullanılmıştır. Sömürgeci dönemden sonraki süreçte sömürge olan topraklarda yeni devletler kurulurken direniş örgütleri daha çok terörist yöntemlerle bağımsızlıklarını elde etmeye çalışmışlardır. Bu durumun bir sonucu olarak da farklı coğrafyalarda farklı terör örgütleri

kurulmuştur. Sömürge olmaktan kurtulup bağımsızlığını elde etmeyi amaçlayan örgütlerin birçoğu etnik ve dini temelli bir anlayışla hareket etmişlerdir. Bu etnik ve dini temelli bağımsızlık hareketlerinin terör sayılıp sayılamayacağı konusunda bu dönemde uluslararası arenada tartışmalar başlamış ve terör kavramının tanımının yapılma çabaları ortaya çıkmıştır (Baharççek, 2000; Çınar, 2007; Öktem, 2004).

1990'lı yıllarda SSCB'nin yıkılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi ile dünya yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde yaşanan birçok siyasi, ekonomik, kültürel değişimle beraber dünyanın artık eskisi gibi olmayacağı anlaşılmıştır. Terör de bu durumdan etkilenmiş ve artık o da farklı bir boyut kazanmıştır. Soğuk Savaş öncesi dönemde küreselleşmeye başlayan terör savaşın bitmesi ile hızlı bir şekilde bu süreci devam ettirmiştir. Etnik temelli olan terörizm savaş sonrasında daha çok dinî temelli bir yapıya kaymıştır. Özellikle 11 Eylül'de El-Kaide'nin İkiz Kulelere yaptığı saldırıdan sonra terör artık tamamen küresel bir olgu haline gelmiş ve hızla tartışılmaya başlanmıştır. Bu süreçten sonra da terör artık İslam dini ile ilişkilendirilmeye ve İslam'dan referanslarla eylemleri meşrulaştırılmaya başlanmıştır. Bu süreçteki din referanslı terörizmin artışı Hoffman (1999: 16) şöyle dile getirmektedir:

- 1968 öncesinden var olan uluslararası nitelikteki terörist örgütlenmelerin hiçbiri din referanslı değildir,
- 1980 yılına geldiğimizde ise 64 uluslararası örgütten 2 tanesi din referanslı olarak görülebilir.
- 1992 yılında ise 48 uluslararası örgütten 11 tanesi din referanslı olarak görülebilir.
- 1994 yılında 49 uluslararası örgütten 16 tanesi din referanslı olarak görülebilir.
- 1995 yılında ise 56 uluslararası örgütten 26 tanesi din referanslı olarak görülebilir.
- 1996 yılında ise 46 uluslararası örgütten 13 tanesi din referanslı olarak görülebilir.

Aktarılan aşama betimlemesinden de anlaşılacağı gibi tarihsel süreçte terör örgütleri Soğuk Savaş'ın bitişi ile daha çok dini referans göstererek eylemlerini gerçekleştirmeye başlamışlardır. Çünkü Soğuk Savaş sonrasında evrensel kabul edilmeye başlayan Batı değerlerine yönelik bazı kesimlerde refleksler oluşmaya başlamıştır. Bu kesimlerin bir kısmı radikalleşerek bu değerlerin reddiyesini ön plana çıkarmış ve bu minvalde hareket etmeye başlamışlardır.

Terörizmin tarihsel gelişim sürecini araştırmacılar belli sınıflandırmaya tabi tutmaya çalışmışlardır. Bunlardan en önemlisi ise David Rapoport tarafından yapılan sınıflandırmadır. Rapoport terörün tarihsel gelişimini dört dalgada ele almıştır. 1880'lerde, yaklaşık 40 yıldır devam eden bir "Anarşist Dalga" ortaya çıktı. Onun halefi, "Anti-Sömürge Dalgası" 1920'lerde başladı ve

1960’larda büyük ölçüde ortadan kayboldu. 1960’ların sonlarında, 90’lı yıllarda Sri Lanka, İspanya, Fransa, Peru ve Kolombiya’da hala aktif olan birkaç grubu terk ederek, büyük ölçüde dağılmış olan “Yeni Sol Dalga”nın doğuşuna tanık oldu. Dördüncü ya da “Dini Dalga” 1979’da başladı ve hala devam etmektedir (Rapoport, 2002). 1979 yılında Afgan Cihadı ile temelleri atılan el-Kaide burada dördüncü dalga içerisinde yer almaktadır. Ayrıca terörün farklı sınıflandırmaları da mevcuttur. Bunlar kavramın farklı türlerini ortaya çıkarmıştır.

2.1.3. Terör Çeşitleri

Tarihsel süreç içerisinde terör kavramı sürekli olarak değişim göstermiştir. Kavram anlam olarak aynı kalsa dahi birçok farklı türü ortaya çıkmıştır. Bu türler devlet terörü, etnik terör, ideolojik terör, siber terör, devlet destekli terör, din referanslı terör, küresel terör ve din referanslı küresel terör olarak sıralanabilir.

2.1.3.1. Devlet Terörü

Devletler tarafından uygulanan terörizm, şiddet, baskı ve korkutma politikalarının resmi hükümet tarafından desteklenmesi şeklinde tasvir edilmektedir. Bu şiddet ve zorlama, devletin çıkarlarını ve güvenliğini tehdit ettiği tespit edilen düşmanlara yöneliktir. Devlet terörü failleri, genellikle, hükümet görevlilerinden aldıkları emirlere uymakla yükümlü memurlar olmasına rağmen, hükümetin kullandığı ve teşvik ettiği gayri resmi ajanlar da sık sık şiddet eylemleri gerçekleştirirler (Martin, 2017: 115). Yani devlet terörizmi daha çok hükümetlerin kendi halklarına karşı uyguladıkları sistematik yıldırma ve öldürme faaliyetleri için elindeki baskı araçlarıyla terör eylemlerinde bulunmasını kapsamaktadır (Laquer, 2002: 100).

Devlet terörü, ilke olarak totaliter ve topyekündür. Sosyal hayatın hiçbir alanında bireye ait gizliliğe izin vermez. Hiçbir açıklama yapmaz; ancak her şeyi bilmeyi ve herkesin özel hayatını ve bilgilerini açıklamayı hak olarak görür. Bürokratlar ve yönetici tabaka, önderlerinden başka hiç kimseye hesap vermek zorunda değildirler. Lider ise sadece vicdanına, tarihine ve halkının iradesine karşı sorumludur. Fakat bireyler tüm düşünceleri ve gerçekleştirdikleri eylemlerden tamamen sorumludur. Hukuk ve yasa ise önderinin ve onun yönetiminin iradesini temsil etmektedir. Kişilerin dokunulmaz hakları diye bir şey söz konusu değildir (Ergil, 1980: 26-27). Bu terör türünün devletin ortaya çıktığı günden bu yana varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Bütün devlet otoriteleri yüzyıllardır meşruiyetini ve varlığını sürdürebilmek için şiddeti bir araç olarak kullanmıştır.

2.1.3.2. Etnik Terör

Bu tür terörde etnisite kavramı ön plana çıkmaktadır. Etnisite kelimesi “ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranış sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen” kişileri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır (Marshall, 2003: 215). Modern dönemde ulusal kimliklere olan bağlılığın artmasıyla 1960’lı yıllardan sonra etnik temelli terör hareketleri hız kazanmıştır. Bu bağlamda etnik terör, terörist liderlerin kendi büyük grup kimliklerine aşırı derecede bağlanarak ve onu yaygın bir şiddetle genişletmeye çalışması ile ortaya çıkar. Bu türün bir başka ortaya çıkış biçimi ise ayrılıkçı terördür. Belirli bir bölgeyi, bağlı olduğu ülkeden ayırıp bağımsızlık kazandırmayı amaçlayan ve bu yolda şiddet eylemleri sergileyen örgütlenmelere, ayrılıkçı ya da bölücü terör adı verilir (Altun, 2011: 42-43). Etnik terör, genellikle belli bir etnik gruba mensup olan kişilerin kurduğu terör örgütlerinin eylemlerinden meydana geldiği için milliyetçi terör olarak da adlandırılmaktadır. Etnik kökenli terör eylemlerini gerçekleştirenler kendi kimliklerini göstermek, tükenmediklerini ispatlamak için şiddeti yöntem olarak seçerler. Kendi etnik gruplarını silahlı faaliyetlere ikna etmek için de kültürel, sosyal ve siyasi haklarının verilmediği iddiasında bulunurlar (Salur, 2009: 95).

Etnik terörizmde, terörist liderlerin ve mensuplarının kendi büyük grup kimliklerine aşırı bağlılıkları vardır. Onlar, mevcut politik durumlar içerisinde özerklik ve bağımsızlık elde etmeyi amaçlarlar. Etnik terör grupları kendi hareketinin karşısında duranları işgalci, engelleyici, kolonileştirici ya da dış güç olarak ilan ederler. Bu gruplara ETA, PKK ve IRA örnek olarak verilebilir (Volkan, 1999: 183).

2.1.3.3. İdeolojik Terör

İdeolojik terör, politik ilkelere, dinî doktrinlere veya doğal yasalara dayanan ekonomik, politik ve sosyal sistemlere karşı şiddetli mücadeleyi içeren bir türdür. Bu, adaletsiz bir otoritenin varlığı, yerleşik düzenden dolayı oluşan hayal kırıklıkları ve dışsal rol modellerin varlığı sonucunda ortaya çıkmaktadır (Stevens, 2005: 509). Bu terör türüne aynı zamanda siyasi terör de denmektedir. Siyasi terörizm, genellikle politik hedefleri güvenceye almak için sistematik şiddet kullanımı veya tehdidi olarak tanımlanabilir. Bu terör türünün çoğu zaman kontrol altında tutulması zordur (Thackrah, 2004: 2001).

Siyasi ya da ideolojik terörün üç farklı çeşidi vardır. Bunlardan ilki “devrimci terörizm”dir. Bu türde, tarih boyunca birçok hareket veya grup, politik devrim yaratmak için terörist şiddetin

sistematik taktiklerine başvurmuştur. İktidarı kazanmayı başarabilenler, devrimci hareketlerini sürdürmek ve hem gerçek hem de hayali düşmanları yok etmek için devrimci hareketi bir terör silahı olarak kullanmaya devam etmişlerdir. İkinci tür ise “alt-devrimci terörizm”dir. Alt-devrimci terörizm, devrim ya da hükümet baskısı dışındaki politik motifler olarak kullanılmaktadır. Muhtemel hedefleri şunlardır: Hükümetleri tutkuyla arzu edilen bir politika veya mevzuatı tanıtmak için zorlamak; belirli yetkililere ceza veya uyarıda bulunmak; rakip gruplarla bir çatışmaya karşı terör, arazi, mülk işgali ya da bir yaşam tarzına müdahale edilmesine karşı misillemede bulunmaktır. Üçüncüsü ise “baskılayıcı terörizm”dir. Baskılayıcı terörizm, terörist eylemlerin, belirli gruplar, bireyler veya baskı uygulayıcıları tarafından arzu edilmeyen davranış biçimlerinin bastırılması veya kısıtlanması amacıyla sistematik olarak kullanılmasıdır. Baskıyı gerçekleştiren kişi, devlet, onun yöneticileri, temsilcileri veya bir hizip olabilir. Sözü edilen bu baskı tüm halka veya seçilen gruplara yönlendirilebilir (Wilkinson, 1974: 36-40). 20. yy’da pek çok anti-demokratik olarak nitelendirilebilecek devlet bu yollarla kurulmuş ve iktidarlarını sürdürmüşlerdir. Bu devletlerin içerisinde milliyetçi rejimler olabileceği gibi, sınıf tabanlı ve din temeli olanlarda mevcuttur (Kongar, 2016: 79).

2.1.3.4. Siber Terör

Siber terör, “bilgi sistemlerinin, bilgisayar programlarının ya da elektronik cihazların kullanımı yoluyla, örgütsel ya da ulusal çıkarların istikrarını bozmaya ya da yok etmeye yönelik, kişisel ya da politik olarak motive edilmiş amaçlı eylemlerin tümüne” denir (Desouza ve Hensgen, 2003: 386).

Siber terör geleneksel anlayıştan oldukça farklı bir tarza sahiptir. Amaç bakımından geleneksel terör ile karşılaştığımızda; geleneksel terörün topluma bir mesaj vermek ya da korku salmak için terörizmi bir araç olarak kullandığı görülmektedir. Ancak siber terörde, yapılan eylemler ile topluma zarar vermek, maddi kayba sebep olmak için terörizm bir amaç olarak kullanılır. Yine geleneksel terörizmde eylemi üstlenen grup kendisini bir risk içerisine atarken, siber terörde herhangi bir hayatî risk bulunmamaktadır. Etki alanına baktığımızda, geleneksel terörde sadece eylemin gerçekleştirildiği bölgede bir hasar meydana gelirken, siber terörün küresel ya da uluslararası etkisi olabilmektedir. Geleneksel terörde verilmek istenen mesajlar daha çok bölgeselken, siber terörde küresel nitelik taşımaktadır. Denetim altına alınabilme açısından geleneksel terör kısmen de olsa kontrol edilebilirken, aynı şeyi siber terör için söylemek zordur. Geleneksel terörde daha çok silah, bomba gibi fiziksel araçlar kullanılıyorken, siber terör uygulayıcıları daha çok yazılım, e-virüs, radyo frekansları gibi araçlar kullanmaktadırlar (Kara vd., 2006: 2-3; Ballard vd., 2002: 1009; Weimann, 2004: 6).

Siber terör faaliyetleri ilerleyen yıllarda önemli bir sorun ve araştırma konusu olacağı düşünülmektedir. Çünkü elektronik ortamı kullanan siber teröristlerin, hayati altyapı sistemlerine girerek büyük çapta can kaybına, dünya çapında ekonomik kargaşaya ve yıkıcı çevresel hasara neden olabileceği fikri, kamusal hayal gücünü ele geçirmiştir. Hava trafiği kontrol sistemleri, nükleer santraller, hastaneler ve hisse senedi piyasaları, tahribat ve yıkım yapmak isteyen siber-teröristler için uygun hedefler haline gelmiştir. Buradan çıkarılabilecek sonuç ise siber-teröristlerin yeni bir türünün ortaya çıkması değil, El Kaide'nin, IŞİD'in ya da Boko Haram gibi mevcut terörist grupların, bir sonraki büyük saldırılar için uçaklar ve bombalar yerine gelişmiş bilgisayar ve internet teknolojilerini kullanabilmeleri ihtimalinin varlığıdır (Hardy ve Williams, 2014:1). Zaten günümüzde adı geçen bu terör örgütleri, gerek aralarındaki iletişim ve eğitim gerekse dışa yönelik propaganda faaliyetlerinde gelişen teknolojiyi etkin bir şekilde kullanmaktadır. Son yıllarda bu örgütler filme aldıkları eylemleri, kaçırdığı sivillerin infazlarını internet vasıtasıyla yayarak psikolojik bir savaş yürütmektedir (Çitlioğlu, 2011: 103-104). Ancak burada sözü geçen örgütler teknolojiyi sadece fikirlerini yaymak, gerçekleştirdiği eylemleri halka duyurarak bir korku ortamı oluşturmak için bir araç olarak kullanılmaktadırlar. Bu nedenle burada bir siber terör faaliyetinden bahsetmek zordur, ancak geleceğe yönelik kaygılar dile getirilmektedir.

Bu bağlamda baktığımızda da siber suçlar veyahut siber terörizm, önümüzdeki on yıllarda azaltma olasılığı düşük olan toplum zorlukları doğuracaktır. Politika ve uygulamada, bu zorlukların üstesinden gelmek için çok şey yapılması gerekliliğine rağmen, alan dinamik, karmaşık ve küresel olduğundan, yeterli önlemlerin tasarlanması ve uygulanması oldukça güç gözükmektedir. Hangi önlemlerin yeterli, yani hem kısa hem de daha uzun vadede etkili ve meşru olduğunu belirlemek için araştırma yapılması gerekmektedir. Bu araştırmalarda da hangi durumlara öncelik verileceği de tartışma konusudur (Koops, 2016: 3).

2.1.3.5. Devlet Destekli Terörizm

Devlet destekli terörizm kavramı 1980'li yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemlerde bazı devletler, başka devletlerin istikrarını bozmak amacıyla terörizmi dış politika aracı ve politik unsur olarak kullanmışlardır. Bu durumda devlet destekli terörizmin doğuşuna sebep olmuştur. Devletlerin iç siyasette olduğu gibi dış siyasette de terörizmi bir araç olarak kullanmaları mümkündür. Yakın geçmişte bunun birçok örneği görülmüştür. Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğu ülkeleri terörist örgütlere yardım etmişlerdir (Gül, 2012: 36).

Bu tür terörizmde, desteklediği grubun gerçekleştirdiği eylemlerin bilgisinde olsa dahi onlar desteklemeye devam eder. Bu tür teröre başvuran devletler genellikle şunlardan bazılarını yaparlar (Martin, 2016: 118):

- 1) Terörü genellikle bir taktik olarak kabul ederler.
- 2) Ortaya çıkan sonuçların bir terörist faaliyet olduğunu inkâr ederler.
- 3) Her şeyden önce bu olayların gerçekleştiğini kabul etmezler.
- 4) Bu tür olayları talihsiz birer şiddet olayı olarak kabul eder, onları kınadığını söyleyerek olayların üstünü örtmeye çalışır.

Burada vurgulanan nokta terörün devletin kendi eliyle değil, oluşturdukları örgütler aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. Böylece devletler hem savaşın getireceği maddi kayıpları en aza indirir hem de çok fazla çaba harcamadan hedefine ulaşmaya çalışır. Buna örnek olarak Afganistan İşgali sırasında ABD'nin SSCB'ye karşı cihatçı grupları desteklemesi gösterilebilir. Bu gruplardan daha sonra din referanslı örgütler doğmuştur.

2.1.3.6. Küresel Terör ve Din Referanslı Terörizm

11 Eylül 2001'de İkiz Kuleler'e el-Kaide tarafından yapılan saldırılar sonrasında terörün artık yerellikten uzaklaşarak küresel bir hal aldığı dile getirilmeye başlanmıştır. Esasen 1980'li yıllarda terörün uluslararası boyutundan bahsediliyordu. Terör örgütlerinin ekonomik yardım, barınma, lojistik ve eğitim kampları gibi ihtiyaçları için farklı ülkelerle iş birliği yaptığı bilinmektedir. Birçok ülke kendi çıkarları için terör örgütlerine destek vererek kazanç elde etmeye çalışmıştır. Bu durumda terör örgütlerinin bulunduğu bölge dışındaki farklı örgütlerle irtibata geçerek faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir (Alkan, 2002: 25). Bu durumda terörün bu tarihlerde uluslararası bir hâl aldığını göstermektedir. Uluslararası terörizm şu özellikleri içermelidir (Altuğ, 1995: 23-24):

- 1) Bu tip terörist eylemler yabancılara ya da yabancılara ait hedeflere yönelik gerçekleştirilir.
- 2) Hükümetler veya birden fazla devlet tarafından desteklenen örgütlerce gerçekleştirilir.
- 3) Bir yabancı hükümetin veya uluslararası örgütlerin yürüttüğü faaliyetleri etkilemek için yapılırsa bu tip terör sayılabilir.

Uluslararası terörizmin ilk örnekleri 1960'lı yılların başında Filistin'de kurulan örgütlerle ortaya çıkmıştır. Filistinlilerin amacı tam bağımsız bir devlet kurmaktır. Daha önceki modelleri örnek alarak 1960'lı yıllarda stratejik olarak teröre yönelmeye başladılar ve böylece uluslararası

terörizmin ilk örneği olarak ortaya çıktılar. Bu yıllarda kurulan Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (PLFP) ideoloji olarak ilk başlarda laik, hatta Marksist bir yol çizdi. Ancak bu ideolojiler sonraki yıllarda başarısız olunca 1980’li yılların sonlarına doğru İslamcılık ve cihatçılık ön plana çıktı (Suistolo ve Volkan, 2018: 66). Uluslararası terörizmin en çarpıcı örneği Filistin Kurtuluş Örgütü adına Japon Kızıl Ordusu¹’nin Lod Havalimanında gerçekleştirdiği eylemdir. 30 Mayıs 1972’de örgütün üç üyesi, İsrail’in Lod Havaalanında bir grup hacı ve diğer yolculara tüfeklerle saldırı düzenlemiştir. Olayda 24 kişi ölmüş, 80 kişi ise yaralanmıştır. Saldırının en çarpıcı yanı ise solcu Japon teröristler tarafından Amerikan havayoluna ait bir uçakta, Porto Riko’lu Hristiyan hacıları, İsrail toprakları içerisindeki bir havalimanında, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi adına öldürmesidir (Martin, 2017: 210).

Terör 1960’lı yıllardan 1980’li yıllara kadar böyle bir seyir izlemişken 1990’ların başında dünya tarihinde çok önemli bir gelişme yaşandı. Uzun yıllar ABD ile SSCB arasında süren soğuk savaş SSCB’nin yıkılışı ile sona ermişti. Dünya artık eskisi gibi olmayacaktı. Bu tarihlerde birçok araştırmacı dünyanın artık nasıl bir yer haline alacağı konusunda tartışmalar yapmıştır. Bu araştırmacılar içinde en önemli tezlerden birini Samuel P. Huntington ortaya atmıştır. Huntington ortaya attığı “Medeniyetler Çatışması” tezi ile önceden iki kutuplu şekilde hareket eden küresel politikanın tarihte ilk defa çok kutuplu ve çok medeniyetli bir hal aldığı dile getirmiştir. O medeniyetler arasındaki güç dengesinin artık tamamen değiştiğini, etkililik bakımından Batı’nın gerilemekte olduğunu, Asya medeniyetlerinin ise ekonomik, siyasi ve askeri alanda hızla ilerlediğini iddia etmiştir. O artık medeniyete dayalı bir dünya düzeninin kurulacağını söyler. Yani kültürel yakınlıkları olan toplumlar birbirleriyle iş birliği içine girmektedir. Bu durumda da Batı’nın evrenselciliği gittikçe artan çatışmalara sebep olacaktır. Huntington’a göre, artık devlet gruplaşmaları Soğuk Savaş Dönemi’nde olduğu gibi iki ya da üç bloğa (Batı, Doğu ve Tarafsızlar) dayanmamaktaydı. Ona göre dünya artık yedi veya sekiz medeniyetten (Sinik, Japon, Hindu, İslam, Batı, Latin Amerika ve Afrika) meydana gelmektedir. Ortaya çıkan bu yeni dünya düzeninde çatışmalar sosyal sınıflar arası ya da yoksul ile zengin arasında değil, farklı kültürlerle sahip halklar arasında olacaktır. Soğuk Savaş sonrasında kültür hem bütünleştirici bir nitelikte hem de bölücü bir niteliğe bürünmüştür. Yani bu dönem sonrasında dünya politikasının eksenini Batılı ve Batılı olmayanlar arasında gidip gelmektedir (Huntington, 2017: 23-28).

Huntington ile beraber aynı yıllarda başka bir kuramcı olan Francis Fukuyama yeni dünya düzenini “tarihin sonu” tezi ile nitelendirmiştir. Ona göre dünyada demokrasinin meşruluğu üzerine ciddi bir mutabakat sağlanmış, aynı zamanda da monarşi, faşizm ve komünizm gibi egemenlik

---

¹ Japon Kızıl Ordusu (JRA), sol bir anlayışla 1968 yılından sonra dünya devrimini gerçekleştirmek için kurulmuştur. Örgütün en şiddetli saldırıları Soğuk Savaş döneminde olmuştur. İlk eylemini 1974 yılında Lahey’de Fransız Büyükelçiliğini basarak gerçekleştirmiştir. Bu tarihten sonra birçok farklı saldırı gerçekleştiren bu örgütün günümüzde pek fazla etkinliği bulunmamaktadır (Demirel, 2011: 321-323).

biçimleri liberal demokrasiye yenilmiştir. Bu bağlamda Fukuyama, liberal demokrasinin “insanlığın ideolojik evriminin son noktası” ve “nihai insani hükümet biçimi” olduğunu iddia etmiştir. Buradan da liberal demokrasinin “tarihin sonu” olduğu sonucu çıkarılabilir. Fukuyama, Latin Amerika’dan Doğu Avrupa’ya, Sovyetler Birliği’nden Asya’ya birçok güçlü hükümetin yaşanan tarihsel dönüşümler sonucu son otuz yılda hızlı bir şekilde art arda düştüğünü söyler. Bunların yerine hemen istikrarlı bir liberal demokrasi yerleştiğini iddia etmez ancak net bir şekilde hedeflerinin o olduğunu söyler. Bu çerçevede de Fukuyama, farklı kültürlerin aynı hedefe yönelmesinin sonucunda liberal demokrasi dünyada hakim olacak iddiasını sürdürür (Fukuyama, 2016: 11-14).

Huntington, Batı’nın evrenselciliğine yönelik eleştiriler getirip Batı ile Batılı olmayanlar arasındaki çatışmadan bahsederken Fukuyama, liberal demokrasinin nihai zaferinden bahsetmektedir. Ancak bunun bir anda olamayacağını, zaman alacağını da ayrıca vurgulamaktadır. Özellikle 11 Eylül terör eylemlerinden sonra Huntington’ın düşüncelerinin daha geçerli olduğu iddia edildi. Çünkü medeniyetlerden kastın din olduğu düşünülüyordu. Batı’nın kendine düşman olarak artık komünizmi değil radikal İslam’ı seçtiğine yönelik iddialar söz konusuydu (Gülalp, 2003: 18). Bu araştırmacıların yanında Benjamin Barber da farklı bir dünya düzeninin varlığından bahsetmektedir. Barber yeni dünya düzeninde bizi iki farklı güce karşı uyarmakta ve insanların artık bu iki güç arasında sıkışıp kaldığını iddia etmektedir. O, sözü geçen bu güçleri şöyle ifade etmektedir: “[k]abilesele geçmiş i yansıtan ırk” ve “kozmopolit geleceği öngören ruhun sonsuzlukları”. Irk temelli oluşturulan ilk senaryo ya göre, insanların büyük bir kesiminin savaş ve katliamlar yoluyla yeniden kabile haline geldiği ve karanlık bir geleceğin yaratıldığı düşünülmektedir. Burada kültürün kültürle, insanın insanla, kabilenin kabileyle mücadele ettiği, ulus-devletlerin balkanlaştığı, teknolojiye, pop kültürüne, ortak pazarlara, moderniteye ve modernitenin yol açtığı tüm değişimlere karşı bir Cihat’tan söz edilmektedir. Bunun karşısında bulunan ikinci senaryoya göre ise, insanların entegrasyon ve tekdüzelik talep ettiği ve her yerde müzik, bilgisayarlar ve hazır yiyeceklerle uyuşturulduğu bir durum resmedilmektedir. Bu resimde MTV, Macintosh ve McDonald’s ile eğlence ve ticaret sarmalında bir McWorld yaratılmaktadır. Bu durumu Barber şöyle dile getirmektedir: “Babil ve Disneyland arasında sıkışan gezegenimiz bir yandan süratle parçalanırken, diğer yandan, isteksiz bir şekilde yeniden bir araya geliyor” (Barber, 2003: 9-10).

Küreselleşmeye değinen bu araştırmacıların yanında Jean Baudrillard ise terörizm ile küreselleşme süreci arasında bir bağ kurarak terörü ortaya çıkan küresel güce bir tepki olarak görmektedir. Ona göre:

Küresel güç her şeyi ele geçirmiştir; özerklik ve savaşı, gizli arzu ve iradeleri, acı ve başkaldırıyı devasa bir simülasyon sürecine, herkesin utanmadan kendine düşen rolü oynamaktan başka bir şey yapmadığı muazzam bir *reality-show*'a dönüştürerek ele geçirmiştir. Terörizm, yalnızca maddi baskıları değil, dünyanın geri kalanına karşı bir meydan okuma biçimine benzeyen küresel güce karşılık verme biçimidir (Baudrillard, 2017: 14-15).

Baudrillard Batı'nın kültürünün ve değerlerinin evrensel olarak görülmesi ve küreselleşme ile ortaya çıkan kültürdeki tekelleşmeye karşı terörizmin bir meydan okuma olarak görülmesi gerektiğini iddia eder (Baudrillard, 2017).

Manuell Castells ise terörün insanlar üzerinde sürekli olarak bir korku ortamı yaratması ve bu ortamın da devamlı olarak genişletilmesi gerektiğini ifade eder. Bu yüzden büyük eylemler gerçekleştirilmeli ve medya ile halka duyurulmalıdır. Castells burada medya ile terörün ilişkisine değinmektedir. Ona göre medya halkın zihnini şekillendiren bir araçtır. Terör örgütleri de bunun farkında oldukları için eylemlerinde medyayı kullanır ve halka sesini duyurur. Böylece eylemlerini tüm dünya bir film gibi ekrandan izlemiş olacak ve emellerine ulaşmaları daha da kolaylaşacaktır (Castells, 2010: 138-139). Bu durumu Jurgen Habermas ise 11 Eylül olayları için şunları söylemektedir: “Çarpma, patlama, binaların yavaş yavaş çökmesi bunların hepsi normalde olduğu gibi Hollywood değil, korkunç gerçekliğin ta kendisiydi ve kelimenin gerçek anlamıyla dünya kamuoyunun gözleri önünde cereyan etti (Habermas'dan aktaran: Borradori, 2008: 49).” Burada Habermas medyanın gücünden ve insanlar üzerinde yarattığı etkiden bahsetmektedir. Baudrillard medyanın yarattığı küresel gücü eleştirip terörü buna bir tepki olarak görürken Castells ise medyanın bir araç olarak kullanıldığına vurgu yapmaktadır. Bu da terörün medya ile tüm dünyada etkili olabildiğini ve küresel boyutunun ortaya çıktığını göstermektedir.

1990'lı yıllardan sonra dünya daha hızlı bir şekilde küreselleşecek mi yoksa farklı medeniyetlerin yükselişi ile çok kutuplu hâle mi gelecek tartışmaları yaşanırken aynı durum terör kavramı üzerinde de devam etmiştir. 1990'dan önce terörün daha çok uluslararası boyutu tartışılırken bu tarihten sonra küresel bir hal alıp almadığı araştırılmaya başlanmıştır. Huntington'un (2017) da söylediği gibi Batı'nın evrenselciliğini kabul etmeyen, Fukuyama'nın (2016) iddia ettiği liberal demokrasinin nihai zaferini benimsemeyen grupların bir kısmı teröre başvurarak bunlara karşı çıkmıştır. Terör bir yandan küreselleşirken diğer taraftan küreselleşmenin getirdiklerini reddetme üzerine kurulmuştur. Bu dönemden sonra küresel terör kavramı ortaya çıkmış ve tartışılmaya başlanmıştır.

Küresel terör kavramına baktığımızda, teröre bulaşanlar ve onlara karşı mücadele edenler kesin bir şekilde ortaya çıkardığı sonuçlar bakımında küresel bir nitelik taşımaktadırlar. Terör örgütlerinin gerçekleştirdiği bir eylem naklen dünyanın her yerinden anında izlenebilmektedir. Bu

da terörün ortaya çıkardığı sonuçların, dehşetin ve travmanın küresel bir hal aldığı anlamına gelmektedir (Arıboğan, 2005: 196). Küresel terörizm, önceden hâkim durumda olan yerel terörizmden çok farklı bir olgudur. Yerel terörizm muhalif bir grup ya da bir ulus tarafından belli kazançlar elde etmek adına şiddet eylemlerinin gerçekleştirilmesidir. Küresel terörizm Usame bin Ladin, 1996'da Müslümanlara karşı Hristiyan-Siyonist birlikteliğini tehlikesinden bahsederek ABD'ye karşı kıtalararası bir cihat başlattığını söylemesi ile ortaya çıkmıştır. Bin Ladin, Suudi Arabistan'daki Amerikan varlığını kutsal toprakların askeri işgali olarak görüyor ve İslam'ı geleneksel görkemine geri döndürmek istiyordu. Eylemleri, çoğu zaman küresel bir nitelikte olup sürekli korkuya neden oluyordu (Thackrah, 2005:105). Ancak küresel terörizm 11 Eylül saldırıları ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu saldırılar dünyanın her yerinde son dakika haberi olarak naklen yayınlanmış ve terörün amaçladığı korku tüm dünyaya yayılmıştır. Bu da saldırıların küresel bir boyutta olduğunun göstergesidir. Buradan hareketle küresel terörizmi, terörün yerel unsurlardan sıyrılıp daha çok ulus-ötesi boyuta geçmesi olarak tanımlayabiliriz. Çünkü terör örgütleri saldırılarında artık sadece silah, bomba kullanmıyor, aynı zamanda küreselleşmenin araçlarını da kullanıyorlar. Örneğin, el-Kaide'nin haberleşmek için uydu telefonlarını kullanması, günümüzde IŞİD'in sosyal medyayı propaganda amacıyla aktif olarak kullanması gibi.

Burada daha çok İslam referanslı örgütler tarafından Batı'nın değerlerine yönelik reddi içeren küresel ölçekteki saldırılar, söz konusu ülkeler tarafından şöyle karşılanmaktadır (Herman ve O'Sullivan, 1999: 57):

- 1) Batı, terörizmin suçsuz bir kurbanından ibarettir.
- 2) Batı, yalnızca ona karşı yapılan saldırılara karşılık vermektedir.
- 3) Terörist gruplar sadece zor kullandıkları için Batı'yla karşılaştırıldıklarında uygar davranış kurallarına uymadıkları görülmektedir.
- 4) Batı'nın bu gruplara destek verdiği durumlarda, söz konusu eylem "baskıcı rejimlere karşı demokrasi adına" yapılmaktadır.
- 5) Demokrasi teröristlerde nefret uyandırır ve onlar karşısında korumasızdır. Teröristlerin amacı kurumları güçten düşürüp halkın ılımlı yönetime olan inancını yok etmektir.

Küresel terörizmin uluslararası alanda en rahatsız edici yönü, kitle imha silahlarına (KİS) potansiyel erişiminin söz konusu olmasıdır. Bu tür silahlarla herhangi bir terörist saldırı, benzeri görülmemiş bir felakete neden olabilir. Bu terörist gruplar, geleneksel siyasi terörist grupların kısıtlamalarını yaşamadıkları için, otoriteler tarafından bu tür silahların kullanılmasına karşı engellenebilmesi oldukça zordur (Henderson, 2004: 17). Küresel terörizm yakın dönemin şekillendirici koşulları dolayısıyla daha çok İslam referanslı bir şekilde meydana gelmektedir. 1990'lı yıllardan sonra küreselleşmenin hızlanması ve Batılı değerlerin evrensel kabul edilmesi ile

birçok dönüşüm yaşandığı gibi terörde konusundaki değişimler de küresel terörizmi genellikle İslam'la beraber anılan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Kavramın kullanımı 11 Eylül saldırılarından sonra artmış ve sürekli tartışılmaya başlanmıştır. 20. yy'ın sonlarına doğru yaşanan bu hadiselerden sonra Benslama, “artık Müslüman demenin yetersiz kalması anlamlıdır; İslamcı'nın ortaya çıkması gerekmiştir” şeklinde bir söylemde bulunmuştur. Bu çağda şiddetin İslam'ın içerisinde var olduğuna inananlarla İslamcı terörizmi Batı icadı olarak görenler arasında bir çekişme vardır (Benslama, 2018: 47-48). Burada da eğer Batılı değerleri modernleşmenin temel unsuru sayarsak Müslümanlar bu değişime dayalı sürece karşı direnç mi göstermektedir sorusu karşımıza çıkmaktadır (Mishra, 2018: 132). Modernleşmenin tüm getirilerine karşı çıktığı iddia edilen İslam referanslı örgütler, eylemlerinde sürekli olarak Batı'nın değerlerini yok saydıklarını ilan etmişlerdir. Bunun için de silahlı mücadelede bulunmaktadırlar. Bu mücadeleye girişmelerinin arkasında sömürgeci sistemin başarısızlığı, SSCB'nin çöküşü ile uluslararası sistemde meydana gelen boşluk gibi sebepler sıralanabilir (Hobsbawm, 2008: 148). Böylece sonuç olarak küresel terörizm büyük oranda din referanslı gerçekleştirilmektedir. Bu da karşımıza din referanslı küresel terörizm kavramını çıkarmaktadır. Din referanslı küresel terörizm dinî kavramlara atıf yapılarak ve bu kavramlarla haklılaştırılmasına çalışılarak gerçekleştirilen eylemleri içerir. Ancak bu eylemler çoğunlukla küresel düzeyde ses getirir. Örgütlerin faaliyetlerinden sonra tüm dünya kitle iletişim araçlarından bu örgütlerin eylemlerine şahit olur.

Din referanslı terörizm, kavramın kendisinden de anlaşılabilceği gibi dinî kaynaklara ve mukaddesata yani en genel anlamıyla kutsal değerlere atıfta bulunularak gerçekleştirilen politik şiddettir. Eylemleri gerçekleştiren terörist örgütlerin şiddetine bağlı olarak bu tip hareketler fundamentalist ya da radikal dinci olarak da nitelendirilebilmektedirler (Terzi, 2016: 11-12). Fundamentalizm (köktencilik), bir kavram olarak tek bir din, zaman ve ülkede ortaya çıkmıştır. Bir terim olarak fundamentalizm, muhafazakâr Amerikalı Protestan Hristiyan yazarların 1910 yılında kaleme aldıkları *Kökler* (Fundamentals) ve aynı yıl on iki ciltlik bir kitapçık dizisinden türetilmiştir. Bu makalelerin amacı, İncil içerisindeki metinlerin hatasızlığını savunmak; dini metinleri sadece filolojik, arkeolojik ve antropolojik açıdan inceleyen Avrupa'nın tarihsel tenkit yaklaşımına saldırmak; sonrasında da muhtelif eleştirileri çürütmektir (Shupe, 2012: 275-276). Vahyedilmiş dinlerin temel metinlerine ya da ilk dönemlerine dönmeyi amaç edinen hareketlerin tümü fundamentalist olarak isimlendirilir. Yani fundamentalizm, dinde modernleşmeyi ve liberal eğilimleri tamamıyla reddeden bir yapıdadır (Marshall, 2003: 251). Fundamentalist olarak nitelenen bütün hareketlerin ve akımların ortak noktası, geçmişte yaşamış ve doğru olarak kabul edilen bir şahsın/shahısların yolundan gitmektir. Bu tür hareketler kutsal metinlerin geleneksel yorumlaması ve algılanmasını temel prensipleri olarak kabul ederler. Günümüzde fundamentalizm, siyasi, dini ve pratik hareketler için kullanılan bir kavram konumuna gelmiştir. Geçmişte ne anlamda kullanılırsa kullanılsın onun günümüzdeki anlamı büyük ölçüde şiddet, baskı ve yıkıcılığın kutsanıdır (Biçer ve Dalkılıç, 2010: 93).

Din referanslı terörizmin çıkış noktası da bu fundamentalist yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır. Örneğin, 20. yy'daki radikal İslami yaklaşımlar ve günümüzdeki din referanslı terör örgütlerinin oluşumlarının ideolojik ilham kaynakları Hasan El Benna, Seyit Kutub öndeliğinde 1928 yılında Müslüman Kardeşler (İhân-ı Müslümîn) olarak görülmektedir (Msozcan, 2017: 47). Ancak burada şuna dikkat çekmek gerekir. Müslüman Kardeşler kurulduğu yıllarda şiddeti meşrulaştıran bir çizgide hareket etmemişlerdir. Bu durum daha çok 1960'lı yıllarda Seyit Kutub'la beraber söz konusu olmuştur. İslam'da ilk din referanslı şedit örgüt Hasan Sabbah'ın önderliğindeki Haşhaşiler olarak görülsede başlangıç noktasının Hariciler'e kadar götürülebileceğine dair görüşler de vardır. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali kendisine teklif edilen halifeliği reddetmişti; ancak daha sonra Mescid-i Nebvî'de yapılan biatla halifeliğe seçildi. Hz. Ali'nin İslam dünyasındaki konumu ve Peygamber ile olan akrabalığı hasebiyle herkes bunu tabii karşılamıştı. Fakat Kûfe ve Basralılar onun halife olmasından rahatsızlık duyuyordu. Çünkü Hz. Ali'nin halife olması, hilafetin Emeviler'in elinden gitmesi demek oluyordu. Bu durumdan hoşnut olmayan Şam Valisi Muaviye halifeye biat etmeyi reddetti. Muaviye Hz. Osman'ın kan davasını gerekçe göstererek, onun katillerinin yakalanmasını Hz. Ali'den talep ediyordu. Hz. Ali de bundan yanaydı ancak kargaşa içinde katillerin hepsinin tespit edilmesi çok zordu ve yapılacak tek bir yanlış düzeni tamamen bozma ihtimali barındırıyordu (Akyol, 2000: 33-35). Taleplerine cevap alamadığını iddia eden Muaviye, Hz. Ali'ye karşı harekete geçti ve iki taraf ilk olarak Sıffin Savaşı'nda (652) karşı karşıya geldiler. Hz. Ali'nin askerlerinin üstünlük sağlaması üzerine Muaviye'nin komutanları askerlere mızraklarının ucuna Kur'an ayetleri takmalarını emretti. Savaşın barışçıl yollarla bitirilmesi içinde belirlenen bir hakeme giderek tarafların dinlenilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Hz. Ali ilk başlarda bunu kabul etmese de sonraki süreçte askerlerinin düşüncelerini dikkate olarak hakeme başvurmaya karar verdi. Hz. Ali ve Muaviye, belirlediği temsilcilerin bir araya gelip iki tarafın taleplerinin geçerliliği üzerine tartışılmasına karar verdiler. Ancak bu sırada Hz. Ali'nin askerlerinden bir grup, hakemlere başvurulmasına karşı çıkmaya başladı. Hariciler denen bu isyancılar, savaştan Hz. Ali'nin yenik çıkmasından sonra dahi onu rahat bırakmadılar. Daha sonra hakemlerin buluşması sırasında, Muaviye'nin temsilcisi Amr, Hz. Ali'nin hakeminin görüşünü değiştirerek onun istifa etmesi gerektiği kararı çıkarttı. Ancak Hz. Ali bu karara karşı çıkmasına rağmen hakem olayı onun iktidarını sarsmıştır. Eyaletler bu süreçte yavaş yavaş Muaviye'nin tarafına geçmeye başlamışlardır. Daha sonra 660 yılında Muaviye kendisini halife ilan etmiştir. Hz. Ali ise 661 yılında mezhebin yenilgisinin intikamını almak isteyen bir harici tarafında öldürülmüştür (Goldschmidt ve Davidson, 2007: 91-92; Çağatay ve Çubukçu, 1985: 11-50; Mahmud, 1962: 32-37). Haricilerin buradan da anlaşılabilmesi gibi siyasal bir kazanım elde etmek için şiddete başvuran bir grup olduğu görülmektedir. Bu yüzdende İslam referanslı radikal gruplar arasında sayılmaktadır. Daha sonraki süreçte Hasan Sabbah'ın kurduğu siyasi liderlere karşı suikastlar gerçekleştiren Haşhaşiler radikal gruplar arasında görülmektedir. Ancak modern anlamdaki şekliyle İslam referanslı eylemler gerçekleştiren ilk terör örgütü Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'dir. İslam referanslı örgütlerin sayısındaki artışın sebebi olarak İran Devrimi gösterilmektedir. Devrimden

sonra İran’da teokratik bir devlet kurulmuş, bu da başka birçok Müslümanın aynı sistemi kurma talebinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yine dünyadaki birçok Müslüman aynı dönemde hem kapitalizm hem de komünizmin eskimiş ideolojiler olduğuna inanıyordu. Bu dönemdeki dini liderlerde söz konusu durumu çok iyi kullanarak düşüncelerini yaymaya başladılar. Mesajları dinsel olmaktan ziyade daha çok politiktir ama onu dinsel retorikle süsleyerek taraftar topluyorlardı (Karlsson, 2005: 179-180). İslam referanslı örgütlerin artışıdaki bir diğer etken de Afganistan’ın SSCB tarafından işgali sırasında Afgan halkının dünyaya cihat çağrısında bulunması ve burada bir mücadele vermesi de etkili olmuştur. Daha sonraki süreçte bu ortamda El-Kaide, Hizbullah, İŞİD gibi örgütler ortaya çıkmıştır. Ancak din referanslı terör örgütleri sadece İslami motifli değildir, Hristiyanlık ve Yahudilikte de bu çeşit terör örgütleri mevcuttur.

2.1.3.6.1. Yahudilikte Din Referanslı Örgütler

Terörist faaliyetlerde dinin bir araç olarak kullanıldığı ilk örnek Zealotlar (M.S. 66–73) olarak kabul edilmektedir. Zealotlar sistematik olarak terör faaliyetleri gerçekleştiren ve hakkında yazılı verilerinin bulunduğu ilk örgüttür. Bu örgüt, Yahudilerin Roma’ya karşı bir başkaldırısıyla ortaya çıkmıştır. Başkaldırının sebebi yetkililerin milattan sonra yaptığı bir sayıma dayanmaktadır. Bu sayım ile beraber Yahudiler azınlık olarak kabul edilmiş ve yabancı bir otoritenin tebaası olarak görülmüştür. Bu durum Yahudilerde aşağılanma duygusu yaratmış ve Roma’ya yönelik bir başkaldırıya sebep olmuştur (Chaliand ve Blin, 2016: 65).

Zealotlar’dan tarihte ilk defa politik amaçlar için intihar eylemleri gerçekleştiren Sicariler örgütü ortaya çıkmıştır. Sicariler, iyi bir şekilde organize olmuş, erkek üyelerden oluşan dini motifli bir örgüttür. Alışılmıyın dışında eylemler gerçekleştiren bu örgüt, eylemleri için tatil günlerini bekliyor, kalabalıkların toplandığı alanları seçiyordu. Saldırıları gündüz vakitlerinde sica adını verdikleri bir hançerle gerçekleştiriyorlardı. Bu yüzden Sicariler olarak anılmaktaydılar. Eylemlerinde kalabalık ortamları seçmelerindeki en önemli sebep, eylemlerinden sonra kalabalık arasına karışarak izlerini kaybettirmeleridir (Alkan, 2016: 29).

1930’lu yıllardan itibaren ise Naziler’in Yahudilere yönelik sert politikaları sonucu Avrupa’da yaşayan Yahudiler göç etmeye başlamıştı ve bunların birçoğu bugünkü İsrail toprakları olan bölgeye yerleşmişti. Burada da Hagana adında bir örgüt kurup Filistin’e yönelik saldırılar düzenlemeye başladılar. Daha sonra 1937’de Hagana’ya Irgun adında devrimci bir grup katıldı ve eylemlere desteklemeye başladı. Irgun terörist taktiklere benzer yöntemler kullanıyordu. 1937’de Arap marketlerine yerleştirdikleri bombalar sonucu 77 Arap ölmüştü. Hagana tarafından da Arapların yaşadığı bölgelerdeki evler bombalanmaya başlanmıştı (Davies, 2006: 16). Irgun adlı

örgütünün en büyük eylemlerinden biri de Arap Köyü olan Deir Yasin'e yönelik saldırısıdır. Bu saldırı da 254 kişi örgüt tarafından öldürülmüştür (Kızıloğlu, 2012: 59).

Yahudilikte din referanslı örgütler arasında en önemli yeri Gush Emunim almıştır. Gush Emunim İbranice bir kelimedir ve sözcük anlamı olarak İnanç Bloğu şeklinde tercüme edilebilir. Daha çok Yahudi-Siyonist mesihî bir hareket olarak değerlendirilmektedir (Shanak ve Mezvinsky, 2002: 18). 1967'deki Arap-İsrail savaşından sonra Vaad Edilmiş Toprakları ve diğer kutsal yerleri almayı hedefleyen bir hareket halini almıştır. Bu doğrultuda da Siyonist değerlere derinden bağlılık hissetmişlerdir (Aran, 2006: 250). Ancak örgütün resmi olarak kuruluşu Şubat 1974'te olmuştur. Grubun manevi lideri de Rabbi Abraham Yitzchak ha-Cohen Kook'tur. Ancak 1935 yılında öldüğü zaman yerine oğlu Tzevi Yehudah Kook ya da diğer anıldığı şekliyle Rav Kook geçmiştir (Uluç, 2013: 174). Resmi olarak kuruluşundan öldüğü yıl olan 1982'ye kadar Yehudah Kook örgütün liderliğini sürdürmüştür. Ölümünden sonra örgüt içerisinde bölünmeler yaşanmıştır. Örgüt içerisinde bir kısım ılımlı mücadeleden yana tavır alırken, diğer kesim ise radikalleşme eğilimleri göstermeye devam etmiştir. Yaşadığı ayrışmalar sonucu örgüt 1984'te yer altı faaliyetlerine son vererek siyasi olanda kurumsallaşmaya yönelmiştir. Milliyetçi Dinci Parti (NRP) ile sıkı ilişkileri olan örgüt üyeleri bu parti üzerinden belli bölgelerde seçime girmiştir. Ancak kendi içerisindeki bölünmeleri engelleyemediği için siyasi olarak da pek bir başarı elde edememiştir (Ulutaş vd., 2012: 160).

Yahudilikteki bir diğer din referanslı örgüt Kach Hareketi'dir. Bu hareket İsrail'de ilk başta siyasi bir yapılanma olarak ortaya çıktı. Kurucusu Haham Meir Kahane'dir. İlk yıllarda kurucusunu meclise sokmak gibi bir görev üstlenmiş ve kamuoyunda ona destek olmaya çalışmıştır. Ancak 1990 yılında ABD'de Kahane suikasta uğramış ve oğlu Binyamin liderliği devralarak örgütü yönetmeye başlamıştır. Tam bu sırada da ABD tarafından terör örgütü olarak ilan edilmiştir. Liderlerinin değişmesiyle de Kahane Chai adını almıştır (Combs ve Slann, 2007:159). Radikalleştikten sonraki süreçte daha çok Filistinlilere yönelik saldırılar düzenlemiştir. Bu saldırılar sonucunda 1994'te liderleri İsrail tarafından göz altına alınmış ve terör örgütü olarak kabul edilmiştir (Demirel, 2006: 146).

2.1.3.6.2. Hristiyanlıkta Din Referanslı Örgütler

Hristiyan dünyasında din referanslı şiddet eylemleri iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar ilk olarak devlet eliyle gerçekleştirilenler ikinci olarak halk eliyle gerçekleştirilenlerdir. Bu çerçevede Hristiyanlıktaki din referanslı ve şiddet içerikli faaliyetleri engizisyon uygulamalarına kadar götürebiliriz. Bu daha çok devlet eliyle gerçekleştirilen bir şiddetti. 5. yy'da Batı Roma'nın

yıkılmasından sonra Latin Kilisesi, meydana çıkan otorite boşluğundan yararlanarak teokratik bir düzen kurmaya çalışmış ve Hristiyanlık dışı tüm uygulamalara savaş açmıştır (Gündüz, 2002: 42). Bu doğrultuda da 13. yy'dan itibaren Engizisyon mahkemeleri kurulmaya başlanmış, Hristiyanlıktan dönenlere karşı uygulamalar bu mahkemeler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Başka bir ifadeyle bu mahkemeler Hristiyanlıkta doktrine karşı gelenleri tespit etmek için kurulmuştur. Bu mahkemeler sapkın olarak nitelendirdikleri kişileri yargılama yetkisine sahiptiler. Genel olarak halkın imanını sorduğularını, gerçek imandan ayrılanı tekrar geri döndürmek ve aynı zamanda onların Hristiyan dinine zarar vermelerini engellemek görevleri arasında görülüyordu (Eroğlu, 2004: 96-97). Bu dönemde Engizisyon Mahkemeleri'nde yargılanmış binlerce insan işkence görmüş ve yakılarak idam edilme cezasına çarptırılmıştır. Heretik olarak görülen ve doktrin dışında tanımlanan Hristiyanlara yönelik ağır işkence ve şiddet eylemleri daha sonraki yüzyıllarda uzun süre devam edecek olan kanlı mezhep savaşlarına neden olmuş ve sonunda da Hristiyanlığı birçok farklı mezhebe bölmüştür (Alkan, 2016: 35).

Hristiyanlık kendi içinde uyguladığı şiddet politikaları yanında diğer dinlere yönelik şiddet eylemleri de gerçekleştirmiştir. Bunların başında da Haçlı Seferleri gelmektedir. Haçlı Seferleri Batı Avrupa'da Hristiyanlığı benimsemiş halkların Papa tarafından organize edilerek, Müslümanların elinde bulunan topraklara yönelik 1095 yılında başlayıp 1292'de Latin Kudüs Krallığı'nın çöküşüyle son bulan seferlere verilen addır (Düzgün, 2004: 75-76). Bu seferlere katılanlar kilise tarafından takdis edilmiş, savaşta ölenler ise şehit ilan edilmiştir. Kilise, Haçlı Seferleri'ni Tanrı'nın bir emri olarak ilan etmiş ve savaşçıları Müslümanları şeytan olarak göstermiştir. Aynı zamanda Kilise tarafından organize edilen Haçlı Seferleri'nin tek muhatabı Müslümanlar olmamıştır; sefer sırasında Yahudilere yönelik saldırılar da gerçekleştirilmiştir. Haçlı orduları İsa'nın katilleri olarak gördükleri Yahudileri cezalandırmayı hedeflemişlerdir (Gündüz, 2002: 42-43). Haçlı Seferleri'nde şehitlik kavramının kullanımı, seferlerin Tanrı'nın bir emri olarak görülmesi, Hristiyanlıktaki kutsal savaş inancının bir sonucu olması, seferlere katılanların dinî motivasyonla dahil olması ve Papa tarafından organize edilmesi seferlerin din referanslı bir şiddet eylemi olduğunu göstermektedir.

Devlet eliyle gerçekleştirilen şiddet eylemlerinin yanında halk nezdinde organize olmuş örgütler de ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir tanesi Ku Klux Klan adlı örgüttür. Bu örgüt 1866'da altı genç tarafından Pulaski'de kuruldu. Amaçları eğlenmek ve bu sırada da halkı eğlendirmek için sosyal bir kulüp kurmaktı. Kendilerine de Ku Klux adını vermişlerdi (Newton, 2010: 3). Ancak daha sonraki süreçte bu isim inandıkları beyaz ırkın üstünlüğünü korumak ve saflığını ispatlamak için çalışan bir örgüt haline gelmiştir. Klanın en ayırt edici özellikleri, yanan haç ve üyelerinin beyaz kapüşonlu giysileriydi. Bu örgüt fikirlerini hayata geçirebilmek için şiddet eylemlerine başvuran bir hâle bürünmüştür ki bu bağlamda siyahılara karşı gece baskınları düzenlemekteydiler

(Anderson ve Sloan, 2009: 364). Ku Klux Klan üzerine çalışan araştırmacılar onun tarihini genellikle üç dönemde incelerler. İlk dönem iç savaştan hemen sonraı içerir. Bu dönemde Klan bölgesel olarak Güney ile sınırlıydı ve yalnızca bölgenin İç Savaş sırasında kaybettiği ırksal düzenini sağlamak amacıyla hareket etmekteydi. Ancak sonraki süreçte güç kaybetti ve üye sayısı neredeyse yarı yarıya azaldı. Daha sonra İkinci Ku Klux Klan 1915'te tekrar ortaya çıktı ve 1929'a kadar varlığını sürdürdü. Üçüncü Ku Klux Klan sivil bir hareket olarak ortaya çıktı ve bugün hâlâ varlığını sürdürüyor. Başlangıçta medeni haklara muhalif olarak başlayan Klan hâlâ ilkeleri olarak ırkçılık ve semitizmi esas almaktadır (Lewis ve Serbu, 1999: 142).

Din referanslı şiddet eylemleri gerçekleştiren bir diğer hareket Hristiyan Kimliği Hareketi'dir. Hristiyan Kimlik düşüncesi, on dokuzuncu yüzyılda İngiliz İsraililiği hareketinden kaynaklandı. Hareket hakkında geniş kapsamlı yazılar yazan Michael Barkun'a göre, kurucu babalardan biri, temel eseri *İsraililer Kökeni Üzerine Konuşmalar* olan John Wilson'du. Hristiyan Kimliği Hareketi'nin savunucuları Amerika'nın kilise ve devlet ayrılığını ortadan kaldıracak bir devrim arzusundaydılar. Dinî hukuka göre yönetilen yeni bir toplumda din ve devleti birleştirmek istiyorlardı (Juergensmeyer, 2000: 33-34). Hristiyan Kimliği, üç temel inanışla karakterize edilmektedir. Birincisi, Beyaz Aryanlar, İsrail'in kutsal kabilelerinin soyundan veya muhtemelen Adem'in soyundan gelen kişilerdir ve Tanrı'nın seçilmiş insanları olarak görülürler. İkincisi, Yahudiler, Cennet Bahçesi'ndeki Havva ile Şeytan arasındaki bir bağlantının yasadışı olarak doğmasına sebep olmuş ve bu nedenle de kötülük dolu bir ırk olarak görülmelidirler. Son olarak ise dünya iyiler (beyaz Aryanlar) ve kötüler (Yahudiler) arasındaki son savaşın eşiğinde olarak görülmektedir (Barkun, 1994'ten aktaran: Wilcox, 1995: 194). Bu inançları doğrultusunda da şiddet eylemlerine başvurmuşlardır. Hareketle ilişkisi olduğu iddia edilen en önemli eylem 19 Nisan 1995'te Oklahoma Hükümet Binası'na düzenlenen saldırdır. Bu saldırdı 168 kişi yaşamını yitirmiş, 500'den fazla kişide yaralanmıştır (Aydınalp, 2016: 87).

Dini temel alarak terör eylemleri gerçekleştiren bir diğer örgüt ise İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA)'dur. 1886-1914 yılları arasındaki İrlanda'nın özgürlük talebi İngiltere tarafından sürekli olarak reddedilmiştir. Temelleri İrlanda Cumhuriyet Kardeşliği'ne (IRB) dayanan IRA'yı örgütleyen isim Michael Collins olmuştur (Özgür, 2000: 97-98). Süreç içerisinde İrlanda'nın bağımsızlığını ilan etmek için birçok kanlı eylem gerçekleştirmiş ve medyadaki terörizm haberlerinin odak noktası bu örgüt olmuştur (Schlesinger, 1994: 83). Bu eylemler arasında 1984 yılında İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'e yönelik bombalı saldırı en önemlilerindedir. Bu saldırdı Thatcher şans eseri kurtulmuş ancak bir kabine üyesi hayatını kaybetmiştir. Patlamada üç bakanın içerisinde yer aldığı 32 kişi yaralanmıştır. Yaklaşık 20 yıl içinde İngiltere ve Kuzey İrlanda'da yüzlerce polis ve askerin ölümüne sebebiyet veren IRA; aynı zamanda Almanya, Hollanda ve Belçika'da da bombalı eylemlerde bulunmuştur (Demirel, 2006: 154). Örgüt 1998

yılında imzalanan Hayırlı Cuma Anlaşması ile şiddet ve terör eylemlerine son vermiş, 2005 yılında ise silahlarını bırakarak mücadelesini siyasi alana taşımıştır (Alkan, 2016: 37).

2.1.3.6.3. İslamiyet'te Din Referanslı Örgütler

İslamiyet'te din adına gerçekleştirilen şiddet eylemleri Hz. Ali Dönemi'ne kadar götürülebilir. Bu dönemde ortaya çıkan Hariciler grubu dini siyasal alandaki amaçlarına ulaşmak için kullanan ilk hareketlerdendir diyebiliriz. Bu hareket Hz. Osman'ın öldürülmesi sonrası Hz. Ali'nin halife seçilmesine dayanır. Bu dönemde Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerini bulması istendi ve bunu gerçekleştirene kadar kendisine biat edilmeyeceğini söyleyen kişiler ortaya çıktı. Bunlardan birisi de dönemin Suriye Valisi ve Hz. Osman'ın kuzeni Muaviye'ydı. Daha sonra bu iki taraf arasında tartışma alevlendi. Siffin Savaşı ile de karşı karşıya geldiler. Bu savaşta iki tarafta net bir askeri üstünlük sağlayamasa da Hz. Ali'nin güç kaybetmesine sebep olmuş ve bu sonucunda da Hariciler Hareketi'nin net olarak oluşmasına ve güç kazanmasına sebep olmuştur (Kenney, 2006: 21). Daha sonraki süreçte hareket hızlı güçlenmiş ve Hz. Ali'ye suikast düzenleyerek onu öldürmüşlerdir. Bu da dinin siyasal alanda kullanımına ve şiddet eylemlerine bulaştırılmasına yönelik önemli örnekler arasındadır. Daha sonra İslamiyet'te din referanslı gruplar arasında gösterilebilecek bir diğer örgüt ortaya çıktı o da Haşhaşilerdir. Haşhaşiler döneminin önemli siyasi figürlerine yönelik suikastlar düzenliyor ve şiddete başvuruyorlardı. Kendilerinin eylemlerinden önce haşhaş kullanarak rahatladığına yönelik iddialar olduğu için örgütün ismi Haşhaşiler olarak anılmaktadır. Hasan Sabbah liderliğinde kurulan bu örgüt birçok şiddet eyleminde bulunmuş ve tarihteki ilk terör örgütleri arasında yerini almıştır (Lewis, 2006: 105).

Modern anlamda sistemli örgütlerle 20. yy'da ortaya çıkmaya başlamıştır. İsrail Devleti'nin kuruluşu, 1979 İran Devrimi, 1979 Afganistan'ın Sovyetler tarafında işgali ve Afgan Cihadı siyasal anlamdan devam eden birçok İslam referanslı hareketin radikalleşmesine ve terör eylemlerine yönelmelerine sebep olmuştur (Alkan, 2016: 42; Bozarlan, 2015: 167-170). Bunların yanında 2010 yılında Tunus'ta başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketleri Ortadoğu'da siyasi anlamda büyük bir istikrasızlık doğurmuştur. 2011 yılında Suriye'ye sığınan bu hareketler bölgede birçok farklı terör örgütünün doğmasına yol açmıştır. Tüm bu yaşanan tarihsel olaylar sonucunda ortaya Filistin Kurtuluş Örgütü, Lübnan Hizbullah'ı, Hamas, El Kaide², IŞİD, El-Nusra ve Boko Haram gibi örgütler çıkmıştır.

---

² el-Kaide hakkında ilerleyen bölümler de ayrıntılı olarak bilgi verileceği için burada bu örgüte yer verilmeyecektir.

Filistin Kurtuluş Örgütü, 1964 yılında Kudüs'te toplanan Arap Zirve Konferansı'nın akabinde kuruldu. Amaçları anavatan olarak gördükleri toprakları İsrail Devleti'nden geri almaktı. Filistin'in kurtuluşu için tek çare onlara göre silahlı mücadeleydi. Ülkenin kurtuluşunu sağlayana, halk devrimini gerçekleştirene kadar da silahlı mücadelelerini sürdüreceklerdi (Hüseyin, 2001: 201-202). Günümüzde silahlı saldırılara son verdiği gözlenen Filistin Kurtuluş Örgütü'nün kamplarında yetişen üyeleri İsrail'e karşı yıllarca savaşmış ve birçok eylemde bulunmuştur. Bunlar arasında en ses getireni İsrail'in dışında Eylül 1972'deki Münih Olimpiyatları'nda İsraili sporculara yönelik gerçekleştirdiği eylemdi. Bu saldırıda 11 İsraili atlet öldürülmüştür (Demirel, 2011: 19; Khalidi, 1989: 62).

Lübnan Hizbullah'ının ortaya çıkışı ise 1975 Lübnan iç savaşına dayanır. Bu savaş, ülkenin sosyal ve siyasi yapısında derin etkide bulunmuş ve parçalanmalara sebep olmuştur. 1982'de ise İsrail'in işgali ile Lübnan'ın alt yapısında derin etkiler yaratmış ve ittifakları dağıtarak birçok yeni grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İsrail'in işgali Hizbullah'ın ortaya çıkmasında en önemli etkenken bunun yanında 1979'da İran'da meydana gelen İslam Devrimi ve İslam dünyasındaki radikal hareketlerdeki artış da onun doğmasında etkili olmuştur (Khatib vd., 2014: 2). Bu doğrultuda Hizbullah Lübnan'daki Şii nüfusu korumak için ortaya çıkan Şii kökenli bir harekettir. Örgütün amacı Lübnan'ın bağımsızlığını ve Şiiilerin adaletle yönetilmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda da 1980 ve 1990 yılları arasında Beyrut'ta Batılıları hedefleyen eylemler, intihar saldırıları ve İsrail Devleti'ne yönelik birçok saldırı gerçekleştirmiştir (Martin, 2017: 183).

İslam dinini referans alarak hedeflerine ulaşmayı amaçlayan bir diğer örgüt HAMAS'tır. Arapça adı "Hareket-ül Muqavemet-il İslamiye" olan örgütün kurucu lideri Şeyh Ahmed Yasin'dir. Örgüt, İsrail Devleti'nin Filistin topraklarında yer almasını kabul etmemektedir. İsrail ile giriştiği mücadelesini şöyle tanımlamaktadır: "Bu bir sınır yahut toprak meselesi değil; bir varlık-yokluk meselesidir." Kurtuluşun İsrail'e karşı yürütülecek cihat mücadelesinde olduğunu iddia etmektedir. Örgütün eylemlerinden 1993 yılında kurulan askeri kanadı İzzettin el-Kassam Tugayları sorumludur (Bulut, 2009: 384-390). Örgüt günümüzde hâlâ kurulduğu bölgede varlığını devam ettirmektedir.

İslam referanslı terör eylemleri gerçekleştiren bir diğer örgüt İŞİD'dir. Örgüt ilk olarak Ebu Musab el-Zerkavi'nin liderliğinde Irak'ta el-Kaide'nin bir kolu olarak ortaya çıkmıştır. Zerkavi 2004 yılından 2006 yılına kadar Tevhid ve Cihad Örgütü adını verdiği yapılanmasını (daha sonra Irak el-Kaidesi) el-Kaide'ye bağlı savaşçıları Irak'a çağırarak güçlendirmeye çalıştı. El-Kaide ile olan ilişkisini de farklı bir boyuta taşımış oldu (İrat, 2015: 28-29). Zerkavi 7 Haziran 2006'da ABD'nin gerçekleştirdiği bir hava saldırısında ağır yaralandı ve sonrasında da öldü (Weiss ve

Hassan, 2016: 71). Örgüt bu süreçten sonra birçok farklı isim alarak varlığını devam ettirmiştir. 1999-2004 yılları arasında Tevhid ve Cihad Örgütü, 2004-2006 yılları arasında İki Nehir Arasında El-Kaide, 2006-2013 yılları arasında Irak İslam Devleti, 2013'te sonra ise bugünkü adı olan Irak Şam İslam Devleti ismini almıştır (İrat, 2015: 30). Örgüte Zerkavi'nin ölümünden sonra kısa bir süre Ebu Hamza el-Muhacir liderlik yapmış sonrasında ise Ömer el-Bağdadi örgütün yöneticiliğini üstlenmiştir. Bir Amerikan hava saldırısında Ömer el-Bağdadi'nin ölmesi ile şu anki lideri olan Ebubekir el-Bağdadi görevi üstlenmiştir. Bu süreçte de Arap Baharı'nın bölgede meydana getirdiği istikrarsızlık ve Suriye İç Savaşı'ndan yararlanan örgüt, büyük topraklar ele geçirmiş ve hızla büyümüştür. Hatta 2014 yılında örgüt, Irak ve Suriye'nin üçte birini yönetir konuma gelmiştir. Bu da yaklaşık 90-100 bin kilometrekarelik bir alanı ve 10 milyon civarında bir halkı kapsamaktaydı (Barın, 2016: 231). IŞİD'in amacı Irak, Suriye ve diğer Ortadoğu ülkelerini de kapsayan dinî esaslara dayalı Sünni bir İslam devleti kurmaktır (Gergin, 2015: 31). Örgüt hâlâ bu amacına ulaşmak için bölgede aktif olarak eylemlerine devam etmektedir.

Bu çerçevede değerlendirilebilecek diğer bir örgüt ise El-Nusra Cephesi'dir. Arap Baharı ile 2011 yılı mart ayında patlak veren Suriye krizi hızla büyümüş ve bir iç savaşa sebep olmuştur. El-Nusra Cephesi'nin kuruluşu bu olaya dayanır. 22 Ocak 2012 yılında örgütün kurucu lideri Ebu Muhammed Culani yayınlattığı bir ses kaydı ile kurulduklarını ilan etti. Örgütün amacı Esad Rejimi'ne karşı Suriye halkını savunmaktır. Bu amacına uygun şekilde tam adını şöyle belirlemiştir: "Cebhetu'l-Nusra li ehli's-Şam min Mucahidi's-Şam fi Saha'til-Cihad" (Şam Halkını Korumak için Nusret Cephesi). Örgüt El-Kaide'nin bir kolu olarak görülmüş sonrasında IŞİD ile bağlantılı olduğu iddia edilmiştir. İlişkide olduğu örgütler olarak bunlardan söz edilmektedir (Acun vd., 2017: 23-27). Nusra Cephesi Suriye'de hâlâ varlığını korumakta ve faaliyetlerine devam etmektedir.

Diğer bir İslam referanslı örgüt Nijerya'da ortaya çıkan Boko Haram'dır. Bu örgüt 2003 yılında radikal bir din adamı olan Muhammed Yusuf önderliğinde kurulmuştur. Kurulduğu yıl ülkedeki yetkililerle sürekli çatışma içerisine girmeye başlamıştır (Smith, 2015: 12). Örgüt Nijerya'da şeriata dayalı bir düzen kurmak için sürekli olarak otoriteyle çatışma halinde olmuştur. Ülkede şariat düzenini kurmak amacıyla da sadece kendisinden farklı dindeki gruplarla değil muhalif Müslümanları da sürekli olarak hedef almıştır. 2009 yılında gerçekleştirilen askeri operasyonlar ile Boko Haram tamamen radikalleşmeye ve şiddet eylemlerinde yönelmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra amacına ulaşmak için şiddeti meşru görmüş ve bir araç olarak kullanmıştır (Yamaç, 2015: 198-200). Boko Haram'ın en çok ses getiren ve adını duyuran eylemi ülkenin kuzeydoğusundaki bir kasabaya düzenlediği saldırdır. Bu eylemde 276 kız çocuğunu kaçırması örgüte yönelik küresel bir öfkenin doğmasına sebep olmuştur (Smith, 2015: 12-13). Günümüzde örgüt faaliyetlerine Nijerya bölgesinde hala aktif olarak devam etmektedir.

2.2. İslam Referanslı Terör Örgütlerinin Arka Planı

2.2.1. Referans Kavramlar ve Perspektifler

İslam referanslı örgütler genellikle eylemlerini haklılaştırmak ve üye kazanmak için dinî kavramları ve dine yönelik bazı perspektifleri kullanmaktadırlar. Bu kavramlar cihat, tağut, tekfir ve şirk iken perspektifler ise selefilik ve vahhabiliktir.

2.2.1.1. Cihat

Cihat kelimesi, “bir amaç için gayret etmek” veya “kendini uygulamak” anlamına gelen Arapça kök cehd’den gelmektedir (Hashmi, 2004: 377) İslâmî literatürde dinî emirleri öğrenmek ve ona göre yaşamak sonrasında başkalarına öğretmek, iyilikle hareket edip kötülükten sakındırmak, İslâm’ı tebliğ etmek, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadelede bulunmak şeklindeki genel ve kapsamlı anlamları vardır. Bunların yanında fıkıh terimi olarak Müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefsi yenmek için çabalamaı ifade etmektedir (Özel ve Topaloğlu, 1993: 527). Başka bir tanımlama da ise Kur’an-ı Kerim’de kullanılan ve İslam toplumunda ya da Müslümanlar içerisinde kötü alışkanlıkların düzeltilmesine yönelik içsel çaba anlamına gelen terimdir. Bu terim ayrıca, dine hizmette verilen bir savaşı belirtmek için daha spesifik olarak kullanılır (Armstrog, 2002: 205). Bu çerçevede baktığımızda İslam’da genel anlamda iki çeşit cihat olduğu görülmektedir. Bunlardan biri “büyük cihat” diğeri ise “küçük cihat”tır. Büyük cihat daha çok insanın kendi nefis ve arzularıyla savaşmasıyken, küçük cihat İslam’a karşı savaş açan düşmanla fiziksel olarak mücadele etmeyi içeriyordu. Burada baktığımızda yüzyıllar boyunca büyük cihat olduğu gibi kalırken, küçük cihadın tarihsel süreç içerisinde değişim gösterdiği görülmektedir (Napoleoni, 2015: 101).

20. ve 21. yy’da cihat kavramı radikal İslamcı hareketlerin ideolojisini meşrulaştırmak için kullandığı bir araç haline geldi. Gerçekleştirdikleri birçok eylemde bu kavrama atıf vardır. Hatta bazı kesimler cihat kavramını İslami kesimin küreselleşen dünyanın getirdiği homojenleşmeye karşı bir tepki olarak kullandığını iddia eder (Bonner, 2006: 1). Bu bağlamda da cihat kavramı radikal gruplarda önemli ölçüde geçerlilik kazanmıştır. Direniş hareketlerinde ve eylemlerinde yaptıklarını meşrulaştırmak ve onları destekleyen üyelerini ikna edip harekete geçirmek için bu kavramı kullanmışlardır. Afgan mücahitler, Taliban, Filistin’deki Hizbullah, Hamas, el-Kaide ve günümüzdeki birçok İslam referanslı örgüt cihat kavramını bu doğrultuda kullanarak Batı’ya ve Batı’nın kontrolü altındaki Müslüman ülkelere savaş açmıştır (Esposito, 2003: 43-44).

2.2.1.2. Tağut

Tağut “azmak, sınırı aşmak” anlamına gelen tuğyan kökünden türeyen bir kelimedir. Asıl anlamı “aşırı derecede azgın”dır. Buradan hareketle Allah’tan başka tapılan her varlık, onun yolundan insanı alıkoyan her şey, put, şeytan, kâhin ve sihirbaz tağutun kapsamı içerisine girmektedir. Tağut genellikle hak dinin dışında kalan ve batıl inançları içerisine alan, şer odaklarını kapsayan bir kavramdır (Yurdağür, 2010: 372). Dolayısıyla tağut “Allah’ın dışlanması için ibadet edilen herhangi bir şey” olarak da ifade edilebilir (Rahman, 1982: 50). Günümüzde ise yaşanan hızlı değişimler sonucunda daha geniş bir anlama kavuşan tağut kavramı, İslam dışındaki tüm yönetim mekanizmalarını, liderleri ve liderlerin temsil ettiği sistemleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu çerçevede baktığımızda da tağut kavramı modern dünyada kaynağını İslam’dan almayan veya İslam’dan uzak sistemleri simgeleyen bir kavram haline gelmiştir (Tay, 2017: 226-227).

Tağut kavramı, 1979 yılında İran’da meydana gelen İslam devriminden sonra Şii dünyasında ABD karşıtlığını ve Batı politikalarını ifade etmek, bu ülkelerin kurdukları sosyal düzeni ve rejimleri yermek için kullanılan siyasi bir slogan olmuştur. (Demircan, 2015: 92). 1979 İran Devrimi’nden sonra da bu kavram hem İran’da hem de Sünni dünyasında siyasal söyleme dahil edilmiştir. Kavram bu süreçte herhangi bir kişinin, grubun ya da hükümetin İslam dışı faaliyetlerde bulunması ve İslamî olmayan Batılı değerlere inanması anlamına evrilmiştir. Kavram aynı zamanda Batı’nın kültür emperyalizmi ve İslam dünyasını saf dışı bırakma çabalarına yönelik ifadeleri de içermektedir (Momen, 1995: 176). Aynı zamanda tağut kavramı devam eden süreçte ortaya çıkan radikal İslami örgütlerin başvurduğu bir kavram haline de gelmiştir. Savaş açtıkları Batılı sistemleri ve o sisteme entegre olmuş Müslüman ülkeleri ifade etmek için tağut kavramını kullanmışlardır.

2.2.1.3. Tekfir

“Gizlemek, örtmek, nankörlük etmek” anlamındaki küfr (küfrân) kelimesinin kökünden türeyen tekfir mümin olarak bilinen bir kişi hakkında kâfir hükmü vermek anlamına gelmektedir. Terim anlamı olarak vahiy yoluyla gelip peygamber aracılığıyla tebliğ edildiği kesin olarak bilinen dini bir kaideyi inkar eden kişinin kafir olduğuna hükmetmeyi ifade eder (Yavuz, 2011: 350). Kafir olarak görülüp tekfir ilan edilen kişi hakkındaki tüm dünyevi uygulamalar da değişir. Velayet, nikah, miras, hukuk gibi alanlarda bu kişilere yönelik uygulamalar tamamen değişmektedir (Aydınalp, 2014: 6). Bu da tekfir kavramının günlük hayatta ve dinî uygulamalarda ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Tekfir söylemi esasında siyasal olaylar sonrasında ortaya çıkmış ve çokça da geliştirilerek devam ettirilmiş bir kavramdır. İlk olarak Sıffin Savaşı sonrasında Hz. Ali'ye cephe alan Hariciler, Hz. Ali'yi tekfir etmiştir. Sonrasında da kendileri gibi düşünmeyen herkesi kâfir ilan edip cehennemlik olduklarını söylemişlerdir (Esen, 2015: 551). Bu durum göstermektedir ki tekfir sadece teolojik bir zeminde ortaya çıkmamıştır; onu esasen doğuran siyasal zemindir ve aynı zamanda da politik bir meşrulaştırma aracı olarak kullanılan bir kavram halini almıştır. Tekfir söylemi tarihsel süreç içerisinde, iktidar muhalefet mücadelesinde muhalefeti yok edip ortadan kaldırmanın bir dayanağı olmuş ve bu amaç için sıkça kullanılmıştır (Esen, 2011: 102). Buradan anlaşılacağı üzere aynı durum İslam referanslı radikal gruplarda da söz konusudur. Bu gruplar kendileri gibi düşünmeyen her kesimi tekfir ile itham edip onların küfre girdiğini iddia ederler. Genel anlamda savaş açtıkları Batı toplumunun yanı sıra onun gibi hareket eden ve Batı'nın değerlerini benimseyen tüm Müslüman toplumları da tekfir etmişlerdir.

2.2.1.4. Şirk

Şirk kavramı Kur'an'da Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği Allah'ın birliği ilkesine zıt hareket etmeyi içeren bir ifadedir (Jeffery, 2007: 185). "Ortak olmak, ortak koşmak" anlamına gelen bu kavram terim olarak Allah'ın zatında, fiillerinde veya ona ibadet edilmesinde ortağının, denginin veyahut benzerinin olduğunu iddia etmeyi ifade eder. İslam'da şirk koşana müşrik, koşulana ise şerik denilmektedir (Sinanoğlu, 2010: 193).

İslam'da İnsanları şirke götüren davranışlar şöyle sıralanmaktadır:

Allah'tan başkasına secde etmek, arzu ve isteklerinin gerçekleşmesini başkasından beklemek, Allah'tan başka bir varlığa dua etmek, din adamlarını rab edinmek, putlara ve yıldızlara kurban kesmek, Allah'a ortak koşulan varlıkları kız ve oğul sıfatıyla O'na nisbet etmek, Allah'tan başka bir varlık adına yemin etmek, çocuklara Allah'tan başka bir mevcuda nisbetle "şunun kulu" diye isim vermek, Allah'tan başka birinin rızası için haccetmek, bazı varlıkları buldukları mekânları yücelterek dinî amaçla ziyaret etmek (Sinanoğlu, 2010: 197).

İslam dininde bulunan şirk kavramı siyasal alana çekilip kullanılabilir bir hâl almıştır. Bu kavram Müslümanlar arasında bir çatışma malzemesi olarak kullanılmaktadır. Radikal gruplar kendisi gibi düşünmeyen toplulukları damgalamak, onlara karşı galip gelebilmek ve muhalif görüşleri ortadan kaldırmak için bu kavrama sıklıkla başvurumaktadırlar. Kendisi gibi düşünmeyen her kesimi şirke girdiğini iddiasıyla ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar.

2.2.1.5. Selefilik

Sözlükte “önce gelmek, geçmek, geçmişte kalmak” anlamlarını içeren selef kelimesinden türeyen selefiyye “geçmiş insanlar, soy, fazilet ve ilim bağlamında önce gelip geçenler” anlamına gelmektedir (Özervarlı, 2009:399). Selefilik İslam dinindeki kaidelerin anlaşılmasında akla ve akılla ortaya atılan yorumlara çok fazla değer vermeyen daha çok Hz. Muhammed’den sonra gelen üç kuşağın dini yaşantısını ve yorumlarını kabul eden topluluklara verilen genel addır (Kirman, 2011: 277). Bu ilk üç kuşak Sahabe, Tabiûn ve Tebe-i Tabiûn’dır. Bunlar imanda, ilimde ve amelde Müslümanlar için örnek nesiller olarak kabul edilir. Sahabe, Hz. Muhammed’in ölümünden sonra İslam’ın temsilcileri olarak yaşamış ve bütün Müslümanlar Kur’an’ı, hadisleri bu kişiler aracılığıyla öğrenmiştir. Onlardan sonra gelen kuşağa Tabiûn denir. Bu kuşak sahabenin yanında yetişmiş ve her şeyi onlardan öğrenmiştir. Sahabeye uymakta da çok büyük hassasiyet göstermişlerdir. Tabiûn’dan sonra gelen nesle de Tebe-i Tabiûn denmektedir. Bu dönemde de ilmi ihtisaslaşma başlamış, hadisler kitaplara toplanmış ve mezhepler iyice yerleşip açık hala gelmiştir (Aydın, 2016: 187-188). Selefilik bu üç kuşağın din hakkındaki yorumlarının geçerli olduğunu kabul eder ve onların yolundan giderler. Bu kuşaklardan ortaya çıkan selefler Allah’ın uluhiyet ve kemal sıfatlarını kabul ederek eksiklik izlenimi veren sıfatları Allah’a havale ederek bunlar hakkında konuşmamayı tercih ettiler (İbn Haldun, 2017: 838).

Selefi düşüncenin başlangıcı İslam dininin Arap Yarımadası’nın dışına taşması ve farklı ırkları, kavimleri içerisine almaya başlamasına götürülebilir. İslam dinini doğuşundan bir süre sonra Farslar, Suriyeliler, Mısırlılar, Berberiler kabul etmeye başlamıştır. Bu yüzden fethedilen ve İslam dininin yayıldığı topraklarda Arap-İslam toplumu entegrasyonu çok büyük bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Birbirine benzemeyen kültürleri bir araya getirmek için çok güçlü bir sosyal disipline ihtiyaç duyulmuş, selefi düşünce de bu ihtiyacın bir ürünü olarak gün yüzüne çıkmıştır (İşcan, 2015: 50-51). Araplar bu süreçte sade bir kültüre sahip olmaları hasebiyle daha farklı kültürleri yönetmekte zorluk çekmişlerdir. Bu durum, yüksek düzeyde bir bilgi ve yönetilecek insanların yaşayışları hakkında veriler toplamayı gerektiriyordu. Abdülmelik saltanatı döneminde böyle bir çabaya girişilmiş ve döneminin düşünce hayatında büyük dönüşüm yaratmıştır. Bu gelişme Arapların ve Arap olmayan toplulukların zihinlerinde değişimler doğurmuştur (İşcan, 2017: 52).

Bu süreçte alevlenen tartışmalar, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Raheveyn, Ali b. el- Mediniî ve Yahya b. Mu’in tarafından sürdürülmüştür. Burada Ahmed b. Hanbel en önemli sima olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşadığı dönemde Mutelize’ye karşı eleştiriler getiren ve onların görüşlerini reddeden Ahmed b. Hanbel, Mutelize’nin ilk üç nesli görmezden geldiğini, onların

söylemediklerini dile getirdiğini iddia etmiştir. Dolayısıyla da Mutelize ile yaşanan bu tartışmalar sonucunda selefilik kendilerini hakikate en yakın mezhep olarak görmeye başlamıştır (Nafi, 2016: 16). Ahmed b. Hanbel'den sonra selefilik görüşünü tekrar gün yüzüne çıkaran ve ona ün kazandıran kişi Takiyyüddîn İbn Teymiyye'dir. İbn Teymiyye İslam dünyasının Moğol İstilasını nedeniyle çok sıkıntılı günler geçirdiği bir zamanda yaşamıştır. O kelamcılar, felsefeciler, bir kısım sûfiyye ve Şiiiler ile fıkhi tartışmalara girip selefilik tekrar canlandırmış, halkın gündemine tekrar sokmuş ve popüler hale getirmiştir. İbn Teymiyye sonrasında Muhammed b. Abdülvehhab ile selefilik yeni bir döneme girmiştir. Onunla gelen yenilik sonucunda selefilik siyasallaşmış ve Suudi devleti bünyesinde bir devlet mezhebi haline gelmiştir (Büyükkara, 2017: 60-61). Daha sonraki süreçte de Vahhabilik³ olarak adlandırılmıştır.

19. yy'ın sonlarına doğru ise Arap dünyasının modernleşmesine yönelik etkilerde bulunan Avrupalı güçlerin ihaneti ile Selefilik dinî duyguları harekete geçiren tutucu ve yabancı düşmanı bir hareket halini almaya başladı (Napolioni, 2015: 111). Bu doğrultuda da eşitlik, özgürlük, demokrasi ve hukuk devleti gibi Batı dünyasının kavramlarıyla karşılaşan Müslüman coğrafyası kendini muhafaza etmek ve güçlendirmek için farklı tutumlar sergilemeye başladı. Neo-Selefilik olarak adlandırılacak bir grup, Kur'an'ın mutlaklığı ve ilk dönem Müslümanların dinî yorumlarının asla değiştirilemeyeceği konusundaki fikirleri takip etti. Ancak karşılığında modernistler denilebilecek bir grup oluştu ve zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişebileceğine yönelik iddialarda bulundu. Bu Mecelle'nin "zamanın değişmesiyle, hükümlerin de değişmesi inkâr olunamaz" şeklindeki 39. maddesinde de mevcuttur (Mecelle'den aktaran: Şimşirgil ve Ekinci, 2008: 119). Laikliği savunan bir başka grup ise inanç ve ibadete ilişkin tüm esasların dışındaki her şeyin çağdaş değerlere uyarlanabileceğini iddia etti (Özdemir, 2017: 95). Günümüzde Yeni Selefilik ılımlı olsalar dahi geleneğe eklenen tüm yenilikleri reddetmektedirler. Toplumsal sorunlara karşı ilgisiz olmalarıyla beraber demokrasi, seçimler, parti ve sendika gibi Batı'nın kavramlarına ve Batı'nın etkisindeki her şeye karşıdırlar (Kurt, 2014: 223).

Selefi akımın ilk üç nesle dönüş fikri modern dönemde iki sapmaya müsaade ediyordu. Bunlardan birincisi tarihteki diğer gelişmelere önem vermemek yani İslam'ı tarihten kopararak onu altın çağına bağlamaktır. İkincisi ise başlangıç örnek alınması sonucunda din adamlarının ve bununla birlikte fıkıh geleneğinin saygınlığının ortadan kaldırılmasıdır. Bu sapmalar sonucunda da 1960'lı yıllardan sonra Selefilik barışçı çizgiden uzaklaşarak radikalleşmeye başladılar. Batı karşıtı bir konuma girdiler (Martinez-Gros ve Valensi, 2011: 236). Bu radikalleşme eğilimi ve Batı karşıtlığı İslam referanslı terör örgütlerinin ortaya çıkmasına neden oldu. Günümüzde hala birçok örgüt selefilik akımının radikalleşmesi sonucu ortaya çıkan farklı yorumlara dayanarak şiddet eylemlerine başvurmaktadır.

³ Daha sonraki başlıkta ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

2.2.1.6. Vahhabilik

Ortaya çıktığı dönemden beri İslam dünyasında çok ses getiren bir hareket olan Vahhabiliğin temelleri Muhammed b. Abdülvehhab tarafından atılmış, daha sonraki süreçte bu adlandırma birçok dini, siyasi ve ilmi alanlardaki kişiler tarafından kullanılır olmuştur. İzledikleri yola göre de Ehl-i Hadis ya da Selefiye olarak anılmayı tercih etmişlerdir (Büyükkara, 2012: 611). Selefi hareketlerin en önemlilerinden bir olan Vahhabilik İslam'ın özünün Kur'an ve Sünnet'e dönüşle bulunabileceğini söyler (Algar, 2002: 10). Terimi ortaya çıkaran Muhammed b. Abdülvehhab'ın hareketinin amacı İslam'ın başlangıcındaki saflığına ve katışıksızlığına döndürülmesidir (İşcan, 2017: 34). İbn Abdülvehhab, döneminde yaşayan birçok Müslümanın artık saf Müslüman olarak nitelendirilemeyeceğini ve hatta çok tanrılı olarak kabul edilebileceklerini söylemiştir. Bu açıdan da İslam'ı kabul edene kadar onlarla savaşılmaması gerektiğini iddia etmiştir (Cook, 1992: 191). Bu çerçeveden bakıldığında Vahhabiliğin ayrı bir hareket olarak tanımlanmasından ziyade, Selefililiğin aşırılıklara kaymış ve siyasallaşmış bir sunumu şeklinde değerlendirilmesi mümkündür. (Büyükkara, 2017: 61). Vahhabilik ilk başlarda ılımlı bir yol izlese de daha sonraki süreçte şiddete meyilli bir hal alarak radikalleşmiş ve aynı zamanda da Suudi Devleti'nin resmî mezhebi halini alarak siyasallaşmıştır. Burada Vahhabiliğin dinin meşrulaştırma gücünü kullandığı ortaya çıkmaktadır (Türkel, 2013: 120). Vahhabilik bu şekliyle İslam düşüncesinde daha önce ortaya çıkmış felsefi, kelami ve sufi ekolleri dışlamaktadırlar. Vahhabiler kelam mezheplerini reddederler. Fıkhi mezhep olarak da İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnu'l Kayyim'in çizgisinden giderler. Diğer mezhepleri ise sonradan türeme şeyler olarak kabul ederler (Aydın, 2016: 225).

Yöneticiye itaat düşüncesi Vahhabiliğin önemli esaslarından. Bu fikir yapısı da Suudi Arabistan'da iktidarın meşruiyetini muhafaza görevi görmektedir. Vahhabi düşüncede yöneticiye baş kaldırmak ve onun iktidarına meydan okumak caiz değildir. Sadece yöneticinin açık bir şekilde dini reddetmesi veya dinden çıkması ve camilerde ibadeti yasaklaması durumunda ona isyan edilebilir. Bu düşünce tarzı da devlet idaresindeki yöneticilere dilediğini yapabileceği sınırsız bir alan sağlamaktadır. Vahhabiliğin diğer önemli düşünce esasları ise kafirlerden dost edinmeyi ve onlarla işbirliği yapmayı haram kabul eden "Vera" ve "Bera" ilkesidir. Bu esasları Suudi Devleti ile çıkmaza girmiştir. Çünkü petrol meselelerinin gündeme geldiği tarihlerde Suudi Devleti dünya pazarına açılmak zorunda kalmıştır. Bu da devletin Vahhabi ideoloji ile İslam'la hiçbir ilgisi olmayan Batı devletleri arasında kalmasına yol açmış ve onu çıkmaza sokmuştur (Gâlib, 2016: 39-40).

Vahhabi inancı 1960'lı yıllardan Arap milliyetçiliği ve sosyalizm tehdidine karşı uluslararası bir hale evrilmiştir. Suudi Arabistan bu dönemde Vahhabi ideolojisini geliştirmek ve yaymak için

devlet destekli uluslararası organizasyonlar oluşturdu. Böyle organizasyonlarda birçok Suudi iş insanı, dünyanın birçok bölgesine Vahhabi İslam ihraç etti (Esposito, 2003: 134-135). Bu dönemde birçok İslami grupta etkin bir ideoloji haline almaya başlayan Vahhabilik radikalleşme eğilimlerine katkı sağlamaya başladı. Zaten tarihsel süreç içerisinde ılımlı bir yapısı bulunmayan bu ideoloji uluslararası alanda adını duyurmaya başlayınca birçok din referanslı örgüte de fikri kaynaklar sunmuştur. Bu çerçevede günümüzde birçok İslam referanslı örgüt Vahhabiliğin esaslarını kabul eder ve faaliyetlerini meşrulaştırmak için onun yorumlarından yararlanır. 1973 Petrol Krizinden sonra Vahhabilik Orta Asya başta olmak üzere birçok yerde tasarlanmış bir yayılma sürecine girmiş ve faaliyet alanını genişletmiştir.

2.2.2. Referans Kişiler

Din referanslı terörizmin arka planında onun fikirsiz zeminine düşünceleriyle şekil veren birçok sima vardır. Bunlar arasında Selefî düşüncüyü sistematize eden İbn Teymiyye, cihat kavramı hakkındaki radikal fikirleriyle Seyyid Kutub ve Abdullah Azzam vardır.

2.2.2.1. İbn Teymiyye

22 Ocak 1263'te Harran'da dünyaya gelen İbn Teymiyye'nin ailesi Hanbeli Mezhebinin gelişimini önemli katkıları sağlamıştır. Babası Harran'da mezhebin gelişimi için büyük çabalar harcamıştır. Ancak Moğol İstila ve akınlarının bölgeye kadar ulaşmasıyla ailece Dimaşk'a göç etmişlerdir. Zaten Hanbeli Mezhebi'nin merkezi konumunda olan bu şehirde İbn Teymiyye medresede eğitim almaya başlamıştır. Eğitiminden sonra buradaki medreselerde dersler vermeye başlamıştır. Moğol saldırıları Dimaşk'a ulaştığında birçok alim şehri terk etmiş ancak İbn Teymiyye bunu reddetmiştir. Bu saldırıların şiddetinin artması sonucu kısa bir süre şehirden ayrılmış, daha sonra tekrar geri dönmüştür. Yaşadığı dönemde düşünceleri ile çok büyük etki yaratmıştır. Hanbeliler ve Eş'ariler arasındaki tartışmada bile en etkili isimlerden bir olmuştur. Dönemindeki birçok dini ve siyasi olayda fikir beyan ederek söz sahibi olmaya çalışmıştır. Karıştığı siyasi tartışmalar sonucunda hapse mahkum edilmiş ve 26 Eylül 1328'de hapisanede vefat etmiştir (Koca vd.,1999: 388-393).

İbn Teymiyye önce hafızlık yapmış, daha sonra da gramer ilmiyle ilgilenmiştir. Aynı zamanda Kur'an tefsiri ile de ilgilenmiş ve bu konuda büyük emek sarf etmiştir. Tefsirdeki metodu selef alimlerinin görüşlerinin dışına çıkmamak ve onların düşünceleri çerçevesinde Kur'an'ı tefsir etmektir. Hadis ilmiyle de ilgilenen İbn Teymiyye *Kütüb-i Sitte* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini

çok iyi hazmetmiştir. İbn Teymiyye, nakli ilimlere önem verdiği kadar felsefi ilimleri de önem vermiştir. Mantık ve kelam gibi ilimleri çok iyi öğrenmiş ve onlara birçok tenkitte bulunmuştur. Burada en önemli nokta İbn Teymiyye'nin bütün görüşlerinin temelinde olan metodudur. O, ele aldığı bir konunun doğruluğunu ispatlamak için önce Kur'an'a, Kur'an'da bir cevap bulamazsa hadis ve sünnete başvurur. Ancak o her hadisi kabul etmez; güvenilirliği ispatlanmış kişilerin rivayet ettiklerini kabul eder. Bütün Müslümanların Kur'an ve sünnet yolundan ayrılmaması gerektiğine inanan İbn Teymiyye, bu kaynakların dışında kalan bütün hareketleri sapkın bid'atlar olarak niteler (Aydın, 2016: 220-221).

İbn Teymiyye selef düşüncesini sistematik hale getiren ilk düşünürlerdendir. Ona göre İslam'da bir anlaşmazlığa düşüldüğünde seleflerin düşüncelerine başvurulmalıdır. Bu selefler de Hz. Muhammed ve sonrasında gelen üç nesildir. İbn Teymiyye'de selef inancının önemini Herras *el-Akide'tül Vasitiye* şerhinde şöyle dile getirmektedir (Herras, t.y., 6-7):

1)Bu inanç sayesinde Müslümanların saf olanları birleşir ve sözbirliği ederler. Bu olmasaydı Müslüman dünyası darmadağın olurdu ve bu inancın etrafında birleşmeyen her hareket başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

2)Selef inancı, aynı zamanda Müslümanların tartışmalarına açıklık getirir.

3)Müslümanları selefi olan ashaba ve ona tabi olanlara bağlar. Bu da onların imanını, izzetini ve şerefini artırır.

4)Bu inancın diğer bir önemli özelliği ise açık ve anlaşılır olmasıdır. Yani bu inancı benimseyen bir kişi Allah'ın zatı hakkında delilsiz söz söylemez ve helak olmaktan kurtulur.

Dinin sahabeler gibi yaşanması gerektiğini vurgulayan bu Selefi düşüncüyü belirgin hâle getiren İbn Teymiyye, Moğol saldırılarına karşı başarısız kaldığı bir dönemde yaşamıştı ve bu, o güne kadar görülmemiş bir durumdu. İbn Teymiyye saldırılar sırasında Mardin'in Moğolların eline geçmesiyle bölgedeki durumu göstermek için bir fetva vermiştir. Mardin Fetvası olarak bilinen bu fetvada bölgenin Moğolların kontrolüne geçmesiyle bazı Müslümanların İslamî olmayan bir yönetimde görev almasına yönelik değerlendirmeler dile getirilmiştir. Bölgede Moğolların kontrolü altında faaliyette bulunan Müslümanların düşmanla iş birliği yapıyor olması onunla aynı kefedede değerlendirilmesi anlamına gelmeyeceğini ve onlara hak ettiği şekilde muamele edilmesi gerektiği ifade edilmektedir (Özel, 2012: 53). Bu durumu İbn Teymiyye fetvasında şöyle dile getirmiştir:

Mardin'in Dâr-ı Harb veya Dâr-ı Silm (sulh/İslâm) olup olmadığına gelince; Orada iki husus bir aradadır. Ordusu müslümanlardan meydana geldiği için İslâm ahkâmının tatbik edildiği “dâru's-silm” (dârulislâm) durumunda olmadığı gibi ahali gayrimüslim olan “dâr-ı harb” da değildir.

Aksine, üçüncü bir kısmı meydana getirmektedir. Oradaki müslümanlara müstahak olduğu şekilde muamele edilir. İslâm şeriatinden çıkanlarla da mustahak oldukları şekil ve hükümler çerçevesinde savaşılr (İbn Teymiyye'den aktaran: Özel, 2012: 54).

Müslümanlar Moğol saldırılarına dek her zaman düşmanları karşısında askeri, siyasi ve ekonomik açıdan ön plandaydı. Bu durum İbn Teymiyye'nin üzerinde çok büyük etki bırakmıştır. Müslümanların saldırılar karşısında başarısız kalınmasını İbn Teymiyye, dinini gerektiği gibi yaşamamasında aramıştır. İbn Teymiyye, çözüm olarak selefin yaşamının örnek alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşleri çerçevesinde de İbn Teymiyye Moğollara karşı cihat ilan etmiştir (Özyiğit, 2016: 66). Yaşadığı dönemde ve sonrasında büyük etki yaratan İbn Teymiyye, bu görüşleri doğrultusunda Selefi akımını belirgin hale getirmiştir. Ortaya attığı görüşleriyle hareket eden Selefi akım sonrasında büyük dönüşümler yaşamıştır. Bu görüşler içerisinden referanslar bularak radikalize olan gruplar ortaya çıkmıştır. Günümüzde de birçok İslam referanslı örgüt selefi akımın görüşlerine ve İbn Teymiyye'nin Müslümanlar bozulduğu için Moğollara karşı yenilgiye uğramıştır fikrinden ortaya çıkan cihat anlayışına atıfta bulunarak birçok şiddet eylemi gerçekleştirmektedirler. İbn Teymiyye Muhammed b. Abdülvehhab üzerinde de çok büyük etkiler bırakmıştır (Türkel, 2013: 53). Daha sonraki süreçte bu fikri alıp daha ayrıntılı hale getiren Seyyid Kutub ve Abdullah Azzam gibi cihatçı düşünürler ortaya çıkmıştır.

2.2.2.2. Seyyid Kutub

9 Ekim 1906'da Mısır'ın Asyut vilayetine bağlı bir köy olan Muşa'da dünyaya gelen Seyyid Kutub ilk öğrenimini burada tamamladı. Daha sonra Kahire'ye giderek eğitimine devam etti ve öğretmen okulundan mezun oldu. Daha sonra üniversite hayatına başladı ve 1933'te üniversiteden mezun oldu. Üniversite hayatı boyunca birçok farklı harekete katıldı. Mezun olduktan sonra yaklaşık 6 yıl ilkökul öğretmenliği yaptı. Öğrencilik yıllarında tanıştığı Abbas Mahmude el-Akkad'ın yönlendirmesiyle edebiyata ilgi duymaya başladı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra edebiyata ilgisi devam etse de yazılarında daha çok siyasi ve toplumsal olaylara yer vermeye başladı. Amerika'ya doktora için gidip ülkesine geri döndükten sonra tam bir Batı karşıtı olarak faaliyetlerine devam etti. Müslüman Kardeşler Örgütü'nde başkanlık yaptığı sırada örgütün tüm mensuplarıyla beraber hapse atıldı. Bundan sonra aralıklarla hapse girip çıkmıştır. Ancak 9 Ağustos 1965'te son kez tutuklandığında idam cezasına çarptırıldı ve cezası 29 Ağustos 1966'ta infaz edildi. İdamı tüm Müslüman coğrafyasında tepkiyle karşılanmıştır (Görgün, 2009: 64-66).

Seyyid Kutub selefi düşüncenin takipçisi konumundadır. Onun temel eserleri *Yoldaki İşaretler*, *İslam'da Sosyal Adalet*, *Çağdaş Uygarlığın Sonu* ve *İslam Düşüncesi*'dir. O *Yoldaki İşaretler* eserinde Selefilik hakkındaki düşünceleri şöyle dile getirmektedir:

Bu dava İslam ve insanlık tarihi boyunca örnek olan bir nesli, sahabiler (Allah onlardan razı olsun) neslini ortaya çıkarmıştı. Fakat böyle örnek bir nesil bir daha ortaya çıkmadı. Gerçi Tarih

boyunca bu nesli örnek edinen fertler görülmüştür. Fakat bu davanın ilk döneminde olduğu kadar çok sayıda örnek insanın bir araya geldiği hiç görülmemiştir... Bu nesli besleyen birinci kaynak sadece Kur'an idi... Buna göre, Kur'an, o neslin tek beslenme, davranış ve yetişme kaynağı idi (Kutub, 1980: 8-9).

Seyyid Kutub burada selefi düşüncüyü takip ettiğini açıkça ifade etmektedir. Ona göre sahabi neslinden daha örnek bir nesil İslam coğrafyasında asla var olmamıştır. Bunun temel sebebini de kendilerine kaynak olarak Kur'an'ı almalarına bağlar. Seyyid Kutub çağında sözü edilen bu ilk nesil gibi bir grup varolmadığı için "cahiliye" döneminde yaşamakta olduğunu iddia etmiştir ki modern dönemi bu kavramla tanımlaması dikkat çekmiştir. Çünkü çağın Müslümanlarının, vahiyden önceki cahiliye dönemine geri döndükleri düşünülmekte ve Peygamber ve dört halife dışında hiçbir zaman İslami bir toplum yaratılmadığına inanılmaktadır (Roy, 2017: 100). Seyyid Kutub bu durumu da eserinde şöyle dile getirmektedir:

Biz de bugün, İslam'dan önceki cahiliyenin tıpkısı, hatta belki de daha koyusu içindeyiz. Çevremizdeki her şey cahiliye damgasını taşıyor. İnsanların bakış açıları ile inançları, alışkanlık ve gelenekleri, kültür kaynakları, sanat ve edebiyatları, yasa ve hukuklar... Hatta İslam kültürü, İslam kaynağı, İslam düşüncesi ve İslam görüşü olarak saydığımız değerlerin çoğu bile cahiliye ürünüdür! Bu yüzden İslami değerler vicdanımızda tutunamıyor, kafalarımızda bir İslam bakış açısı belirmiyor, İslam'ın ilk döneminde yetişen o neslin bir benzeri gibi yeteri sayıda bir grup aramızda meydana çıkmıyor. Buna göre İslami hareket metodu uyarınca girişeceğimiz eğitim ve oluşturma dönemi boyunca içinde yaşadığımız ve dayandığımız tüm cahiliye etkilerinden sıyrılmamız gerekir (Kutub, 1980: 12).

Yaşadığı dönemdeki bütün her şeyi cahiliye ürünü olarak gören Seyyid Kutub, kurtuluşu İslam'ın ilk hâline dönmekte görür. Çünkü ona göre İslam'ın saf hâli oradadır ve gerçek İslam ancak bu şekilde yaşanabilir. Bunun olabilmesi içinde ilk nesil gibi bir nesle ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tutum Seyyid Kutub'un Ahmed b. Hanbel ile başlayan, İbn Teymiyye tarafından sistematik hala getirilen selefi düşünceden etkilendiğini göstermektedir. Seyyid Kutub, içinde bulunduğunu iddia ettiği cahiliye devrini şöyle dile getirmektedir:

Bu cahiliyet devri, Allah'ın yeryüzü üzerindeki hakimiyetine, uluhiyetin en belirgin özelliği olan ilahi otoriteye el koyma esasına dayanır. Bu cahiliye devri, hakimiyeti insanlara dayandırarak onları birbirinin rabbi durumuna geçirmektedir. Fakat bunu, eski cahiliye döneminin bilinen iptidai ve sade şekli ile yapmıyor. Günümüz "cahiliye" mantığı bu sapıklığı hayat hakkında Allah'ın metodunu hesaba katmaksızın ve Allah'ın izin vermediği konularda kavramlar, değer hükümleri, prensipler, yasalar, düzenler ve uygulamalar ortaya koyma hakkı iddia ederek yapıyor. Allah'ın hakimiyetine karşı girişilen bu tecavüzden O'nun kullarına karşı tecavüz doğuyor (Kutub, 1980: 6).

Seyyid Kutub bu şekilde tanımladığı “cahiliye dönemi”nin ancak İslam’ın kaidelerinin yeniden tam olarak, ilk şekliyle uygulanmasıyla ortadan kaldırılabileceğini iddia eder. Çünkü ona göre diğer bütün kurulan yapılarda insanlar insanlara kulluk eder ancak İslam’da böyle bir şey söz konusu değildir. Müslümanlar, sadece Allah’a kulluk ederler. Bu fikirleri üzerinden Kutub cihat kavramına bakışını da dile getirmektedir: “Bu dinin mevcudiyeti bunun için olunca elbette çevrede hâkim olan kulların, kullara kulluğu prensibine dayalı cahiliye cemiyetlerini yok etmesi, onlarla mücadele etmesi, kendi varlığını koruması için cihat şarttır. Ve o zaman bu topluluk kendini savunacaktır” (Kutub vd., 2016: 37). Bu çerçevede baktığımızda ona göre insanı insana kulluktan kurtarıp cahiliye devrini sona erdirebilmek ancak cihat yoluyla olabilmektedir. Kutub cihadı ve aşamalarını şöyle dile getirir:

Müslüman, savaş meydanına atıyla cihada çıkmadan önce kendi içinde cihada çıkar. Kendi hevaî nefsi, şehvî duyguları, süflî arzuları, beşerî istekleriyle cihada çıkar! Kendi menfaatleri, kabilesinin menfaatleri ve İslâm dışı her şeyle cihada çıkar. Yalnız Allah’a kulluk idealini tahakkuk ettirmek, yeryüzünde Allah’ın saltanatını gasbeden “put”ların ve putçuların saltanatını yıkmak, Allah’ın hâkimiyetini sağlamak için cihada çıkar (Kutub vd, 2016: 36).

Kutub kendi nefsiyle cihat yapmadan kılıç ile cihada geçişin mümkün olmadığı iddia eder. O cihadı tüm dünyadaki insanların kula kul olmasını engellemek ve Allah’ın kanunlarını hâkim kılmak için başvurulması gereken kavram olarak görür. Ancak o cihadın insanlara zorla İslam’ı kabul ettirmek olarak görülmesine karşı çıkar. Ona göre “İslâm doğrudan doğruya fertlerin vicdanına hitap edebilmesi için İlâhî sistemin yayılmasını engelleyen maddî sulta, eski cemiyet nizamı gibi maniaları/engelleri yıkmak ister ki, önce fertleri bu maddî zincirlerden kurtarır, sonra inanç seçme hürriyetini verir” (Kutub vd., 2016: 36). Buradan da anlaşılacağı gibi cihadı insanları özgür kılarak kendi inançlarını kendilerinin seçebilmesi için önemli bir kavram olarak görür.

Bu görüşleri doğrultusunda Seyyid Kutub modern dünyadaki bütün aşırılık yanlısı hareketler için bir referans kişi haline gelmiştir. Onun Batı karşıtlığı ile sistematik hale getirdiği görüşleri Enver Sedat’a suikasti yapanlardan el-Kaide taraftarlarına kadar çok sayıda radikal görüşü savunan kişiye ve gruplara esin kaynağı olmuştur (Esposito, 2003: 77). Bu açıdan bakıldığında Kutub’un bugüne kadar birçok İslami grup için saygın bir kişi olduğu ve onlar için bir referans kaynağı olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

2.2.2.3. Abdullah Azzam

Abdullah Azzam 1941’de Cenin’in yanında Filistin’de bir köyde dünyaya gelmiştir. 1966’de Şam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu (Bergen, 2001: 52). Daha sonra Kahire’de El-Ezher Üniversitesi’nde doktorasını tamamladı. Bu sırada Müslüman Kardeşler üyeliği yapmıştır.

1980 yılında ailesi ile birlikte Suudi Arabistan'a taşınmış ve orada Kral Abdül Aziz Üniversitesi'nde akademisyen olarak görev yapmıştır. 1981 yılında ise İslamabad'daki Uluslararası İslam Üniversitesi'nde görev aldı ve 1986 yılına kadar burada çalıştı. Daha sonra Afgan Cihadı'na hizmet için istifa etti. Azzam, Afganların Kızıl Ordu'ya karşı savaşını savunan en önde gelen İslamcı bilginlerindendi ve çağdaş küresel cihatçı harekete dini temellere dayandıracak bir yazı dizisi üretti (Scheuer, 2011: 52). Abdullah Azzam 1989 yılında bombalı bir suikast sonucu hayatını kaybetmiştir (Cragin, 2008: 1057).

Abdullah Azzam'ın cihat kavramına dair görüşleri birçok kesimi etkilemiştir. En önemli eserleri *Müslüman Halkın Cihadı*, *Cihadın Fazileti*, *İslam Topraklarını Savunmak* ve *Tevbe Suresi Tefsiri*'dir. *Tevbe Suresi Tefsiri*'nde cihat üzerindeki görüşlerini Tevbe Suresi üzerinden ayrıntılı olarak ele almıştır. Eserinde cihadı şöyle tanımlamaktadır:

Cihaddan maksat, Allah yolunda savaşmaktır. Şimdi geliyor birileri asıl cihada küçük cihad diyor. Klimalar altında oturmaksa nefis ile cihadmış ve büyük cihadmış (!) Kebablar, kadayıflar, börek ve çörek yemek mi büyük cihad? Yoksa bombaların, şarapnel parçalarının savaşmak. (...) Vallahi bunlar ibadet adına, oynuyorlar! Müslümanların kutsal değerleri ayaklar altında çiğnenirken, çocukları boğazlanırken, yaşlılar yakılarak öldürülürken, ülkeler işgal edilirken, mallar gasp edilip mukaddesatlar çiğnenirken; Harameyn-i Şerife'ye komşu olmak, aziz ve celil olan Allah'ın diniyle oynamaktır, oynamak! (Azzam, t.y., 292-293).

Azzam burada İslam'da büyük cihat adı verilen nefis ile cihadın ön planda tutulmasını eleştirirken asıl olanın küçük cihat yani kılıçla yapılacak olan cihat olduğuna vurgu yapar. O, İslam aleminde bu kadar büyük acılar varken sadece nefis ile cihadın yeterli olamayacağını, bu acılara karşı savaşılması gerektiğini ifade eder. Hatta başka bir eseri olan *Müslüman Öldürme Suçu* adlı kitabında intihar eylemleri hakkında şu ifadeleri kullanır:

İslam'a hizmet uğrunda, Müslümanların maneviyatlarının yükselmesi için Allah (azze ve celle)'nin düşmanlarına zarar vermek amacıyla Müslüman kişinin kendisini kurban etmesi intihar kabilinden sayılmaz. (...) Müslümanların tümünün maslahatı için veya kafirlerin acı sonunu getirmek için veya Müslümanların zayıflıklarını ve rezilliklerini gidermek, onların gayretlerini güçlendirmek amacıyla, azimlerini artırmayı düşünerek bir Müslümanın bin tane kafirin arasına girerek kendini kurban etmesi caizdir (Azzam, 2017: 35-36).

Azzam burada İslam'a hizmet ve Müslüman coğrafyasındaki huzurun tesisi için bir kişinin kendini kurban etmesinin caiz olduğunu dile getirmektedir. Hatta toplu intihar saldırılarının da bu amaçlar için kullanılabileceğine vurgular. Afgan Cihadı'nda aktif görev alan Azzam bu görüşleri doğrultusunda da cihada yön vermiş ve onun meşruiyetini sağlamaya yönelik söylemler üretmiştir. Bu

süreç içerisinde 1984 yılında bin Ladin ile yolları kesişti. Usame bin Ladin bu ilahiyatçı yazardan çok büyük oranda etkilenmiş ve Afgan Cihadı'na insan kaynağı sağlaması için Azzam'a ciddi anlamda finansal destek sağlamıştır. bin Ladin için Azzam aynı zamanda radikal İslami ideolojinin bir dönüm noktasıydı ve onun düşünceleri etrafında bu ideolojinin şekillenmesi gerekiyordu. Bu çerçevede de Azzam, el-Kaide'nin ideolojik alt yapısını sağlayan kişiydi (Maliach, 2010: 90). Ortaya koyduğu cihat kavramı hakkındaki fikirler eylemlerin meşruiyetini sağlamakta ve örgüte eleman kazandırmakta kullanılıyordu. El-Kaide'den sonra ortaya çıkan birçok radikal İslami hareket de Azzam'ın cihat hakkındaki görüşlerinden faydalanmış ve onu referans olarak kullanmışlardır. Sonuç olarak hem ideolojik argümanlar hem yöntem hem de insan kaynağı bağlamında Azzam'ın el-Kaide üzerinde ciddi bir etkisinin olduğu görülmektedir.

2.3. El-Kaide Terör Örgütü ve İstanbul Eylemleri

2.3.1. Tarihsel Gelişim Süreci

El-Kaide'nin ortaya çıkışı Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline kadar gitmektedir. 1979 yılında Sovyetler Afganistan'ı işgal ettiğinde el-Kaide'yi ortaya çıkaracak olaylar zincirini de başlatmış oldu. Sovyetler'in Afganistan'ı işgali ve nihayetinde yenilgiye uğraması ile Usame bin Ladin'in grubunun ideolojisi, stratejisi ve organizasyonu şekillendi. Bu yapı bugün tüm radikal hareketler için önemli bir referans noktası olmaya da devam etmektedir. Sovyetler Afganistan'ı Aralık 1979'da işgal ederek oradaki komünist rejimi güçlendirmeyi hedefliyordu. Zaten çalkantılı olan Afgan siyaseti bu işgal ile birlikte daha kötü bir hale geldi ve bölgedeki birçok grup Sovyetlere karşı silahlanmaya başladı. Sovyetler bu gruplara karşı çok şiddetli bir saldırı politikası izledi. Bu süreçte komünizm karşıtı olan Suudi Krallığı ile ABD işbirliği yaparak burada savaşan mücahitlere destek verme kararını aldılar (Byman, 2015: 3-4). Afganistan'da başlayan bu mücadelede mücahitler özgürlük savaşçısı ve komünistlere karşı yürütülen mücadele ise cihat olarak tanımlanır. Bu savaş, aynı zamanda Batı dünyasında da kutsal savaş olarak nitelendirilmiştir. Hatta ABD bu süreçte Usame bin Ladin'i "good guy" olarak adlandırmıştır. Bu durum Sovyetlerin çekilmesiyle değişime uğramış, oradaki gruplara Batılıların ihtiyacı kalmamış ve yardımlar kesilmiştir. Ancak orada Batılılar süreç içerisinde radikal İslam'ı yaratan bir ideoloji yeşertmiştir (Şen, 2011: 51).

Bu çalkantılı dönemde Usame bin Ladin Afganistan'daki cihada ciddi destek sağlamış ve mücadelede etkin rol almıştır. Zengin bir aileden gelen bin Ladin, savaş için büyük miktarda para harcıyor, daha fazla kaynak bulmak için de Pakistan ile Orta Doğu arasında mekik dokuyordu. 1982 yılında Afganistan'da dağlık bölgelerdeki kamplara erzak taşınması ve barınma olanaklarının sağlanması için yollar, hastaneler, depolar inşa etmesi için iş makineleri ithal etmeye başlamıştı. Bin Ladin bu destekleri ile çevresinde bulunan ve mücadelede aktif olarak görev alan kişiler

tarafından bir kurtarıcı olarak görülmeye başlamıştı (Reeve, 2001: 227). Bu süreçte bin Ladin yalnız değildi; yanında Mısırlı İslami Cihad'ın lideri doktor Eymen el-Zevahiri ve bazı kesimler tarafından örgütün beyni olduğu düşünülen Abdullan Azzam vardı (Hellmich, 2011: 22). Bin Ladin, Azzam ile birlikte 1984 yılında daha sonra el-Kaide'nin temeli olarak görülecek olan Afgan Bürosu olarak da adlandırılan Afganistan Hizmet Bürosu'nu kurmuştur. Bu büro birçok farklı Arap ülkesinde cihada katılmak isteyen kişileri toplama görevini ifa ediyordu. Afgan Cihadı'nda çok aktif rol almış olan bu büro birçok mücahidin yetiştirilmesinde de görev almıştır (Gunaratna, 2002: 18).

Abullah Azzam'ın 1989 yılında suikasta uğraması ile Afganistan Hizmet Bürosu'nun yönetimi tamamen bin Ladin'e geçmiştir (Kaya, 2015: 7). Fakat Afgan Cihadı'nda Sovyetler mağlup edildikten sonra ortaya çıkan grupların bir kısmı ülkelere geri döndü bir kısmı ise Afganistan'da kaldı. Bin Ladin'de savaştan sonra Suudi Arabistan'a dönmüş ancak burada yönetimi sürekli eleştiren bir tutum takınmıştır. 1991 yılında aldığı bir karar ile Sudan'a geçmiştir. Bu süre içinde Mısırlı ez-Zevahiri ile hâlâ bağlantıları devam etmekteydi (Borum ve Gelles, 2005: 470).

Sudan'da bulunduğu sırada Afgan Cihadı'nda beraber görev yaptığı arkadaşlarını yanına çağırarak ve kurduğu kamplarda küresel cihadın ilk adımlarını atmıştır. Bu sıralarda bin Ladin el-Kaide'nin finansman, lojistik ve eleman açısından eksiklerini gidermiştir. Ancak bu ülkede de fazla bir süre kalamayan bin Ladin, Ekim 1993'te Mogadişu'da Amerikan askerlerine yönelik eylemlerden ve 1995 yılında Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek'e düzenlenen suikasttan sorumlu tutulmuş ve Sudan'da gelen uluslararası baskılara dayanamayarak 1996 yılında tekrar Afganistan'a geçmiştir (Alkan, 2016: 86). Bu yıllarda ez-Zevahiri ile örgütün alt yapısını hazırlayan bin Ladin, resmi olarak 23 Şubat 1998 tarihinde örgütün kuruluşunu ilan etmiştir. İlk olarak "Yahudi ve Haçlılarla Savaş İçin Dünya İslam Cephesi" olarak belirlenen örgütün adı daha sonra el-Kaide olarak ünlendi (Bulut, 2009: 262). El-Kaide kelime olarak Arapça "kaf-ayn-dal" kökünden gelmekteydi. Bu bir kamp ya da ev gibi merkez alınabilecek bir mekan, bir üs anlamına gelebileceği gibi, evin temeli anlamını da içerebilir. Bir sütunu destekleyen tabanı içerebilir, ilke, kural, formül, akide, yöntem gibi anlamlara da gelebilir (Burke, 2004: 10).

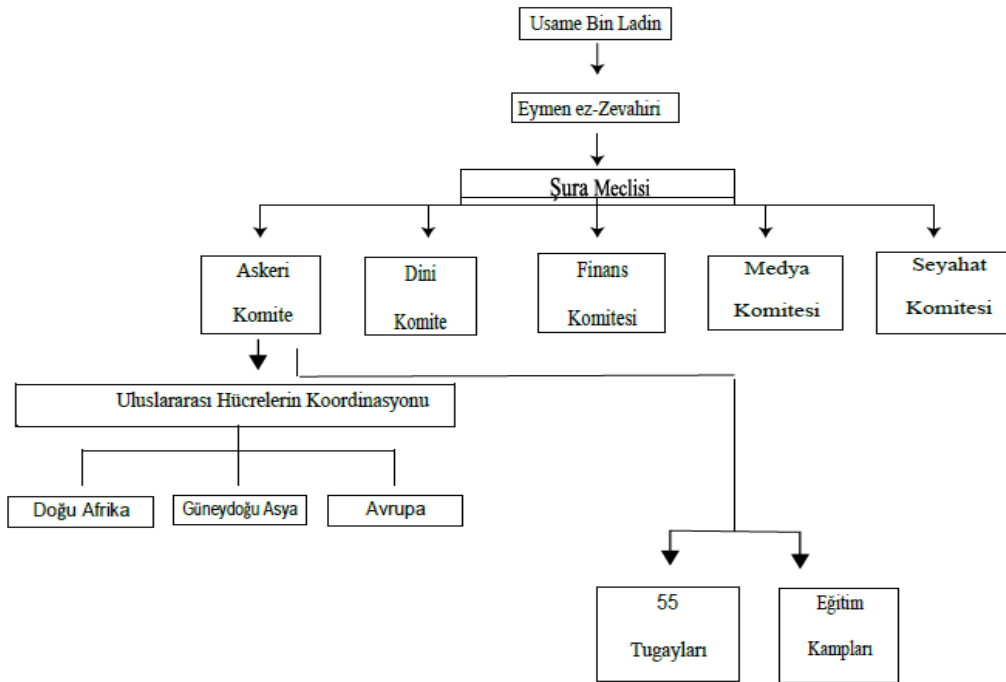
Bin Ladin bu süreçten sonra ABD ve Batı dünyasına küresel cihat ilan etmiştir. Dünya İslam Cephesi olarak kendilerini ilan ettiklerinde bir fetva yayınlanmış ve kendilerini dinî bir otorite olarak göstermişlerdir. Verilen demeçlerin birçoğunda bin Ladin kendini Şeyh ve Emir olarak tavsif etmiştir (Kilcullen, 2005: 598). Bu tarihten itibaren birçok şiddet eylemine öncülük eden örgüt, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan'a müdahalesiyle büyük darbe almaya başlamıştır. Ancak 10 yıl süren bu müdahale sonrasında 2 Mayıs 2011'de ABD Başkanı Hüseyin Barak Obama bin Ladin'in öldürüldüğünü ilan etmiştir. Örgüt radikal bir site üzerinden bin

Ladin'in intikamının alınacağını söylemiştir. Ancak örgüt bu süreçte maddi ve manevi anlamda büyük darbeler almıştır (Şen, 2011: 56). Bin Ladin'in ölümünden sonra örgütün liderliğine yardımcısı olarak görev yapmış olan Eymen ez-Zevahiri getirilmiştir.

2.3.2. Örgütün Hiyerarşik Yapısı ve İnsan Kaynağı

Örgütün genel yapılanmasına baktığımızda üst yönetimi üç bölümden meydana gelmektedir. Bunlar örgütün özel eğitim verilmiş şahıslarından oluşan ve dünyanın birçok bölgesinde faaliyet gösteren hücreler, Afgan Cihadı'ndan beri eğitilen ve dünyadaki cihat bölgelerine gönderilen mücahitler ve dünyanın değişik bölgelerinde faaliyetlerde bulunan radikal İslamcı örgütlerden oluşmaktadır. Bu İslamcı örgütlerin bazıları doğrudan el-Kaide çatısı altında iken bazıları ise dolaylı olarak bağlantılıdır (Demirel, 2007: 380-381). Bunların yanında bütün gruplar gibi hiyerarşik bir oluşum içerisine girmesi gereken el-Kaide'nin ortaya çıkardığı yapılanma şöyle bir şekil ortaya çıkarmaktadır:

Şekil 1: 1990'larda El-Kaide Hiyerarşik Yapılanması

Kaynak: Mohammad, 2007: 48.

Şemada da açık bir şekilde görüldüğü gibi el-Kaide net bir hiyerarşik yapıya sahiptir. Tüm kararların karar mercii lider yani Usame bin Ladin'dir. Onun altında bin Ladin'in ölümüyle örgütün başına geçecek olan yardımcısı Eymen ez-Zevahiri vardır. Daha sonra bütün kararların tartışıldığı

ve Askeri Komite, Dini Komite, Finans Komitesi, Medya Komitesi ve Seyahat Komitesi'nden oluşan Şûra Meclisi yani Danışma Kurulu vardır. Askeri Komite de birçok hücreden oluşmakta ve coğrafi olarak farklı alanlarda yapılanmaktadır. Bu alanlar Doğu Afrika, Güneydoğu Asya ve Avrupa olmak üzere üçe ayrılır. Askeri Komite bu üç bölgedeki hücrelerin faaliyetlerinden sorumludur. Bu komite aynı zamanda örgütün en önemli askeri gücü olan 55 Tugayları'nın faaliyetlerini belirlemekten de sorumludur. Askeri Komite örgüte katılan yani üyelerin farklı bölgelerdeki eğitim kamplarında eğitilmelerinden de mesuldü (Mohammad, 2007: 48).

El-Kaide ondan önceki terör örgütlerinden çok daha farklı ve karmaşık bir yapılanmaya sahipti. Örgütün belirli bir merkezi yoktu ve irili ufaklı birçok farklı ağdan meydana geliyordu (Aydınalp, 2016: 179). Ayrıca bu örgüt, uzmanların ifade ettiği şekliyle “dördüncü kuşak savaş stratejisi”ni uyguluyordu. Bu stratejiye göre düşmanın savaşta kalma isteğini ahlaki, fiziksel ve zihinsel kabiliyetlerini aşındırarak yitirmesini sağlaması gerekmektedir. Buna göre “dördüncü kuşak savaş” düşmanı yıldırım için uzun yıllar boyunca sürdürülebilir (Felter vd., 2006: 7). El-Kaide ortaya çıkardığı hücre tipi yapılanması ile eylemlerini sistematik bir şekilde devam ettirebilmektedir. Eylemleri için üç tip yöntem kullanmaktadır. Birincisi gerçekleştireceği eylemler için yerel militanları örgüte almakta ancak bu militanlar operasyonun detayları hakkında bilgi sahibi değildirler. İkincisi ise uykucular olarak nitelendirilebilecek eylemler öncesi normal hayatlarına devam ederler ve işlerine gönderilirler. Son olarak ise verilen görevi yerine getirdikten sonra hayatta kalanların tekrar yeraltına çekilip yeni eylemler için hazırlık yaptığı grup vardır. El-Kaide'nin bu yapılanması nedeniyle birçok eylemi önceden tespit edilememektedir (Şen, 2011: 9). Ancak el-Kaide tüm bu yapılanmasına karşı esnek bir hareket taktiği çiziyor, koşullar değiştiğinde yeni şartlara uygun doğaçlama kararlar alınmasına müsaade ediyordu (Atkins, 2008: 245).

11 Eylül saldırılarında sonra el-Kaide farklı ülkelerde farklı isimlerle yeniden örgütlenmiştir. Örgütün Somali kolu eş-Şebab, Suriye'deki kolu El-Nusra Cephesi, Irak kolu ise daha sonradan IŞİD'i ortaya çıkaracak olan Irak el-Kaidesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Günümüzde ise hala varlığı devam eden bu örgüt gibi birçok farklı grup ortaya çıkmıştır. Mısır İslami Cihat, Boko Haram, Eş-Şebab, Libya İslami Mücadele örgütleri bunlara örnek gösterilebilir (Alkan, 2016: 115-116).

Örgütün insan kaynağı daha çok Afgan Cihadı'nda görev almış kişilerden oluşmaktadır. Örgütün ortaya çıkışındaki çekirdek kadro tamamen Afganistan'da savaşmış veya cihada arka planda destek olmuş kişilerdir. Daha sonra küresel cihat çağrısı ile birçok farklı ülkeden örgüte katılım olmuştur. el-Kaide Batı devletlerinin tümüne karşı cihat ilan etmiş ve bu şekilde de örgütü küresel hale getirmeyi hedeflemiştir. Bu çabaları sonucunda da birçok farklı devlette hücresel

yapılanmalar kuracak kadar mensubu olmuş ve bu hücreleri kullanarak dünyanın birçok farklı bölgesinde eylemlerde bulunabilmiştir.

2.3.3. İdeolojisi, Misyonu ve Hedefleri

El-Kaide'nin ideologu olarak görülen Abdullah Azzam, örgütün oluşmasında büyük etki sahibi olmuştur. Abdullah Azzam selefi-cihadi perspektifte hareket eden bir kişiydi. Bu doğrultuda da El-Kaide'nin ideolojisinin oluşmasında selefi görüşlerin etkisi olduğu iddia edilmektedir. Selefi çizgide hareket ettiği düşüncesi temel alındığında el-Kaide üzerinde İbn Teymiyye, Muhammed bin Abdülvahhab, Seyyid Kutub gibi ideologların da etkisinin olduğu düşünülebilir. Seyyid Kutub'u üstad olarak değerlendiren Abdullah Azzam onun görüşlerinden etkilenecek cihat kavramına bakışını ortaya koyduğu *Tevbe Sûresi Tefsiri* adlı eseri de örgütün ideolojisinde önemli bir yer tutmaktadır. Örgütün temel hedeflerinden olan küresel cihadı başlatmak fikri Abdullah Azzam'ın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Usame bin Ladin ve Eymen ez-Zevahiri ise daha çok Abdullah Azzam'ın düşüncelerini uygulamaya dökmüşlerdir. Ancak literatürde bunun zıddını iddia edenler de vardır. Onlar bin Ladin ve ez-Zevahiri'nin Azzam'ın fikirlerinden etkilendiği ve onları uygulamaya döktüğüne dair ortada net bir veri olmadığını düşünmektedirler.⁴

Bu doğrultuda asıl hedefinin ABD olduğunu açıklayan bin Ladin bu niyetini 1996 yılından sonra açıkça ilan etmiştir. Bu örgütün amacı çürümüş ve Batı'nın kontrolündeki Müslüman devletlerin yönetimlerini devirerek, yerine bu ülkelerde sınırları kaldırarak tüm Müslüman alemini tek çatı altında toplamaktır. Amacını gerçekleştirmek içinde ilk olarak Arap coğrafyasındaki sistemlerin yıkılmasını hedeflemekte ve bu sistemlerin yıkılmasını ABD'nin Arap dünyasından çekilmesine bağlamaktadır (Demirel, 2007: 379). Bu amaçlarından hareketle de küresel cihat ilan eden el-Kaide'nin bu çağrısı üç farklı aşamadan geçmiştir. 1996 yılında ilan edilen ilk aşama sadece Arap Yarımadası'ndaki yabancı birlikleri hedeflerken, 1998 yılında kurulan "Yahudiler ve Haçlılarla Savaş İçin Dünya Cihad İslam Cephesi" tarafında yayımlanan bildiride tüm Amerika ve müttefikleri bu cihat kapsamına alınmıştır. Üçüncü aşama ise belirli bir fetva ya da bildiri ile ortaya çıkmamıştır; 11 Eylül saldırılarında sonra bir yanda Müslüman dünya ile Amerika diğer tarafta da el-Kaide ve müttefikleri arasında çatışma çağrısına dayanan bir duyuru yapılmıştır. Bu çatışmayı küreselleştirmek isteyen el-Kaide "halifeliğe" vurgu yaparak örgüte daha fazla destek sağlamayı hedeflemiştir (Pankhurst, 2010: 541). Swetnam ve Alexander (2001: 14) el-Kaide'nin amaçları ve düşünce yapısı hakkındaki görüşlerini şöyle sıralamaktadırlar:

⁴ Burada bahsedilen akımlar, ideologlar ve onların radikal hareketler üzerindeki etkileri bir önceki bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

- El-Kaide şeriatla yönetilmeyen tüm kuruluşlara ve milletlere karşı bir örgütlenmedir.
- Orta Doğu'da Körfez Savaşı sonrası kurulan Amerikan askeri gücünü karşıdır ve onları Arap Yarımadası'nda istememektedir.
- Şubat 1998'de bir fetva yayımlayarak Müslümanların buldukları her yerde Amerikalıları öldürmesi gerektiğini ilan etmişlerdir.
- Mayıs 1998'de ABD'ye ve müttefiklerine karşı cihat ilan etmiştir.
- Yine Mayıs 1998'de Allah'ın düşmanlarına saldırmak için, mümkün olduğu kadar güçlü olmanın Müslümanların görevi olduğunu belirtmiştir.
- El-Kaide'nin en temel amacı ise tüm Müslümanları bir araya toplayarak "halifelik" kurallarına uygun bir devlet kurmaktır. Bunu gerçekleştirmek için de Batı etkisindeki tüm Müslüman hükümetler yıkılmalıdır.

1998'deki bildirisinde Usame bin Ladin "Yedi yıldan fazla bir süredir ABD'nin İslam'ın en kutsal topraklarını, Arabistan'ı, zenginliklerini yağmalayarak, yöneticilerini aşağılayarak, vatandaşlarını küçük düşürerek, komşularını tehdit ederek ve bölgedeki üslerini komşu Müslüman halklara karşı savaşmak için kullanarak işgal altında tutuyor" şeklinde bir vurgu yaparak şöyle devam etmiştir; "El Aksa ve Mescid-i Haram özgürlüğünü kazanana kadar, orduları kolu kanadı kırık bir biçimde tüm İslam toprakların terk edip Müslümanları tehdit edemeyecek hale gelene kadar, ABD ve müttefiklerini, sivil ya da asker olduklarına bakmaksızın nerede mümkünse o ülkede öldürmek her Müslümanın bireysel görevidir" (Ladin'den aktaran: Lewis, 2001: 173-174). Bu sözleri ile örgütün temel hedefine vurgu yapan Ladin, Amerika'nın Arap Yarımadası'ndaki faaliyetlerine son vererek orada tamamen bağımsız, "halifeliğe" dayalı bir Müslüman devlet kurma fikrinin zeminini hazırlamıştır. Bu hedefine ulaşmak için de birçok eylem gerçekleştirmiştir.

2.3.4. Finans Kaynakları

Kurulan bir örgüte finansal destek sağlayabilmek hayati öneme sahiptir. El-Kaide de varlığını devam ettirebilmek için birçok farklı kesimden finansal destek alıyordu. Örgütün çalışmalarının bir bölümü Usame bin Ladin tarafından desteklenmekteydi. Ailesinin inşaat şirketi olan bin Laden Grubu sayesinde elde ettiği kişisel serveti örgüt tarafından gerçekleştirilecek eylemler için büyük bir finansal destek sağlıyordu. Arabistan'dan çıkıp Sudan'a yerleştiği süre zarfında bin Ladin, Vadi el-Akik, el-Hicra ve Tamar el-Mübarek adında farklı şirketler kurmuştu. Sudan Hükümeti de kendisine yüksek profilli projeler ve ihaleler veriyor, bu da servetini daha da arttırmasını sağlıyordu. El-Kaide bu şirketleri, silah kimyasallarının üretimi, eylemcilerin taşınması ve para kazanılması amacıyla birer paravan olarak kullanıyordu (Swetnam ve Alexander, 2001: 51).

Bunların yanında el-Kaide'nin finansmanına Afgan Cihadı sırasında Soğuk Savaş döneminin verdiği bakış açısıyla Sovyetlere karşı ABD'nin sağladığı gizli yardımlar, Suudi iş insanlarının yardımları, Afgan Cihadı süresince Körfez ülkelerinden gelen yardımlar, yine cihat boyunca yardım gönderen İslami Vakıflar'ın büyük katkı sağladığı dile getirilmiştir (Şen, 2011: 74).

Taliban yönetimindeki Afganistan el-Kaide için 1990'ların sonunda güvenli bir yer haline aldı. 11 Eylül'den önce el-Kaide'nin finans kaynakları bahsedildiği gibi büyük oranda örgüt dışından gelen yardımlardı (Bauer, 2017: 237). Ancak daha sonraki süreçte finans kaynaklarında dönüşüm yaşandığı gözlenmiştir. 11 Eylül sonrası başlatılan operasyonlar ve mali savaşlar göz önüne alındığında el-Kaide'nin kaynak yapıları ve ağlarının değişmesi kaçınılmazdır. Örgüt, mevcut fon kaynaklarını ve kaynak tabanını çeşitlendirmiştir. Bu süreçte iddialara göre yardımlar aracılığıyla değil daha çok illegal yöntemlere başvurduğu söylenmektedir. Örneğin internet üzerinden kimlik hırsızlığı, çevrimiçi dolandırıcılık ile kaynak edindiği şeklinde iddialar vardır. Aynı zamanda para kazanmak için suç dünyasıyla da sıkı ilişkiler kurduğuna dair iddialar da mevcuttur. Örgütün Afganistan'daki haşhaş ve afyon ticaretine dâhil olarak yaklaşık bir milyar dolarlık bir kazanç sağladığından söz edilmektedir (Rabasa, 2006: 57-59).

Bu çerçevede bakıldığında örgütün 11 Eylül saldırılarından önce daha çok Afgan Cihadı'ndan gelen kaynaklar ve şahsi yardımlar ile parasal kaynak sağladığı gözlemlenirken, 11 Eylül saldırıları sonrasında bu durumun değiştiği, gelen baskılar ve operasyonlar sonrasında daha çok suç ortamına dahil olarak kaynak sağladığı iddialarının ortaya çıktığı görülmektedir. Temmuz 2004 tarihli 11 Eylül raporunda açıklanan verilere göre örgütün yıllık yaklaşık 30 milyon dolarlık bir mali kapasiteye sahip olduğu ve bu kapasitesi ile birçok terör eylemi gerçekleştirdiği görülmektedir. Bir diğer veriye baktığımızda ise el-Kaide'nin en büyük eylemi olan 11 Eylül saldırılarının planlanması ve uygulanması için toplam harcanan miktar 500 bin dolar olarak belirlenmiştir (Kaya, 2015: 20). Günümüzde hâlâ varlığını sürdüren örgütün mali kaynaklarının tam olarak ne olduğu hala bir tartışma konusudur ancak el-Kaide'nin Irak yapılanmasından dönüşerek kurulan IŞİD'in el-Kaide'nin birçok mali kaynağına darbe vurduğu iddia edilebilir.

2.3.5. Örgütün Gerçekleştirdiği Eylemler

El-Kaide aktif olduğu süre boyunca dünyanın farklı noktalarında birçok eylem gerçekleştirmiştir. Bu eylemlerin kısa bilgilerine İstanbul dışı küresel eylemler başlığı altında yer verilirken, araştırmanın eylem sınırlaması olduğu için örgütün İstanbul'da Kasım 2003'teki eylemlerine farklı başlıklarda değinilmiştir.

2.3.5.1. İstanbul Dışı Küresel Eylemleri

El-Kaide Batı dünyasına karşı ilan ettiği küresel cihat sonrasında birçok farklı ülkede örgütlenmiş ve o ülkelerde kurduğu ağlarla eylemler gerçekleştirmiştir. Örgütün ilk eylemi 1992 yılında Yemen’de ABD’li askerlerin kaldığı otele yönelik bombalı saldırıydı. Bu saldırıda iki Avusturyalı turist öldürülmüştü. Daha sonra 1993 yılında yine Mogadişu’daki ABD’lilere yönelik bir eylem düzenlemiş ve bu eylem sonucunda 18 ABD vatandaşı hayatını kaybetmiştir (Demirel, 2007: 383). Ayrıca 23 Şubat 1993 tarihinde Dünya Ticaret Merkezine yönelik bir eylem gerçekleştirilmiştir. Bodrum katında patlatılan bomba sonucu 8 kişi yaşamını yitirmiş, binden fazla insan da yaralanmıştır (Swetnam ve Alexander, 2001: 56). Daha sonra Kasım 1995’te Suudi Arabistan’ın başkenti Riyad’da ve Pakistan’daki Mısır Büyükelçiliği’nde gerçekleştirilen saldırılarda 20 kişi hayatını kaybetmiştir (Faraç, 2004: 89).

25 Haziran 1996’da Suudi Arabistan’ın Dhahran kentinde görevde bulunun ABD Hava Kuvvetleri personellerinin kaldığı Khubar Kuleleri’ne bomba yüklü bir yakıt tankeri ile saldırı gerçekleştirilmiştir. Binalarla uzaklığı yaklaşık otuz metre olan tankerin patlaması sonucu 19 ABD vatandaşı ölmüş ve 500 kişi yaralanmıştır (Şen, 2011: 83). Daha sonra 7 Ağustos 1998’de Kenya’nın başkenti Nairobi’de ve Tanzanya’nın başkenti Darusselam’daki ABD’nin büyük elçiliklerine yönelik eylemler gerçekleştirmiştir. Patlayıcı taşıyan iki farklı araç Amerikan elçiliklerinin yanında patlatılmıştır. Patlamalar sonucunda 213 kişi ölmüş, 4000’den fazla kişi de yaralanmıştır (Schweitzer ve Ferber, 2005: 53). 12 Ekim 2000 tarihinde ise Yemen’in Aden Körfezi’ndeki bir limanında bulunun USS Cole adlı gemisine bombalı bir saldırı gerçekleştirilmiş ve bu saldırıda 17 Amerikan denizcisi ölmüş, 39 denizci ise yaralanmıştır (Alexander, 2008: 28).

Terör tarihindeki en büyük eylem hiç kuşkusuz 11 Eylül 2001’de gerçekleştirilen saldırılardır. 11 Eylül sabahı on dokuz el-Kaide intihar bombacısı üç ABD uçağını ülkenin kilit noktalarına saldırmak amacıyla kaçırdı, dördüncü bir uçağı da kaçırmaya çalıştı. Bombacılar saat 08.48’de 92 yolcu ve mürettebat taşıyan Amerikan Hava Yolları’na ait bir uçakla Dünya Ticaret Merkezi’nin Kuzey Kulesi’ne doğru dalış yaptı. Daha sonra 65 yolcu ve mürettebat taşıyan yine Amerikan Hava Yolları’na ait başka bir uçakla Güney Kulesi’ne çarptılar. Birkaç dakika sonra da Washington’daki Pentagon binasına başka bir uçak düşürdüler. Dördüncü bir uçak kaçırma girişiminde bulunan eylemciler tahminlere göre yolcularla giriştikleri bir kavgadan sonra hedeflerine ulaşamamış ve Pensilvanya’da bir bölgeye düşmüşlerdir. Dünya Ticaret Merkezi’nin 10.05’te Güney Kulesi, 24 dakika sonra da Kuzey Kulesi çökmüştür. Bu eylemler sonucunda yaklaşık 3000 kişi yaşamını yitirmiştir ki bu Parl Harbor Operasyonu’nda ölenlerden daha fazladır (Wilkinson, 2006: 123). Bu eylemlere bakıldığında militanlara pilotaj eğitimi aldırılarak, gerekli istihbarat toplanılarak

gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Yani bu eylemler uzun süren bir planlama sürecinden sonra gerçekleştirilmiştir. Eylemlerde Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'un hedef olarak belirlenmesinin sembolik bir anlamı olduğu aşikardır. Dünya Ticaret Merkezi ABD'nin küresel ekonomik gücünün göstergesiyken Pentagon da onun fiziksel gücünün bir sembolüdür. Eylemler sonrasında ABD hızla bu saldırılara karşılık vermek amacıyla Afganistan ve Irak'a yönelik operasyonlar başlatmıştır (Alkan, 2016: 121). Hatta bu operasyonlarından önce dönemin ABD Başkanı George Bush giriştikleri bu mücadeleyi Haçlı Seferi olarak nitelendirerek bu mücadeleye bir kutsallık atfetmiştir. Başlattığı bu operasyonlar sonrasında el-Kaide'nin üye sayısı dört binlerden birkaç yüze kadar indi ve 102 ülkede bulunan üyelerinin yaklaşık %80'ini kaybetti (Gunaratna, 2004: 93).

Bu tarihten sonra el-Kaide yine eylemlerine devam etmiştir. El-Kaide militanları tarafından 11 Mart Perşembe günü, Madrid'deki Atocha İstasyonu'nda banliyö kasabalarından gelen dört trende on bomba patlatılmış ve bu patlamalar sonucunda 192 kişi hayatını kaybetmiş, yaklaşık 1.500 kişi de yaralanmıştır (Olmeda, 2005: 17). Daha sonraki süreçte, 7 Temmuz 2005 günü sabahında intihar bombacıları Londra metro hatlarında üç farklı noktada patlayıcılar patlattı ve dördüncü bir bombayı da şehirdeki bir otobüste infilak ettirdiler (Jordan, 2008: 207). Metro hatlarındaki patlamalarda 39 kişi, otobüste ise 13 kişi hayatını kaybetmiştir. Toplamda 52 kişi yaşamını yitirmiş ve 700 kişi de yaralanmıştır (Barnes, 2006: 6). El-Kaide'nin dünyanın birçok bölgesinde gerçekleştirdiği bu eylemler sonucunda binlerce insan hayatını kaybetmiş ve yine binlercesi de yaralanmıştır. Bunlar dışında Kasım 2003'te İstanbul'da dört farklı noktada gerçekleştirdiği eylemler vardır. Bunlara ayrı bir başlık olarak değinilmiştir.

Bu saldırılardan sonra İslam şiddet eylemleri ile ilişkilendirilmeye başlandı (Göle, 2010: 58). Bu süreçte İslam'a yönelik ortaya çıkan söylemleri John R. Bowen İslam ve Batı arasında bir savaş olarak nitelendirmektedir (Bowen, 2012: 8). Çünkü Batı'da eylemlerden sonra hızla yükselen bir İslam korkusu ortaya çıkmıştır. Bu korkunun tarihsel süreçte çok öncelere dayanan temelleri vardır (Gökçe ve Gökçe, 2015: 97). Ancak özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra İslam ile şiddeti ilişkilendirerek korku ortamının ortaya çıkarılması hızla yaygınlaşmıştır. Saldırılarından sonra İslamofobi Amerika ve Avrupa'da hızla yayılmaya başlarken, daha sonra el-Kaide'nin gerçekleştirdiği Kasım 2003 İstanbul, 11 Mart 2004 Madrid ve 7 Temmuz 2005 Londra saldırıları ile bölgede İslam dinine yönelik düşmanlık ve ötekileştirme artmaya başlamıştır. Müslümanlar Batı'nın yeni "ötekileri" olarak algılanmış ve ortaya sosyal, dinî ve siyasî alanda birçok sıkıntı çıkmaya başlamıştır. Tüm bu saldırılardan Müslüman imajı olumsuz olarak etkilenmiş ve bölgede İslam'a yönelik paranoyalar ortaya çıkmaya başlamıştır (Barın, 2016: 5).

2.3.5.2. Kasım 2003 İstanbul Eylemleri

İstanbul'da birçok terör eylemi gerçekleşmiştir. Bu eylemlerden en önemlileri arasında Kasım 2003'te el-Kaide'nin gerçekleştirdikleri yer almaktadır. Bu eylemler bölgede yaşayan farklı dinî gruplara yönelik gerçekleştirilmiştir. Eylemler Neve Şalom, Beth İsrail Sinagogları, HSBC Bankası Genel Müdürlüğü ve İngiltere Başkonsolosluğu olmak üzere dört farklı noktada beş gün arayla gerçekleştirilmişlerdir.

2.3.5.2.1. Neve Şalom Sinagogu ve Beth İsrail Sinagoguna Yönelik Eylem

15 Kasım 2003 saat 09.35 sularında Neve Şalom Sinagogu önünde park halinde bulunan kırmızı renkli 34 ZR 099 plakalı araç, sürücüsü tarafından patlatıldı. Patlama sonrasında bölgede iki metre derinliğinde bir çukur meydana geldi (Sabah, 16.11.2003). Eylemde kullanılan aracın Ahmet Uğurlu adında bir şahsa ait olduğu ortaya çıkmıştı. Yapılan incelemelerde patlamada amonyum nitrat ve nitroselüloz bileşikleri içeren bir karışımın kullanıldığı ortaya çıkmıştır (Faraç, 2004: 2010). Sinagog, 17 yıl önce başka bir saldırıya daha uğramıştı. 6 Eylül 1986'da düzenlenen saldırı, tıpkı Kasım 2003'te olduğu gibi bir cumartesi günü ve bir ayın sırasında, saat 9.20'de gerçekleşmişti. Otomatik silahlarla sinagoga giren teröristler, içeridekilere yönelik saldırılarından sonra ellerindeki bombaları patlatarak intihar etmişti. Saldırıda 25 kişi yaşamını yitirmiş, 5 kişi de ağır yaralanmıştı. Eylemi İslami Cihad, Filistin İntikam ve İslami Direniş Örgütleri üstlenmişti. Daha sonra 1 Mart 1992'de Musevîlerin Türkiye'ye göçlerinin 500. Yıldönümü kutlamalarından bir gün önce sinagoga iki el bombası atılmış ve bir kişi yaralanmıştı. Eylemi Hizbullah örgütüne üye iki kişi gerçekleştirmişti (Hürriyet, 16.11.2003).

Kuledibi'nde bulunan Neve Şalom Sinagogu'na yönelik saldırıdan tam beş dakika önce saat 9.30 sularında Şişli'deki Beth İsrail Sinagogu'nda patlama meydana gelmişti (Milliyet, 16.11.2003). Saldırıda yine kırmızı renkli bir kamyonet kullanıldı. Plaka kodu ise 34 UHK 68 idi (Milliyet, 19.11.2003). Beyoğlu ve Şişli'deki bu saldırılara yönelik yapılan soruşturmalarda, Şişli'deki saldırıyı Mesut Çabuk'un, Kuledibi'ndeki saldırıyı ise Gökhan Elaltuntaş'ın düzenlediği ortaya çıktı. Kamyonetleri ise Bingöl nüfusuna kayıtlı Azan Ekinci ve Eskişehir nüfusuna kayıtlı Feridun Uğurlu'nun temin ettiği ortaya çıktı (Milliyet, 18.11.2003). Saldırıların gerçekleştirildiği sırada cumartesi günleri gerçekleştirilen şabat ayini dolayısıyla sinagoglarda tahmini olarak 700 kişi bulunmaktaydı (Cumhuriyet, 16.11.2003). Bu saldırılarda 27 kişi yaşamını yitirmiş ve 262 kişi de yaralanmıştır. (Milliyet, 29.11.2003). Aynı zamanda bölgedeki 110 binada patlamalar sonucunda hasar görmüştür (Sabah, 20.11.2003).

2.3.5.2.2. HSBC Bankası ve İngiltere Başkonsolosluğuna Yönelik Eylem

Sinagog saldırılarından tam beş gün sonra 20 Kasım 2003'te Levent'teki HSBC Genel Müdürlüğü'ne yönelik bir eylem gerçekleştirildi. Saat 10.55 sularında, bomba yüklü bir kamyonet ile tahmini olarak 600 kişinin çalıştığı binaya saldırıda bulunulmuştur (Milliyet, "Kabus Önce...", 21.11.2003). Devamında ise aynı saatlerde Taksim'deki İngiltere Başkonsolosluğu'na yönelik bir saldırı gerçekleştirildi. Saldırıları 5 dakika arayla meydana gelirken, Levent'teki eylem kırmızı renkli bir araçla, Taksim'deki ise beyaz renkli bir kamyonetle gerçekleştirilmiştir (Milliyet, "İkiz Dehşet...", 21.11.2003). Konsolosluga yapılan saldırı sinagoglara yapılan saldırılarda ismi geçen Feridun uğurlu tarafından gerçekleştirilmiştir (Milliyet, 24.11.2003). Mardin nüfusuna kayıtlı Habib Aktaş isimli kişi ise HSBC bankasına yönelik eylemi gerçekleştirmiştir (Milliyet, 28.11.2003). 20 Kasım 2003'te meydana gelen bu saldırılarda toplam 32 kişi yaşamını yitirmiş, 400'ün üzerinde kişi de yaralanmıştır. 70'in üzerinde araç ise kullanılamaz hâle gelmiştir (Kılıçcıoğlu ve Demiray, 2006: 136).

Dört saldırıda toplam 59 kişi yaşamını yitirmiş, yaklaşık olarak 632 kişi de yaralanmıştır. Bu eylemleri daha sonra El-Kaide'nin Türkiye kolu üstlenmiştir. Yapılan sorgulamalarda Yusuf Polat isimli şahsın sinagog saldırılarının planlayıcısı olduğu ortaya çıkarken, eylem talimatını ise Habib Aktaş'ın verdiği tespit edilmiştir (Sabah, 30.11.2003). El-Kaide'ye bağlı Ebu Hafız el-Masri Tugayları, kullandıkları web sitesi üzerinden saldırıları üstlenmiş ve bir bildiri yayımlamıştır. Bildiri hedef olarak Türkiye'yi göstermiş ve tehditlerde bulunmuştur. Bildirideki şu ifadeler dikkat çekmektedir:

Sana gelince Türkiye... Haçlı Ordularından ayrılıp, İslami ulusa dönmenin zamanı değil mi? Ordunuzu Afganistan'dan çekmenin, Siyonistlerle tüm ilişkiyi kesmenin, Irak için Amerika'ya asker sağlamaktan vazgeçmenin ve Haçlı Atlantik İttifakı'ndan ayrılmanın zamanı değil mi? Biz Türk Hükümeti'nin ABD'nin bir numaralı ajanı olarak görüyoruz. O halde Bush ile barış arasında seçim yapmalı (Hürriyet, 21.11.2003).

Bu ifadelerde el-Kaide'nin Türkiye'yi İslami bir devlet olarak görmediği ve Batılı devletlerle iş birliği yapmasının sonucu olarak da onu tekfirle suçladığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda söz konusu ittifakları ve işbirliklerini bozmak için de terör eylemlerine başvurmuş, bunu da din ile meşrulaştırmıştır. Çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede eylem yapabilmesi için Türkiye'yi kurduğu ilişkilerden hareketle tekfirle suçlamış ve eylemlerini rahatlıkla gerçekleştirebilmiştir.

2.4. Araştırmanın Kuramsal Perspektifi: Bourdieu'nun Alanlar Kuramı

Araştırmada dinî alana yönelik dışarıdan gelen bir müdahalenin nasıl değişim yarattığı tespit edilmeye çalışılmıştır.. Alanda sürekli ilişki içerisinde olan gruplar herhangi bir müdahale sonucunda ne tür değişimlere uğradığı önemli bir sorudur. Bu çerçevede dinî alana yönelik bir müdahalenin dinî gruplar arasındaki ilişkilerde ne tür değişimler yarattığının araştırılması hasebiyle teorik zemin Pierre Bourdieu'nun alanlar kuramına dayandırılarak tasarlanmıştır.

2.4.1. Bourdieu'nun Kuramsal Konumu

1981 yılında Fransa'nın en prestijli okullarından biri olan College de France'ın sosyoloji kürsüsünde göreve başlayan Pierre Bourdieu dönemin en önemli Fransız sosyal bilimcilerinden biri olarak kabul edilir (Swart, 2013: 11). Bourdieu, sosyoloji literatüründe önemli bir konuma sahip bilim insanlarından biridir. O, Cezayir'deki piyasalar, Kabil'deki köylerde takvim ve ev etkileşimi, dünyaya geldiği Bearne bölgesinin evlilik kalıpları, bir sanat biçimi olarak fotoğrafçılık, müzeler ve ziyaretçilerinin beğeni kalıpları, modern üniversite sistemi ve modern toplumlardaki zenginliğin yanında her zaman var olmuş yoksulluk üzerine araştırmalar yapmıştır. Bourdieu araştırma ve teorinin sosyolojide ayrılmaz parçalar olduğunu düşünmüş ve buradan hareketle asla kendi bakış açısını özetleyecek bir kitap yazmamıştır (Calhoun, 2007: 77).

Bourdieu'ya göre sosyolojinin temel görevi, “toplumsal evreni oluşturan çeşitli toplumsal dünyaların en derinine gömülü yapıları kadar, bu yapıların yeniden üretimini ya da dönüşümünü sağlama eğilimi gösteren mekanizmaları da gün ışığına çıkarmaktır.” Ona göre bu yapılar iki şekilde var olmaktadır. Birincisi maddi kaynakların ve bunları edinme araçlarının yani onun deyimiyle sermaye türlerinin dağılımının oluşturduğu ilk düzey nesnellik ile toplumdaki bireylerin davranışlarını ve düşüncelerini belirleyen şemaların oluşturduğu ikinci düzey nesnelliktir. Bu doğrultuda da sosyoloji bu ikili üzerinden okuma yapmalıdır (Bourdieu ve Wacquant, 2016: 17). Ancak Bourdieu'ya göre toplumsal hayatın temelinde yatan bu yapıları ortaya çıkarmak hiç de kolay değildir. Sosyolojinin karşılaştığı en önemli zorluğu şöyle dile getirir: “Çalışma nesnesinin, uğruna toplumsal mücadelelere girişilen, bu mücadelelerin alanı olan şeyler, insanların sakladıkları, sansürledikleri, uğruna ölümü göze aldıkları şeyler olmasıdır” (Bourdieu, 2016a: 26). Yani sosyal bilimlerin hiçbirisi ortaya çıktığı toplumun farklılaşma süreçlerinden azade değildir. Bu yüzden de Bourdieu, bilimsel pozitivistin değer yargısından bağımsız olan nesnellik söylemlerini reddeder. Sosyal bilim kültürel simgelerden meydana gelen bir kurum olarak asla ortaya çıktığı kültürden ve toplumdaki bağımsız olarak işleyemez. Bu nedenle de Bourdieu, sosyo-analizin düşünümelliği gerektirdiğini söyleyerek derin bir özeleştiriyeye dayalı sosyal bilim pratiği üzerinde durmaktadır

(Swartz, 2013: 24). Toplumsal anlamak için her zaman nesnelleştirilen bir göze ihtiyaç duyulduğu söylenmektedir. Ancak düşünümsel yaklaşıma göre bu nesnelleştirilen bakışı bireyin üzerine çevirilmeli ve öncelikle bireyin kendisini keşfetmesi sağlanmalıdır (Karakayalı, 2007: 227). Bu şekilde toplum içerisindeki birey kendisini meydana getiren tüm yapı ve kurumların farkına vararak nesnel dünyayı keşfetmesi daha kolaylaşacaktır. Bourdieu'nun buradaki kuramsal konumu birbiriyle bağlantılı birçok kavram içermektedir. Bu kavramların başat olanları habitus, sermaye ve alandır.

2.4.2. Bourdieu Sosyolojisinin Temel Kavramları

Bourdieu sosyolojisinin temel kavramları habitus, sermaye ve alandır. Habitus genellikle “yatkinlikler sistemi” olarak tanımlanırken, onu belirleyen başlıca birimler ise sermaye kavramıyla nitelendirilebilir. Ancak Bourdieu habitusun tamamen sermayeye odaklanarak ele alınmasını da kabul etmez. Bourdieu'nun sermaye dediği kazanımlar ise failerin rekabet ettikleri alandaki araçlardır. Yani sermayeler alandaki aktörlerin hedefleridir (Thorpe, 2015: 172-174). Burada da alan kavramı ön plana çıkmaktadır.

2.4.2.1. Habitus Kavramı

Temelde yapı ve fail üzerinde duran Bourdieu, bu ikilik tartışmasından hareketle düşünümsellik kavramını ortaya atmış ve bunun bir sonucu olarak da odak noktası hem yapıdan hem de öznenen toplumsal pratiğe doğru kaymıştır. Bu doğrultuda da habitus kavramı ortaya çıkmıştır (Smith, 2007: 187). Toplumdaki beğeni yargısını tartıştığı *Ayrım* adlı eserinde Bourdieu, habitus kavramını şöyle tanımlamıştır:

Habitus, aslında hem nesnel olarak sınıflandırılabilir pratiklerin üretici ilkesi hem de pratiklerin sınıflama sistemidir. Temsil edilen toplumsal dünya, yani yaşam tarzlarının uzamı, habitusu belirleyen bu iki kabiliyet arasında, yani sınıflandırılabilir pratikler ve yapıtlar üretme kabiliyeti ile bu pratikler ve ürünleri ayırt edip değerlendirme kabiliyeti (beğeni) arasındaki ilişkide oluşur. (...) Habitus, bir eyleyicinin (veya benzer koşulların ürünü olan bir eyleyiciler kümesinin) pratiklerinin tümünü, hem özdeş kalıpların hem de aynı zamanda başka bir yaşam stilini oluşturan pratiklerden belli bir sisteme göre ayrı kılan şeydir (Bourdieu, 2015a: 254-255).

Habitus dışsal yapıların içselleştirilmesini sağlayan ilk sosyalleşme aracı olarak kabul edilebilir. Sosyalleşme sürecinin sonunda aktörler bir toplumda neyin makul olduğuna karar verebilmesini sağlayan geniş parametreler ve yatkinlikler geliştirir. Yani habitus aktörün

gerçekleştireceği eylemin sınırlarını çizmektedir (Swart, 2013: 147). Habitus kavramının işlevini ise Bourdieu şöyle açıklamaktadır:

Habitus toplumsal eyleycilerin, tam anlamıyla akılcı olmadan, yani davranışlarını sahip oldukları araçların verimliliğini azamiye çıkartacak şekilde düzenlemeden ya da daha basiti, hesap yapmadan, hedefleri açıkça ortaya koymadan ve bunlara ulaşmak için sahip oldukları araçları açıkça birleştirmeden, kısacası, planlar, tasarılar yapmadan, makul olduklarını, deli olmadıklarını, çılgınlık yapmadıklarını açıklamak için varsaymak gereken şeydir (Bourdieu ve Wacquant, 2016: 121).

Habitus insanlara yaşamın üstesinden gelmesinde yardımcı olur. Aklımızda bulunan ve farklı ortamlarda başvurabileceğimiz kaynaklara ulaşılması için gerekli olan olanakları sağlar. Karşılaşılan olaylara kararlar vasıtasıyla çözüm üretmekte insanlara bir rota sunar. Bourdieu, habitus kavramını şöyle kavramlaştırmıştır (Smith, 2007: 188):

- 1) Belirli tarzlarda davranmaya yönelik eğilimler (yaşam tarzı),
- 2) Dürtüler, tercihler, beğeniler ve hisler,
- 3) Somutlaşmış davranış,
- 4) Faillerin sahip olduğu dünya görüşü,
- 5) Beceriler ve pratik toplumsal yetenekler,
- 6) Yaşam fırsatları ve kariyer olanaklarına ilişkin beklentiler.

En genel anlamıyla yatkınlıklar seti olan habitus, bireylerin toplumsallaştıkları süre içerisinde, bilinçli veya bilinçsiz olarak içselleştirmiş ve benimsemiş olduğu dünya algısı ve eylem şablonlarından meydana gelir. Yani habituslar herkesin yaşam koşullarına ve izlediği yola göre değişiklikler gösterebilir. Habitusun bireysel boyutunu da reddetmeyen Bourdieu, aynı ekonomik ve sosyal statüye sahip insanların yaşam koşulları da aynı ise, bu kişiler kısmen aynı habitusa sahiptirler. Bu da habitusun homojen yaşam tarzları ortaya çıkarabileceğini göstermektedir (Jourdain ve Naulin, 2016: 42-43).

Kavram pek çok düşünürü göre alışkanlık kavramı ile benzerlik gösterse de ondan temel bir noktada ayrılmaktadır. Habitus sürekli eğilimler sonucunda bedende cisimleşir. Bu bağlamda da habitus, alışkanlıkların aksine, özel bir düşünce tarzının sonucu olarak bireysel ve kolektif bir tarihe sahiptir. Alışkanlık kendi kendine tekrarlanan, kopyalanan bir şey iken; habitus daha yaratıcı bir tarza sahiptir. Habitus geçmiş tecrübelerle dayalı olarak strateji üreten bir güce sahiptir. Faillere toplumdaki çeşitli görevleri yerine getirebilmesi için ve sürekli değişen koşulların üstesinden

gelebilmesi için belirli bir eğilim sunar (Tatlıcan ve Çeğin, 2007: 317). Bu da toplumdaki koşulların tekrar tekrar yeniden üretilmesini sağlayan bir mekanizma işlevi görmektedir.

2.4.2.2. Sermaye Kavramı

Bourdieu'nun habitus ile birlikte ortaya koyduğu en önemli kavramlarından biri de sermayedir. Ondan önceki birçok düşünür ekonomik anlamda sermayeden bahsederken Bourdieu dört farklı sermayeden söz etmiştir. Bunlar; ekonomik, sosyal, kültürel ve simgesel sermayedir. Bourdieu en çok kültürel sermaye kavramı üzerinde durmuştur. Bu sermayelere baktığımızda ekonomik sermaye bireyin iktisadi kaynaklarına yani maddi mal varlığına işaret eder ve diğer sermayeleri elde etmesinde ona yardımcı olur. Sosyal sermaye ise birbiriyle tanışmış insanlardan oluşan ilişkiler ağını içermektedir. Bireyin ilişki ağı ne kadar geniş ise ve ilişkide olduğu kişilerin sermayeleri ne kadar güçlü ise kendisi de o kadar büyük bir sosyal sermayeye sahiptir (Jourdain ve Naulin, 2016: 106-107).

Kültürel sermaye ise Bourdieu'da çok önemli bir yere sahiptir. Fransız eğitim sistemi, sanat ve beğeni algısı üzerine yaptığı çalışmalarında sürekli olarak kültürel sermaye kavramına vurguna bulunmaktadır. Ona göre kültürel sermaye sosyal sınıflar içerisindeki bilinç düzeyinin niteliksel ve niceliksel olarak farklı olmasıdır (Moore, 2008: 102). Yani kültürel sermaye farklı toplumsal sınıflardan gelen insanlar arasında estetik beğeni, olaylara bakış, eğitim vb. alanlarda farklılıklar yaratır. Ünlü eseri *Ayırım*'da Bourdieu, estetik beğenide ve eğitimde ortaya çıkan farklılıkların temelinde kültürel sermayenin yattığına vurgu yapar. Aynı eğitim düzeyine sahip olan kişiler arasında ortaya çıkan farklılıkların temelinde yine kültürel sermayeyi görür (Bourdieu, 2015a: 130). Jean-Claude Passeron ile yazdığı *Yeniden Üretim* kitabında bu duruma yine vurgu yapmaktadır. Burada bir öğrenci kitlesinin geldiği toplumsal köken ve ailesinin birey üzerinde önemli etkileri olduğunu söyler. Kültürel sermayenin yanında dil sermayesinde bahseder. Ona göre iyi eğitim görmüş ve kültürel sermayesi yüksek bir aileden gelen çocukla, alt tabakadan ve kültürel sermayesi düşük olan bir aileden gelen çocuğun eğitim sisteminde eşit olarak yarışması mümkün değildir. Çünkü dil sermayeleri aynı değildir ve bu sermaye her zaman etkisini göstermektedir. Aileden miras aldığı sermaye ile dile hâkim olan bir öğrenci, akademik anlamdaki gelişimini de diğer ailelerin çocuklarında daha rahat bir şekilde gerçekleştirecektir (Bourdieu ve Passeron, 2019: 107-11).

Bourdieu eğitim üzerine incelemelerde bulunduğu *Varisler* adlı kitabında öğrencilerin, eğitim sisteminin bir parçası olduğu ve mevcut tutum ve kabiliyetlerinin, geçmişteki kazanımlarının süreç içerisinde çok etkili olduğunu söyler. Burada hem kültürel hem sosyal hem de ekonomik sermaye

etkilidir. Yeterli maddi imkanlara sahip olmayan öğrencilerin belirli mesleklere yönelmesinin imkânsız olduğunu söyleyen Bourdieu, belirli bir sosyal çevreye sahip olmayan öğrencilerin iş bulmada zorlanacağına da vurgu yapar. Aynı zamanda öğrenci köken itibarıyla bağlı olduğu sosyal çevreden miras olarak aldığı yatkınlıkları, kültürel donanımının tesiri ile piyasadaki şansını da arttırmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015: 29-31). Bourdieu, Alain Darbel ile Sanat müzeleri üzerine yaptığı *Sanat Sevdası* adlı çalışmasında da kültürel sermayeye sahip sınıflar üzerine vurgularda bulunmaktadır. Kitabında kültürel eserlere erişimin kültürlü sınıfın ayrıcalığı olduğunu iddia etmektedir. Çünkü simgesel değeri olduğu düşünülen sanat eserine sadece onu kavrayabilecek kişiler ulaşabilir ve o eser sadece onlar için vardır. Yani bireyin o sanat eserini yorumlayabilecek bir donanıma sahip olması gerekir. Bu da kültürel sermayeyle mümkündür (Bourdieu ve Darbel, 2017: 57-59). Yani Bourdieu'nun eğitim ve sanat üzerine yaptığı araştırmalarda sermayenin özellikle de kültürel sermayenin çok önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ona göre eşitsizliğin temelinde miras alınan sermayeler yatmaktadır.

Bourdieu'nun kültürel sermaye kavramında üzerinde durduğu diğer önemli husus ise aktarımdır. Ekonomik ve sosyal sermayenin aksine kültürel sermaye hızlıca aktarılabilen bir özelliğe sahip değildir. Onun kazanılması uzun ve meşakkatli bir sürecin sonucunda olur. Bu durum kavramın toplumsal değişkenlik üzerinde bir engel olarak görülmesine yol açmaktadır (Smith, 2007: 192).

Bu sermaye türlerinin yanında bahsettiği simgesel sermaye özel bir sermaye türü değildir. Diğer sermaye türleri kabul gördüğünde simgesel sermaye olarak işlemeye başlar. Sermaye bir gösterge ya da önem göstergesi olarak algılanmaya başladığında, onu tanımaya hazır bir habitus içinde simgesel sermaye olarak var olur. Yani simgesel sermaye aslında bireyi önemsizlikten kurtaran bir mekanizmadır. Bilinmek, tanınmak ve söyleme gücünü elinde bulundurmadır (Bourdieu, 2019: 286-287). Bu minvalde birey sahip olduğu habitus ve sermayeyle alandaki oyuna dahil olmaktadır (Bourdieu, 1995).

2.4.2.3. Alanlar Kavramı

Tüm kavramlarını gibi alan kavramı da Bourdieu sosyolojisinde çok önemli bir yere sahiptir. Ortaya attığı habitus ve sermaye kavramları alan teorisi içerisinde varlığını sürdürürler. Bourdieu alanı şöyle tanımlamaktadır:

Konumlar arasındaki nesnel bağıntıların konfigürasyonu ya da ağı olarak tanımlanabilir. Bu konumlar, varoluşları ve kendilerini işgal edenlere, eyleycilere ya da kurumlara dayattıkları

belirlemeler açısından, farklı iktidar (ya da sermaye) türlerinin dağılım yapısındaki mevcut ve potansiyel durumlarıyla, ayrıca diğer konulara nesnel bağıntılarıyla (tahakküm, itaat, benzeşme vb.) nesnel olarak tanımlanır (Bourdieu ve Wacquant, 2016: 79).

Bourdieu'ya göre alan kavramı, toplumlardaki işbölümün belirgin hale gelmesi üzerine dünyada hızla artan farklılaşma süreci sayesinde toplumsal hayattaki belli çevrelerin özerkleşmesidir. Bir toplumsal alanın özerkleşmesi ise o alanın kendine has bir amaç belirlemesi ile mümkündür. Örnek vermek gerekirse siyasi alanın hedefi iktidardır, iktisadi alanın zenginlik, sanatsal alanın ise tanınırlıktır (Jourdain ve Naulin, 2016: 122). Yani alanlar, malların, hizmetlerin, bilginin ve statünün üretilip dolaşıma girdiği ortamları ve bu süreç içerisinde yer alan aktörlerin farklı sermaye türlerini biriktirip ele geçirmeyi hedefledikleri rekabete dayalı bir mücadele sürecini içermektedir. Bu çerçevede alanlar aslında Bourdieu'nun bahsettiği sermaye türleri arasında düzenlenmiştir (Swartz, 2013: 167).

Bourdieu toplumda farklı farklı alanlar olduğunu söyler. Örneğin; siyaset alanı, felsefe alanı, din alanı gibi değişik alanlar vardır ve birbirinden son derece farklı değişmez işleyiş yasalarına sahiptirler. Bourdieu, her alanda belli bir mücadelenin mevcut olduğunu söyler. Bu mücadele genellikle alana girmeye çalışan yeni gelenler, tekelleşmeyi savunanlar ve rekabeti devre dışı bırakmayı hedefleyen egemenler arasında olmaktadır. Alana giren araştırmacılar da bu mücadeleleri çok iyi araştırmalıdır. Herhangi bir alanın işleyebilmesi için öncelikle kendine has bir mücadele nesnesi ve alanın habitusuna sahip olan, mücadeleye katılmaya hevesli aktörlerin var olması gerekir. Alan içerisindeki mücadeleler genellikle sermayenin dağıtımının belirlenmesi ve belirli bir dağıtım söz konusuysa onun muhafaza edilmesi ile ilgilidir. Alan içerisinde iktidarı tekeline almış olan aktörler mevcut durumu muhafazaya yönelik stratejileri benimserken, daha az sermaye sahibi -bunlar genellikle yeni katılanlar olmakta- olanlar mevcut durumu alaşağı etme stratejilerini benimserler. Buradan da anlaşılmaktadır ki herhangi bir alanla ilişki içerisinde olan aktörler ortak bir dizi çıkarı paylaşırlar ve bu çıkarılar söz konusu alanın devamlılığını sağlarlar (Bourdieu, 2016a: 137-140). Bourdieu'ya göre bir alan ne kadar az özerkse mevcut mücadele o kadar kusurludur ve aktörler arasında bilimsellik o kadar düşüktür. Ancak bir alan ne kadar özerkse yani özerklik arttıkça düzgün bir mücadele ortamı oluşacaktır ve bilimsellik söz konusu olacaktır (Bourdieu, 2015b: 73).

Sermaye alanlarda oldukça etkili bir araç olarak kullanılır. Sermaye belirli bir alanda hem uğruna savaşılan şey hem de savaş aracı olarak kullanılır. Yani mücadelenin ana unsuru sermayedir. Her aktör farklı sermayelere sahip ve her aktörün gücü bu sermayenin oranına bağlı olarak değişmektedir. Aktörler sermayeyi mücadeleyi kazanmak için kullanabilmektedir (Bourdieu ve Wacquant, 2016: 83). Mücadele sürecinde alanda koruma, takip ve alt üst stratejileri sürekli olarak kullanılır. Koruma stratejilerini alandaki statülerini korumak isteyen baskın gruplar kullanır.

Alana yeni girenlerin kullandığı strateji ise takiptir. Bunlar hakim konumları elde edebilmek için uygun şartların oluşmasını beklerler. Alt üst etme stratejisi ise baskın grupların elindeki sermayede gözü olmadığını söyleyen ve alanın meşruiyetini güçlü bir şekilde sorgulayan marjinal gruba aittir (Kaya, 2007: 401). Burada esas unsur sermayedir. Alandaki tüm mücadeleler sermayenin elde edilmesi ya da el değiştirmesi için verilmektedir.

Bourdieu sermaye, habitus ve alan kavramları arasındaki ilişkiyi “[habitus](sermaye)]+alan=pratik” şeklinde formüle etmiştir (Bourdieu, 2015: 157). Burada sermaye ve habitus kavramları birbiriyle ilişkili ve birbirlerini tamamlar durumdadır. Bu kavramlar alanlarda mevcuttur ve sermaye de alandaki mücadele nesnesidir. Böylelikle tüm bu kavramların bir arada bulunması toplumda belli pratikler doğuracaktır. Aktörlere yaşamlarını, mücadelelerini sürdürebilmeleri için pratikler sağlayacaktır. Yani alanda hakim olan aktörlerin sermayeleri ve habitusları hakim duruma gelecek ve iktidar sahibi olanlar alandaki diğer aktörleri belli habituslara yönlendirmeye çalışacaktır. Birçok farklı alandan bahseden Bourdieu, din alanı hakkında da fikir beyan etmiştir.

2.4.2.3.1. Din Alanı

Bourdieu'nun eserlerine genel anlamda bakıldığında din konusuna özel olarak hiç değinilmediği ancak ayrıntılı değerlendirildiğinde din hakkında farklı metinlerde vurgularının olduğu kanaatine varılabilir. Bourdieu din hakkındaki bu görüşlerini genel olarak Émile Durkheim ve Max Weber gibi din sosyologlarının düşünceleri üzerinden oluşturmaktadır (Yel, 2007: 568). Bourdieu, Durkheim'in kutsal/dindışı ayrımını ele alarak onu çağdaş formlara uyarlar ve bunun üzerinden Fransız eğitim sistemini değerlendirir. Fransız eğitimindeki elit nitelikler, dinî tarikatlarla aynı işlevlerini yerine getirmektedir. Çünkü Fransız eğitimi tarikatlarda olduğu gibi dinî özellik barındıran seküler bir elite ayrıcalık tanımaktadır. Yani Bourdieu'ya göre dinî kutsal, bireylere ve gruplara verilen ayrıcalıkların sorgulanmadan kabul edilmesine yardımcı olur (Swartz, 2013: 72). Weber'in ise ekonomi ve din üzerine çalışmalarından oldukça etkilenen Bourdieu, dinin pratik mantığını araştırırken onun görüşlerinden etkilenmiştir. Yani Bourdieu'nun sosyal işlevler ve dinin pratik mantığı üzerine düşünceleri Weber sosyolojisinden etkiler barındırmaktadır (Rey, 2014: 9).

Bourdieu'nun din sosyolojisi üzerine çalışmaları daha çok bir Katolik sosyolojisi olarak değerlendirilir. Katolik Kilisesi'ndeki gücün tekelleşmesi konusuna vurgu yapan Bourdieu'ya göre kilise içerisinde sözde bir tekelleşme vardır ama daha çok bir rekabet ortamı hâkimdir (Dianteill, 2003: 535). Burada rekabet kavramının farkına varan Bourdieu'ya göre birçok dini uzmanın

gelişimi ile dini ideolojiler daha sistematik hale getirilmiş ve politik, ekonomik ve kültürel alanda giderek farklılaşan bir dinî yapı ortaya çıkmaya başlamıştır (McKinnon vd., 2011: 358). Bu doğrultuda Bourdieu farklılaşan bu dinî yapılardaki hâkim güçlerin varlığını sürdürmek için geliştirdikleri stratejileri alan kavramı üzerinden bulmaya çalışmaktadır. Tüm alanlarda hâkim olan rekabet dinî alanda da varlığını sürdürmüştür. Birçok farklı dinî yapının ortaya çıkmasıyla ortaya dinsel rekabet çıkmıştır. Bu da din adamlarını bir dinsel habitusu kullanarak kendileri dışındaki insanların davranışlarını ve dünyaya dair görüşleri değiştirmeye zorlamaktadır. Dinsel alan Bourdieu’da, din adamlarının kendi aralarındaki rekabet ile din adamları ve din adamı olmayanlar arasındaki ilişkiler üzerinden açıklanabilir (Furseth, 2012: 175-176).

Bourdieu’nun din çalışmaları daha çok dinsel yaşamdaki iktidar mücadelelerinin bir değerlendirmesi olarak görülebilir. Tıpkı toplumsal alandaki gibi, din de bireyler, cemaatler ve örgütler için uğruna mücadele edilebilecek bir iktidar kaynağıdır. Bourdieu dinî alandaki etkileşimlerin alandaki dinî çıkarların bir sonucu olduğunu iddia eder. Bu çıkarlar bir kişinin ya da grubun varoluş sebebi olabilir. Dinî iktidar adına verilen bu mücadele aslında dini meşruiyet için verilen mücadeleden ibarettir. Dinî meşruiyet ise belirli bir zamanda ve ortamda kabul gören dini iktidar ilişkilerini yansıtan bir kavram olarak kullanılır (Gözaydın, 2014: 392-393). Verilen bu iktidar mücadelesinde temel unsur dinî sermaye olacaktır. Dinî sermayeyi elinde tutan gruplar ise sürekli olarak halkın mevcut habitusunu dinin nesnel kurallarını uyması için zorlayacaktır. Bourdieu’ya göre din alanının yapısı, dini kültürel bir üretim sistemi olarak kabul edersek, alandaki aktörler arasında sembolik güç için bir rekabet ortamını yansıtır. Dinî alanda var olan rekabet ortamı Bourdieu’un simgesel şiddet olarak adlandırdığı, üst sınıfların diğerlerine karşı gözle görülmeyen ama alan içerisinde bir şiddet uygulayabilme imkânı tanıyan şiddet türünü doğurur (Yel, 2007: 570-573).

Bourdieu’ya göre tarihsel sürece bakıldığında fiziksel şiddetten simgesel şiddete doğru bir yönelimin hâkim olduğu görülmektedir (Bourdieu, 1999: 180-181). Simgesel şiddetin en önemli getirisi ise egemen olanın altındakilere karşı kendisini meşrulaştırmada bunu bir araç olarak kullanılabilmesidir. Yani egemenlik altındakiler egemenin kendisini sömürmesine bu yolla müsaade ederler (Bourdieu, 1995: 198). Bourdieu bunu şöyle açıklar: “Simgesel şiddet egemenlik altında olanların habitusunu oluşturan yapılarla bunların uygulandığı egemenlik ilişkisinin yapısı arasındaki uyuma dayanır: Egemenlik altında olan, egemen olanı egemenlik ilişkisinin ürettiği ve bundan dolayı da egemen olanın çıkarlarına uygun olan kategoriler aracılığıyla algılar.” Aslında Bourdieu simgesel şiddet kavramıyla insanların artık silah gücüyle değil yaratılan yanlış anlamaların gücüyle düşüncelerinin şekillendiğini iddia eder. Yani yaratılan bir düşünce sistemi vardır ve bu genellikle eğitim ile sağlanmaktadır. Bu düşünce sistemi de insanların kültürlerini, toplumsal hiyerarşiyi ve toplumda değer gören şeyleri yanlış tanımlarına sebep olur (Calhoun,

2007: 119-120). Kendini meşrulaştırmak için şiddete başvuran iktidarlar artık bunu simgesel yollarla yapmaktadırlar. Bourdieu'nun simgesel şiddet kavramının en net açıklaması “şiddetin görünmez ve kibar bir formu” olarak yapılabilir (Türk, 2007: 613). Buradan hareketle alanlardaki sermaye elde etmek için verilen iktidar mücadelelerinde simgesel şiddetin çok önemli olduğu görülmektedir. Alanlarda mücadele eden iktidar sahipleri ile iktidar talebinde bulunanlar simgesel araçları çok iyi kullanabilmelidirler.

2.4.2.3.4. Dini Alan ve Dinî Gruplar⁵ Arası İlişkiler

Modern dünyada dini alanda gruplar arasındaki ilişkilerde dönüşümler yaşanmıştır. Bunda en temel etken dinin bireysel bir nitelik kazanmaya başlamasıdır. Thomas Luckmann *Görünmeyen Din* adlı eserinde modern dünyada dinin ortadan kalktığına yönelik eleştirilerinden hareketle dindeki bireyselleşmeden bahseder. Luckmann'a göre din artık kamusal alanda aktif olarak görülmemektedir; ancak bu, dinin ortadan kalktığına göstergesi değildir. Din bireyselleşmiştir. Yani insanlar artık dini kendi dünyalarında yaşamakta ve kamusal alana yansıtılmamaktadır. Din daha çok özel alanla kısıtlı kalmaktadır (Luckmann, 2016). Bu da dini alandaki iktidar mücadelelerinde etkili olmuştur. Eskiden iktidar yukarıdan gelir ve herkese uygulanabilirdi. Yani iktidarın dinî bir boyutu vardı ve otorite bunun aracılığıyla rahatlıkla elde edilebilmekteydi. Ancak modern devrimler (İngiliz Devrimi, Fransız Devrimi gibi) iktidarı ve otoriteyi yeryüzüne çekmiştir. İktidar artık bireylerin isteklerinden ibarettir. Bu da kiliselerin artık kendi ideallerini yaymakta yeteri kadar etkili olamadığını, inancı belirlemede güçlük çektiğini göstermektedir. Tüm bunların yanında siyasi yetkilileri belirleme ve adaleti sağlama işlevleri ise tamamen elinden alınmıştır (Gauchet, 2000: 14-18).

Dinî alandaki yetkilerini kaybetmeye başlayan dinî otoriteler tekrar eski gücünü kazanmak için mücadele etmeye devam etmişlerdir. Bu doğrultuda dinî gruplar arasında dinî rekabet söz konusu olmaya başlamış ve dinde bir piyasa mantığı ortaya çıkmıştır. Dinî gruplar varlığını sürdürebilmeleri için mutlaka üye ve kaynak bulmak zorundadırlar. Birçok farklı grubun hâkim olduğu günümüzde de üye bulmak için aralarında mücadele ve rekabet ortamı ortaya çıkmıştır. Üye

⁵ Her din sosyal grup olarak nitelendirilebilecek bir toplumda ortaya çıkar ve varlığını sürdürür. Din sosyal hayatta bir topluluk, cemaat, ümmet ya da bir grup içerisinde hayat bulur. Dinin aynı zamanda inanan bireyleri birbirine bağlayan bütünleştirici bir etkisi de söz konusudur. Bu minvalde aynı dine mensup kişiler bir topluluk ve grup oluşturur. Böylece ortaya çıkan dini gruplar iki şekilde incelenebilmektedir. Bunlardan birincisi dinin organik cemaat içinde hayat bulmasıyla ortaya çıkan “doğal dinî gruplar”dır (Günay, 2017: 261). Din her zaman aile, kabile, boy, ulus gibi doğal birliklerle yakın ilişki içerisinde olmuştur (Wach, 1987: 17). Bu doğal birlikler üyeleriyle beraber yaşama, silah yapma, güvenliği sağlama gibi sebeplerle bir arada yaşamak zorundadırlar. Bu sebeple aralarında bağ kuracak bir unsur ararlar ve bu unsur genellikle din olur. Burada din birlikte olmanın hem aracı hem de gerekçesi konumunda olabilmektedir. Bu çerçevede aynı aileden, boydan olan kişiler aynı efsanelere inanır, aynı törenlere katılır. Bu da ortaya doğal dinî gruplara çıkarmıştır (Aydın, 2014: 169). İkinci olarak ortaya çıkan gruplar ise “sırf dinî gruplar”dır. Burada grubun üyeleri birbirlerine din bağı ile bağlanmış durumdadırlar. Bu gruplarda dinî bağ organik bağdan daha önemli görülür. Zira bu tür grupların üyelerinde ilişkiler din kardeşliği esasına dayanmaktadır. Bu çerçevede de üyeler akrabalık bağlarını ikinci plana iterek dini bağları ön plana çekerler (Günay, 2017: 276).

kazanmak içinde üyelerinin birtakım ihtiyaçlarını karşılayabilmek için çok yoğun çaba harcamaları da onları ticarî bir kurum gibi göstermiştir (Kirman, 2011: 91). Üyelerine farklı farklı imkanlar sunma peşinde olan bu dinî gruplar dinî artık “bireylerin hayat tarzlarını pazarlayan süper marketlerde, uygun bir şekilde paketlenmiş bilgi öbekleri çoğulluğu arasından seçilmekte, bütün açık farklılıklarına rağmen, tüketici malının ekonomik niteliğine” dönüştürmüşlerdir. Bu şekilde de pazarlanmak durumundadır. Böylece dinî kaideler de kendilerini pazarda yer bulabilmek için böyle şekil almak zorundadır (Subaşı, 2004: 53). Burada rasyonel seçim ilkesi söz konusu olmaktadır. Bu ilke insanların dine yöneliminin nesnelere yönelimiyle aynı doğrultuda olduğunu iddia eder. İnsanlar kâr ve maliyet hesabı yapar, bunun neticesinde de en çok kâr getirecek nesneye yönelir. Bu durum din için de geçerlidir. Bu çerçevede dinî ilkeler değişmez değerlerdir. İnsanlar dinî kimlikleri ve dine katılım düzeylerini değiştirebilirler. Bu durum da dinî anlamdaki üreticilerin alanını kısıtlar ve tüketici olarak nitelendirilebilecek olan din mensuplarının tercihleri doğrultusunda dinin içeriğinin belirlenmesine yol açar. Bu da dinî alanda faaliyet gösteren gruplar arasındaki rekabeti belirgin hale getirir (Iannaccone, 2014: 238-239). Ancak bu rekabet zannedildiği gibi sadece kötü sonuçlar doğurmamaktadır. Rekabet diğer mallar için olduğu gibi dinler için de iyidir. Rekabet ortamında dinî gruplar üyelerinin ihtiyaçlarını nasıl daha iyi karşılayabileceğini öğrenmek ve uygulamak zorundadır (Becker, 1996: 30).

Tarihsel sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu dinî çoğulcu yapı bir pazar yaratmıştır. Bu pazarda “dinî kurumlar birer teşhir merkezleri haline gelirken dinî gelenekler de birer tüketici malları” halini almıştır. Bu da dinî faaliyetleri pazar ekonomisinin mantığına bürümüştür. Bu dinî grupların tekeli bir mantıktan çıkarak “rekabetçi pazarlama merkezleri” sonucunu doğurmaktadır. Önceden dinî gruplar kendi mensupları üzerinden tekeli bir denetimle hareket edip bu çerçevede örgütlenmekteydiler. Günümüzde ise söz konusu dinî gruplar öyle örgütlenmelidirler ki, aynı amaçtaki diğer gruplarla rekabet edebilsin ve karlı çıkabilsin (Berger, 2000: 208). Bu doğrultuda bakıldığında dinî alandaki rekabet ortamında meydana gelen mücadele kâr odaklı olarak hareket etmektedir. Dinî gruplar maksimum karı elde edebilmek için faaliyet alanlarını genişletmek zorunda kalmaktadırlar. Faaliyetlerinde genellikle kendi dinî habituslarını oluşturmakta ve bunları eski ve yeni mensuplarına sunmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TERÖR ALGISI VE TERÖRÜN YEREL YAŞAM FORMUNA ETKİSİ

3.1. Terör Tanımlamaları

Literatürde terör kavramı üzerine yapılmış genel bir tanım bulunmamaktadır. Genellikle terör üzerine araştırma yapan bilim insanları farklı farklı tanımlamalarda bulunmuşlardır. Ancak tüm tanımlarda vurgulanan belli başlı noktalar da söz konusudur. Kavram kelime anlamı olarak “korkutmak” fiiliyle müteradif bir ifadedir. Yapılan tanımlamalarda ise üzerinde durulan temel noktalar siyasi bir amacın varlığı, bu amaca ulaşmak için halkı korkutmak, korku yaratmak için de şiddet eylemlerine başvurmak ve bunu sistematik olarak gerçekleştirmektir. Yapılan görüşmeler sırasında da katılımcılara terör kelimesinin onlar için ne anlam ifade ettiği sorulmuş ve genellikle katılımcılar literatürde hakim olan noktalara değinmiştir. Bunun yanında katılımcılar küresel etkiler, dinî etkiler, terörün iç ve dış dinamikleri hakkında fikir beyanında bulunmuştur.

Terör insan odaklı iyi insanların, huzurlu insanların, mutlu insanların bu mutluluklarını, güzelliklerini, iyiliklerini bozmak için ortaya koyulan farklı amaç ve gayelerde çalışan veya çalıştırılan taşeron uşaklardır. Terör, insani ve İslami olmayan vahşet parçalarıdır. İsimleri değişebilir, mekanları değişebilir ama her terörist insani ve İslami olmayan, insanın ve hak dinleri düşmanlığını yapan şeylerdir (K1, 51, İmam).

Terör vatanın bölünmez bütünlüğüne müdahale eden, belki kendi inanışları belki kendi dış görüşleri parçalanmak için dış mihrakların organize ettiği bir grup veya bir siyasal görüş olarak ortaya çıkıyor bazen bir sivil toplum kuruluşu olarak ortaya çıkıyor (K7, 48, İmam).

Toplum huzurunu kaçıran, hem ekonomiye hem sosyal hayata sekte vuran bir organizasyon. Organizasyon dememiz lazım çünkü tek başına olan olaylar değil bunlar. Finanse, bunun arkasında duran küresel güçler de var. Mali güçlerde var. Terör böyle bir olay (K10, 50, İmam).

Katılımcıların anlatılarına bakıldığında genellikle insanlara yönelik şiddet eylemlerine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunu katılımcılardan biri şöyle dile getirmiştir: “Terör adı üzerinde tahrip etmektir, ortadan kaldırmaktır (K3, 52, İmam).” Yani anlatılarda terörün yıkıcı niteliği söz konusudur. Aynı zamanda Müslüman din görevlileri terör kelimesini tanımlarken taşeron uşaklar, dış mihraklar, dış güçler gibi ifadeler kullanarak terörün küresel niteliğine yönelik göndermelerde bulunmuşlardır. Terörün buldukları ülkenin iç dinamiklerinden veyahut siyasi yapısından ziyade

dış kaynaklı etkilerden dolayı ortaya çıktığını söylemişlerdir. Ülkelerinde var olduğunu söyledikleri bazı olumsuzlukların bu terör olaylarına dayandığını ancak bu olayların kendi vatandaşlarının eylemlerinin bir sonucu olmadığını daha çok dış güçlerden yani dış ülkelere kaynaklandığını da dile getirmişlerdir. Burada katılımcıların dini motifli terörün kaynağının Türkiye’de olmadığını, dışarıdan bir müdahale sonucu bu tür yapıların ortaya çıktığına yönelik düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Bunların yanında gündelik hayattaki yaşanan bazı olumsuz olayları da terör olarak değerlendirilen katılımcılar da söz konusudur.

Terör, tabii ki ilk birincisi terör dendiği zaman, bizim Güneydoğu’da yaşamış, yıllardır yaşamış olduğumuz o terör aklımıza geliyor. Ancak terör sadece onlardır demek de yeterli değil. İnsanların içerisinde, hayatın içerisinde insanlara birçok zulümde bulunan, mesela bir şoförü düşünün, içki içtiği zaman birisini bilmeden de olsa öldürdüğü zaman bu bir terördür, bu bir trafik terörüdür. İnsanlar kaldırımda yürüdüğü zaman birçok esnaf orayı doldurarak insanların geçmesine engel olması veya bir kazaya sebep olması bu da bir terördür (K5, 38, İmam).

Terörü insanların sizin söz ve davranışlarınızdan rahatsız olacakları her türlü eylemi, söylemi, davranışı ben yani bir şiddet veya muhatabınızın veya karşınızdaki insanların rahatsız olacağı herhangi bir eylemin, söylemin, davranışın terör kapsamında olduğunu düşünüyorum (K6, 50, İmam).

Katılımcıların bu anlatılarında insanlara yönelik gerçekleştirilen bütün şiddet eylemlerinin ve onlara zarar verecek davranışların tamamının terör kapsamında değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Gündelik hayatta kurulan karşılıklı ilişkilerde söz konusu olan tüm olumsuzluklar terör kapsamında değerlendirilmiştir. Yani terörün sadece siyasi hedefler için sivillere yönelik eylemlerde söz konusu olmadığına, gündelik hayatta farklı şekillerde karşımıza çıkabileceğine yönelik vurgular söz konusudur.

Müslüman katılımcılarla birlikte İstanbul’da Hristiyan cemaati temsil eden din görevlilerine de terör kavramı sorulduğunda, Müslüman din görevlileri ile aynı çizgide söylemlere sahiptirler. Hristiyan din görevlileri daha çok terörün literatürdeki karşılıklarına göndermede bulunmuşlardır. Siyasi amaçlardan, korku salmasından, uluslararası boyutlarından ve ekonomik etkilerden söz etmişlerdir.

Terör, mesela Fransızca olarak insanları korkutmak demek. Bir işgalci girişimi gibi yani. İnsanlar korksun, bundan sonra başka bir amacı var insanları korkutmak için. Bu yüzden terör yapıyorlar. Teröristler, psikolojik problemleri olabilir, mutsuzlukları olabilir. O yüzden bir protesto olarak terör yapıyorlar (K12, 52, Rahip).

Evvela terör kökeninde çok nedenler vardır. Bence hiç kimse kapıldım bahtımın rüzgarına deyip terörist olmak istemez. Özellikle Sovyet Rusya’nın dağılmasından sonra ben terörünün kökeninde ekonomiye biraz şey ediyorum. Yani ekonomik olarak algılıyorum. Çünkü bugün dünyamızın servetinin %87’si söylenen şeyi söylüyorum, ben ekonomist değilim ama takip

ettiğim olaylar, duyduğum ajanslar, okuduğum kitaplar falan filan dünya servetinin %85'i %13'ünün elinde. Oran olarak %13'ün elinde. Geri kalan %15'i %87'nin elinde. Bu açlığın, birinin elin balda diğeri yağda, diğerin elin çöpte ve kendi karnını doyurması için yaşanan olaylar, savaşlar artık devlet saymamıza gerek yoktur bu olaylarda ama terörün şeyi bu (K13, 83, Piskopos).

Terör şiddet kullanarak siyasal amaçlara ulaşma yöntemidir ve bir suçtur. Terör aynı zamanda uluslararası birtakım çıkar odaklarının hedeflerine ulaşmak için bu suç yöntemini organize etmeleridir (K16, 50, Kilise Vaizi).

Katılımcıların anlatılarında hâkim nokta terörün neyi amaçladığı ve neden ortaya çıktığıdır. Kelime anlamı üzerinden terörü tanımlayan K12, terörün psikolojisi bozuk insanlar tarafından gerçekleştirildiğine ve onların mutsuz olmalarına vurgu yaparken, K13 dünyada günümüzdeki en önemli konulardan biri olan gelir dağılımındaki dengesizliğe vurgu yapmış, K16 ise siyasal amaçların varlığından söz etmiştir. Genel anlamda terörün olumsuzluğuna vurgu yapılıyorken, eylemleri gerçekleştiren teröristlerin neden buna yöneldikleri üzerinde de durulmuş ve onu dış güçlere, özellikle de dine bağlamışlardır. Dinin terör örgütlerince bir meşrulaştırma aracı olarak kullanıldığına vurgulamışlardır.

Bu doğrultuda katılımcılara din referanslı terörizm sorulduğunda din genellikle meşrulaştırma aracı olarak ifade edilmiş ve hiçbir dinde terörün yerinin olmadığına vurgu yapılmıştır. Katılımcıların anlatıları daha çok İslam dini üzerinden giderken farklı dinler hakkında soru sorulduğunda cevap vermekten uzak durmuşlardır. Ancak yine de diğer dinler hakkında konuşan katılımcılar da olmuştur. Müslüman katılımcıların din referanslı terör kavramına yönelik görüşlerine bakıldığında genellikle cihat, takiyye gibi kavramlardan söz ettikleri görülmektedir.

Referanslar insanları yönlendirmek, ellerine geçirmek, onlardan faydalanmak için bir araçtır. Din de insanların en fazla ehemmiyet verdiği, en fazla kutsadığı, en fazla hürmet gösterdiği, boyun eğdiği özel istikametlerdir. Dolayısıyla insanları daha fazla kullanabilmenin yolu insanların bu zaaf tarafını kullanmaktır. Din referanslı terör örgütleri kendilerine insan seçerken daha çok dini sadece örfi olarak kulaktan dolma veyahut da ebesinden dedesinden görerek yanlış bilen kişileri seçerler. İslam dinini bilen birisinin terörist olması yüzde bir bile ihtimal değildir... Bu insanlar bir dini hakim kılmak maksadıyla Dar'ül Harbi Dar'ül İslam'a çevireceğiz cümleleriyle insanları kandırırken takiyye yapıyorlar... Dolayısıyla din ile terörü yan yana getirmek mümkün değildir. İslam dini açısından düşünürsek bir kişiyi öldürmek bütün insanlığı öldürmek gibidir, bir insana sahip çıkmak tüm insanlığa sahip çıkmak gibidir diyen bir dinin mensubu bu dini hakim kılmak, ayağa kaldırmak, şeriatı hakim kılmak niyetiyle yola çıkan insanlar Kur'an'ın bu tarafını okuduklarını iddia edemezler. Diğer bir taraftan bakacak olursak İslam alimleri katilin cenaze namazı kılınır mı kılınmaz mı diye tartışmışlar. Bunların büyük bir bölümü kılınmaz demişler. Bir bölümü de demiş ki ya katil katildir ama bir annesi, babası, amcası, kardeşi, çoluğu, çocuğu, akrabası vardır. Cenaze namazı kılınmadığı zaman onlar mahcubiyet yaşarlar. Onlar mahcubiyet yaşamasin diye kerhen cenaze namazını kılmayı uygun görmüşlerdir. Dolayısıyla bir kişiyi öldüren katilin cenaze namazı kılınır mı kılınmaz mı diye tartışılan bir İslam dininde eline silah alıp da terör mensubu olan bir kimseye öpücük atması İslam'ın mümkün olamaz (K1, 51, İmam).

Katılımcı burada referansları söylem üretiminde bir araç olarak görmektedir. Başka bir ifadeyle referanslar, otoritelere söylemin üretimi ve onun gücünün kullanımı açısından olanak sağlar. Her otorite kendi bilgisini üretir ve ürettiği her bilgi de iktidarını sağlamlaştırır (Gürses, 2017: 17). Böylece otoriteyi temsil eden gruplar ya da kişiler bu aracın gücünden faydalanarak hitap ettiği kimseye meşruiyetini ispatlar. Hitap ettiği kesimin en hassas noktasını din olarak gören katılımcı, dinî referansların bir zaaf olduğunu ve bu kesimler tarafından kullandığını ifade etmektedir. Ayrıca dinî zaafaların kullanımını şarta bağlayarak, söz konusu durumun ancak dinî bilgilerde eksiklik olduğu zaman gerçekleşebileceğini söylemektedir.

Din referanslı terörizm daha çok Batı'nın ürettiği bir terim, yani İslam'a ait olan bir şey değil. Din terörü dediğimiz zaman zaten Batı ürettiği için, kaynağı Batı olduğu için İslam akla geliyor. Din kaynaklı terörizm bize ait bir şey değil, kabul etmiyoruz öyle terörizmi. Onların kendi ürettiğidir. Terör terördür, terörün dini olmaz. Onlar belki o maske altında yapıyor ama maskeyi kaldırdığın zaman yine başka kaynaklardan besleniyorlar. Bizim tarihimize baktığımız zaman, dinimize, referanslarımıza böyle bir şeyin olmadığını, hiç yaşanmamış. Terörizmin farklı boyutu veya farklı yerlere çekmek için uydurulan bir terim (K4, 44, İmam).

Burada katılımcı terörün din ile bir ilişkisi olmadığına vurgu yaparken, Batılı devletlere yönelik ifadelerinde söylemin gücüne vurgu yapmaktadır. Batı din referanslı terörü İslam dini ile ilişkilendirerek, buradan bir söylem üretmiş ve bunu da tahakküm aracı olarak kullanmıştır. Yani din referanslı terör bir simgesel şiddet türü olarak görülebilir. Simgesel şiddet Bourdieu'ya göre "yumuşak ve çoğunlukla görünmez" bir şiddet türüdür. Fiziksel bir güç ortada yoktur, sembolik güçten yararlanılmaktadır. Yani üretilen bir sembol ile karşı tarafta tahakküm kurmaya yönelik girişimlerin bir sonucudur. Hatta Bourdieu dinî kuralların sembolik verimliliğinin yüksek olduğuna vurgu yapmaktadır. Bunu da daha önce geçirdiği dinî sosyalleşme sürecine bağlamaktadır (Bourdieu, 2016b: 51-54). Bu çerçevede bakıldığında katılımcının ifadeleri, Batı İslam dünyasının dinî inançlarını bir sembolik güç olarak kullanarak Müslümanlara simgesel şiddet uyguladığını ve böylece bölgede tahakküm kurmaya çalıştığını içermektedir.

İslam terörü tamamen reddeder asla kabul etmez. Çünkü İslam ile terör karanlık ile aydınlık gibi bir şeydir. Nasıl ki gece ile gündüz bir arada bulunamayacaksa terör ile İslam'da bir arada bulunamaz, bu mümkün değil. Çünkü birçok ayete baktığımız zaman Allah'ın kanununa, hükümlerine baktığımız zaman tamamen terörü reddediyor, şiddeti reddediyor. Hatta Peygamberimizin bir tabiri vardır. Yani Cenab-ı Hak ayet-i kerimesinde ne buyuruyor: "Eğer sen kaba, sert mizaçlı biri olsaydın etrafındakiler dağılıp giderdi." Bu da İslamiyet'in ne kadar yumuşak, tertipli, düzenli bir din olduğunu gösteriyor bize (K5, 38, İmam).

Din referanslı terör olmaz. Çünkü dört ilahi dinde, dört büyük kitapta da öldürmek suçtur, haramdır. Ama bunu maalesef din adına çıkan birçok gruplar var. Son zamanlarda özellikle bunu İslam dinine mal ederek cihat kavramını ona yükleyerek işte çıkıp insan öldürmeyi cihat sanıyor. Aslında o değil işte o cihat değil. cihada daha sonraki şeylerde değineceğiz. Aslında ilk cihat "ikra" okumaktır. Eğitilmiş olmak, üretmek, katma değer sağlamak ortama, topluma, toplumlara, güzelleştirmek etrafı, kutsal kitabımızı Kur'an-ı Kerim'i tebliğ etmek, Allah'ın nizamını helal bir şekilde yeryüzüne yaymak. Ama bunu şöyle değil tabi silahla veya kılıçla değil, böyle bir

emir yok. O son aşamasıdır. Eğer huzur bulamazsanız siz de cihat edersiniz eğer ona cihat deniliyorsa. Eğer günümüzdeki cihat kavramı bu değil, yanlış yerdeler, sakat yerdeler. Kendilerini öyle görsellerde Kur'an'a müracaat ettiğimiz zaman suç işliyorlar, günah işliyorlar (K10, 50, İmam).

Burada katılımcılar din ile terör kavramlarının zıtlığından söz etmektedirler. Ortaya çıkan din referanslı örgütlerin onları temsil edemeyeceğini ifade etmekte ve temsil sorununa yönelik vurguda bulunmaktadır. Kendilerini temsil eden bu gruplar olamayacağını ifade ederken K10, cihat kavramına yönelik düşünceleriyle söz konusu olguyu ele almaktadır. O cihat kavramının dejenerasyonundan bahsetmektedir. Ana referans olarak aldığı Kur'an'a göre cihat kavramının daha çok aslî vurgusunun dünyayı güzelleştirmek olduğunu, şiddete yönelik referansının ise yanlış yorumlandığını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle cihat kavramı tarihsel bir dönüşüm yaşamıştır. K10 günümüzdeki şiddete yönelik yorumlarının geçerli olmadığını ve esas görevin tebliğ olduğunu, öldürmek olmadığını ifade etmektedir.

Katılımcıların genel anlatılarında hâkim nokta İslam'da kesinlikle teröre yer olmadığıdır. Farklı dinî referanslar üzerinden terörün ve din referanslı terörün kesinlikle dinlerinde bulunmadığını vurgulamışlardır. Teröre başvuran kişilerin İslam ile yakından uzaktan ilgileri olmadığını, günah işlediklerini dile getirmişlerdir. Dinin meşrulaştırmada kullanılan bir araç olduğuna vurgu yapan katılımcılar, insanları kandırmanın en kolay yolunun zaafları olduğunu ve dinin de bu zaafların başında geldiğini söylemişlerdir. Burada küresel etkilerden özellikle Batılı devletlerden bahseden katılımcılar, din referanslı terörizmin aslında onlar tarafından üretildiğine, gerçekte böyle bir şeyin söz konusu olmadığına vurgu yapmışlardır. Kandırıldıklarını iddia ettikleri kişilerin genellikle eğitimsiz olduğunu ve aynı zamanda dinî anlamda da yeterli bilgiye sahip olmadığını dile getiren katılımcılar, örgütlere katılan ve din adına savaştıklarını düşünen bu kişilerin söz edilen sebeplerden dolayı rahatlıkla kandırılabilirlerine yönelik söylemlerde bulunmuşlardır. Burada örgütlere katılanların kültürel ve dinî sermayelerinin yetersizliklerine yönelik vurgular hakimdir. Katılımcılar burada anlatılarında cihat kavramına göndermelerde bulunmuş ancak onun yanlış yorumlandığını dile getirmişlerdir. Özellikle K10 cihadın kılıçla olmadığına, asıl cihadın ülkenin gelişimine katkı sağlayarak uluslararası rekabet ortamında vatanının varlığını sürdürebilmesine imkan vermek olduğunu söylemiştir. Genel anlamda Müslüman katılımcılar terörün kendi dinlerinde yerinin olmadığını söylemiş ve bu iddialarını da kutsal kitaplarından referanslar ve İslam dinindeki tartışmalar üzerinden ispatlamaya çalışmışlardır.

Hristiyan katılımcılara din referanslı terör hakkında düşünceleri sorulduğunda kendi dinlerinde böyle bir durumun söz konusu olmadığını, din ile terör arasında bir ilişki kurulamayacağını dile getirmişlerdir. Aynı zamanda diğer dinler hakkında da görüş bildiren

katılımcılar hiçbir dinde böyle bir durumun söz konusu olamayacağını söylemişlerdir. Aşağıdaki paragraflarda bu söylemlerini dile getirmektedirler.

Genellikle insanlar düşünüyorlar ki, dinleri ve terör ilişkisi çok yakın. Ben bir şey düşünüyorum. Genellikle Tanrı şiddet istemiyor. Şiddeti insanlar böyle yaşıyorlar... Hristiyanlık için bu çeşit eylemlere izin vermiyor. O çok belli. Biliyorsunuz kilisemizin girişinde bir haç var. Çok iyi biliyoruz ki haç beden alma skandalının tam bir sembolü durumundadır. Ve doğru. Lanetlenmiş olarak ölen insan olmuş. Çok iyi anlıyorum. Ama biz inanıyoruz ki İncil’de Mesih İsa kendini savunmadı. Neden sıyrılıp kaçmadı? Dediğim gibi şiddete başvurmadan ve nefret duymadan bu ölümü Tanrı’ya güven içinde üstlenir. Ve ancak bu sayede şiddetin şiddeti doğuracağı çemberi kırar ve barışa muhtaç bir dünyaya varılmasına katkıda bulunur. Tabiki İncil’de o çok belli. İsa Tanrı’ya itaat içerisinde, Tanrı hizmetkarının yolundan gider. Yeni Antlaşma’da çok net bir şekilde diyor ki: Hiç kimseye kötülüğe karşı kötülük etmeyin. Herkesin gözünde iyi olanı yapmaya dikkat edin. İsterseniz bir referans verebilirim. Pavlus diyor: kendi öcünüzü kendiniz almayın bunu Tanrı’nın gazabına bırakın... Ama bazen o grup Allah’ı anlamıyor, duymuyor ve yeniden şiddete başvurabiliyor. Bence evet önemli bir şey. Bence kim yüreğinin temelinde şiddeti yüceltiyorsa, cabbar ve şiddet meraklısı bir Tanrı kavramına sahip olacaktır. Yeniden bence Tanrı şiddet eğilimli değildir, şiddet insanın bir parçasıdır (K11, 50, Rahip).

Bütün dünyada hiçbir din bir arkadaşını öldüremez. Ama bu insanlar dini kullanıyorlar. Çünkü dünyada iki alternatif var. Bazıları kendi amaçlarına ulaşmak için politika diyelim, politika dini kullanıyor. Bazen din de politikayı kullanıyor. Bazen bu ikisi problem çıkarıyor beraber. O yüzden teröristlerin bir dengesizlik var kafalarında. Çünkü bütün dinler, Allah’ ulaşmak için biz dini kullanıyoruz. Çünkü Allah’ın dini yok. Din insanlar içindir. O yüzden tüm dinler ortasında bir canlı insan var. O kendi hayatını kurmak için dini kullanır (K12, 52, Rahip).

Şimdi gerçek dinde terör olamaz. Çünkü ben Kur’an-ı Kerim’i okudum, onun üzerine dört tane çalışmam vardır. Şimdi bazıları diyor ki; İslam’da terör var, İslam cihada çağırıyor. Bütün dinlerde cihat var. Bütün dinlerde cihat var. Ama cihat nedir? Mesela benim amacım bir Hristiyan olarak İncil’i yaymaktır ama kılıçla değil. Kılıçla İncil yayıyorsam ben o İncil’e de inanmam... Ama din adı altından gidip savaş ilan etmek ben o dine inanmam. Ben böyle bir dini hiç kabul edemem. Onun için burada yine cehalete döneceğiz. Yine cehaletten kaynaklanan din terörü nerde yaşıyor? Geri kalmış memleketlerde yaşıyor. Okumamış memleketlerde yaşıyor (K13, 83, Piskopos).

Din referanslı terörizm ise az önce yaptığım tanım gereği dinsel motifleri kullanarak terör eylemlerini haklı ya da şirin gösterme çabasıdır. Terör ile din arasında bir ilişki yoktur (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcıların anlatılarına bakıldığında terörü olumsuzlayan bir eğilim gösterdikleri ve din referanslı terörizm kavramının var olmadığını dile getirdikleri görülmektedir. Kendi kutsal anlatılarından hareketle Hristiyanlıkta şiddetin var olmadığını dile getirmişlerdir. Şiddet eğilimlerinin insan kaynaklı olduğunu Tanrı’ya atfedilemeyeceğini dile getiren K11 aynı zamanda şu söylemiyle dinin siyasal bir araç olarak kullanılmasına gönderme yapar: “Ama aynı zamanda bence bazen siyaset dini kullanıyor. Söylediğim gibi bence Tanrı şiddeti değil ama bazen insanlar kullanıyorlar.” K11 aynı zamanda kişisel bir Tanrı yorumu yapmakta ve Tanrı’nın şiddetle, kötülükle ilişkilendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Dinin siyasal bir araç olarak kullanılmasının

din referanslı terörizmin ortaya çıkmasında etkili olduğuna vurgu yapan diğer katılımcı ise K12 olmuştur. K12 ayrıca terör örgütlerine mensup kişilerin ruhsal olarak dengeli bir yapıda olmadıklarına ve kendi kimliklerini tam olarak oluşturamadıklarına yönelik söylemlerde bulunmuştur. K13 ise terör kavramının hiçbir dinde yer olmadığını söyleyerek, insanların eğitimsizliklerinden kaynaklandığını dile getirmiş ve kültürel sermayenin eksikliğine vurgu yapmıştır. Dinin şiddet ile yayılamayacağından söz ederken kendisinin dinî alanda dinini yaymak gibi bir görevinin olduğunu da ifade etmiştir. Burada da dinî bir rekabet ortamına yönelik bir vurgunun söz konusu olduğu görülmektedir. K16 ise din referanslı terörizmin bir meşrulaştırma olduğuna vurgu yapmıştır. Genel anlamda şiddeti ve terörü reddeden bir eğilim göstermektedirler. Ayrıca terör tanımının da dinî alanın dışında tutulması gerekmektedir.

Hem Müslüman katılımcılar hem de Hristiyan katılımcılar kendi dinlerinden referanslar göstererek terör kavramının açıklama girişimleri sonucunda ortaya önemli bir soru daha çıkmaktadır. Bu da söz konusu terör eylemlerini dine atıf yaparak gerçekleştirenlerin o dinin mensubu olup olamayacağıdır. Müslüman katılımcılara bu soru yöneltildiğinde genellikle çekimser kalanlar olmuş ancak net bir şekilde sayılamaz diyenlerde mevcuttur.

Yaptıkları eylemler o dinin mensubu olduğunu göstermiyorlar. Yani bizim dinimizde savaşta dahi savaşın kuralları vardır. Savaş nasıl yapılacak, esirlere yapılan muamele vardır ki o din referanslı kendilerini gösterenler gördüğümüz kadarıyla esir aldıkları insanlara yaptıkları muameleler savaşta dahi yapılamayacak şeylerdir. O yüzden Müslüman olduklarını kabul etmiyoruz. Yaptıkları eylemlerle, hareketlerle, çektikleri videolarla, yaptıkları propagandalarla adete dini kötümek için din budur deyip insanları uzaklaştırmak için bir senaryonun parçası gibi duruyorlar (K4, 44, İmam).

Eylemleri dolayısıyla terör örgütü üyelerinin referans aldıkları dine mensup olamayacağını söyleyen katılımcı savaşın kurallarından bahsetmektedir. Burada Bourdieu'nun "oyunun kuralları" kavramına yönelik bir vurgu söz konusudur. Bourdieu'ya göre alan tıpkı bir oyuna benzer. Alanda olduğu gibi oyunda da kazanılması gereken esas şey güçtür. Ancak bu gücü elde edebilmek eldeki sermayeye bağlıdır. Bunun yanında Bourdieu her oyunun kendine has kurallarının olduğunu iddia eder (1999: 38-39). Burada da katılımcı oyunda yer alan aktörlerin referans aldıkları dinin kurallarını benimsemediklerine vurgu yapmaktadır. Başka bir ifadeyle oyunda güç elde etmek için dinî sermayeyi kullanmayı amaçlamaktadırlar ancak onun kurallarına uygun davranmamaktadırlar.

Allah ile kulun arasına ben giremem. Radikal bir insanın imansız olduğuna ben karar veremem. Ancak yaptıklarının yanlış olduğunu söyleyebilirim (K2, 52, İmam).

Sayılamaz kesinlikle zaten biz onu büyüklerimizde, din alimlerinde, idari çevremizde bunun böyle bir şeyin olmadığını dünyaya deklare ediyor ama maalesef dünyaya biz bunu anlatamıyoruz (K8, 59, İmam).

O dinin mensubu sayılabilir yani. Aldatılmıştır, yanlış öğretilmiştir. O da nihayetinde yaptığının yanlış olduğunu bile bile yapmaz, inandırıyor yanlışla (K9, 54, İmam).

Müslüman katılımcıların bu anlatılarında bir kesim sayılmaz derken, bir kesim fikir beyan etmemiştir. Dinin mensubu sayılmaz diyenler argümanlarını kendi inançlarında şiddetin yer almamasına dayandırırken, fikir beyan etmeyenler ise kararı kendilerinin veremeyeceğini, bunu ancak Allah'ın bilebileceğini dile getirmişlerdir. Ancak her iki fikri savunanlar da bu tip eylemlerin yanlış olduğunu söylemiştir. Katılımcıların bir kısmı da terör eylemlerini katılanların kandırıldıklarını söyleyerek dinin mensubu sayılabileceğini savunmuşlardır. Ancak katılımcıların tümü kendi inanç değerleri üzerinden bunu değerlendirmiştir.

Hristiyan katılımcılar ise terör eylemlerini gerçekleştirenler o dinin mensubu sayılabilir mi diye sorulduğunda sayılamayacağını dile getirmişlerdir.

Bir dinin mensubu terör eylemi gerçekleştiremez. Hristiyan olsa Hristiyan demem (K15, 78, Rahip).

Din benim anladığım şekliyle Tanrı'nın yoluysa o kişi o dinin mensubu olamaz. Ne Hristiyanlıkta ne de diğer dinlerde terör yoktur. İslam ve diğer dinlerde terörü onaylayacak bir şey olduğunu düşünmüyorum tıpkı Hristiyanlıkta olduğu gibi (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcıların anlatılarına bakıldığında net bir şekilde terör eylemi gerçekleştirenlerin savunduğu din ile bir ilişkisinin olmayacağı düşüncesinin hakim olduğu görülmektedir. Burada dinî alanda faaliyette bulunan örgüt mensuplarının alan dışında bırakılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Çünkü bu örgüt mensupları Hristiyanlığın beklediği ve mensuplarında olması gereken habitusa sahip değillerdir. Bazı katılımcılar bunu Hristiyanlık üzerinden değerlendirirken bazıları ise diğer dinleri de yorumlarına katmıştır. K15 ile K16'nın alıntılarında görüldüğü üzere biri sadece Hristiyan kelimesini kullanırken diğeri İslam ve başka dinler üzerinden söylemlerde bulunmuştur.

Genel anlamıyla bakıldığında tüm katılımcıların terör ile din arasında bir ilişki olmadığına vurgu yaptıkları görülmüştür. Daha çok burada din meşrulaştırma aracı olarak görülmüş ve bu aracın da genellikle küresel güç olarak nitelendirilen belli bir kesim tarafından kullanıldığına yönelik söylemlerde bulunulmuştur. Ayrıca terörün ekonomik sebeplerden kaynaklandığını savunanlarla beraber eğitim alanında yetersiz kalınmasından dolayı ortaya çıktığını düşünen katılımcılarda mevcuttur. Dünyadaki (kapitalizm olarak vurgulanan) ekonomik sistemin insanları çıkmaza sürüklediği ve onları nefrete yönelttiği vurgulanmış, bu nefretten dolayı da insanların

teröre yöneldiği dile getirilmiştir. Hristiyan katılımcılar genel anlamıyla kendi dinleri üzerinden terör kavramını değerlendirirken aynı eğilim Müslüman katılımcılarda da söz konusu olmuştur.

3.2. Din Referanslı Küresel Terörizmin Sebepleri, Failer ve Mağdurlar

Soğuk Savaş'ın bitimi ile dünyanın çift kutuplu yapısı sona ermiş ve dünya artık hızla küreselleşme sürecine girmiştir. Bu dönemde farklı tartışmalar da söz konusu olmuştur. Huntington'ın dünyayı sekiz kutba bölen Medeniyetler Çatışması kuramı ile Tarihin Sonu'nun geldiğini iddia eden Francis Fukuyama, dünyanın artık eskisi gibi bir yer olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bu dönemde birçok ekonomik, sosyal ve kültürel değişim yaşanmıştır. Ancak değişimler sadece bu alanlarda kalmamış terör kavramı ve terörist grupların yapıları ve eylemlerinin niteliği de hızla değişmeye başlamıştır. Artık terör küreselleşmiştir. Küreselleşen terör ile örgütler eylemlerini sadece yerel boyutta değil dünyanın farklı noktalarında faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Gerçekleştirdikleri eylemler sadece yerel boyutta değil küresel boyutta da ses getirmeye başlamıştır. Bu tür terör faaliyetlerinin en büyük örneği ise 11 Eylül İkiz Kuleler Saldırısı olmuştur. Yapılan araştırma sırasında katılımcılara din referanslı küresel terörizmi doğuran sebepler nelerdir diye sorulduğunda cevap olarak kendisini suçlayan, suçu Batılı devletlerin gören, inancın sömürüldüğünü düşünen, dinin farklı yorumlanmasından, dinin tam olarak öğrenilememesinden söz eden, sevgisizlikten, cahillikten kaynaklandığını ifade eden cevaplar alınmıştır.

Vallahi bana sorarsan ben otuz senelik hocayım onları doğuran sebepler biziz... Yani ben hakkıyla hocalık yapsaydım benim mahallemden terörist çıkmayacaktı. Ben hakkıyla öğretmenlik yapsaydım benim yetiştirdiğim öğrenciler terörist olmayacaklardır. Ben gerçekten iyi bir öğretim üyesi olsaydım üniversite mezunlarından terörist çıkmayacaktı. Biziz onların sebebi. İslam'ı anlatan iyi bir alimler, iyi bir hocalar, müezzinler, müftüler, imamlar özür diliyorum ben kendim için söylüyorum bunu hocalarımdan özür diliyorum, biz eğer terörle İslam'ın yan yana gelemeyeceğini, insani ve islamî olmadığını, din referanslı bir terör örgütü olamaz, terörün adı referansı ne olursa olsun insani ve islamî olarak lanetlenmiştir diye insanlara hakkıyla anlatsaydık, öğretmenlerimiz çocuklara iki ile ikinin çarpımı dört eder, beş ile beşin toplamı on eder diye anlatırken, insani, ahlaki, vatan sevgisi, bayrak sevgisi, insanlara sevgi, insanların canının malının kutsal olduğunu, dokunulmaz olduğunu anlatsaydık bu insanlardan terörist çıkmazdı. Suçlu biziz, günahkâr biziz, hatalı biziz (K1, 51, İmam).

Aslında bakarsan İslamiyet'i biz Müslümanlar ne yaşayabildik ne anlatabildik. Yani bizim hatamız bu yani. Onun için onlar bir açık kapı buldular (K8, 59, İmam).

Katılımcılar bu anlatılarında daha çok kendilerini suçlayan bir tavır takınmışlardır. Dini, ahlaki, değerleri tam olarak öğretmedikleri için terör eylemlerinden kendilerini mesul tutmuşlardır. Aynı zamanda sadece kendilerini değil, mesleğini tam olarak icra edemeyen, dini

doğru anlatamayan kişilerin varlığından dolayı terörün ortaya çıktığını ve bu kadar arttığını ifade etmişlerdir. Yani dinî doktrinleri ne mensuplara iyi anlatabildiklerine ne de pratikte onları kendi hayatlarına uygulayabildiklerine vurgu yapmışlardır. Başka bir ifadeyle dinî alandaki aktörlerin habitusunu şekillendirememiş ve bunun sonucunda alana giriş çıkışlar çok rahat bir şekilde gerçekleşmiştir. Giriş engellerinin veya girdikten sonraki davranış şekillerinin tam olarak belirlenememe sonucu din referanslı terörizm doğmuştur. Katılımcılar bu durumun terörist liderler tarafından fark edilmesi sonucunda da insanların kandırılmasının kolay olduğunu ve kandırılarak eylemlerde kullanıldığını dile getirmişlerdir. Bununla beraber bazı katılımcılar din referanslı küresel terörizmin ortaya çıkışını dünyadaki büyük güçlerin çıkarlarının bir sonucu olarak görmüşlerdir.

Dedik ya hep Batı'dan konuşuyoruz, Batı bir yerde kendisini kabullendirmek için taşeronlar kullanmış. Yani bir yer işgal edeceği zaman, oraya bir zemin hazırlaması lazım, zemin hazırlamak için de önceden oralarda karışıklar çıkarmış. İnsanları kendi elemanlarını o şekle sokarak oralara göndermiş. Oralarda eylemler yaptırmış ve daha sonra oraya kendisi müdahale etmiş. Demiş ki burada bu olay var biz bu olayı bitiririz diye kendileri şey yapmış (K4, 44, İmam).

Tabii güçlü ölkeler her zaman kendini besleyebilmek için bir yeri ateşe verir ve oradan beslenir. Büyük ölkeler, güçlü devletler de şu an onu yapmaktadır. Orta Doğu'daki bütün sıkıntıya baktığımız zaman oraya silah satan İslamiyet değil, Müslömanlar değil. Silahları üreten, oradan beslenen, orayı tamamen yok eden, insanları katleden hiçbiri asla Müslöman değildir. Onlara silahı tedarik edenler Müslöman veya Müslöman devletler değildir ve İslamiyet bunu zaten kabul etmez (K5, 38, İmam).

Burada Müslöman katılımcılar terör faaliyetlerinden kendilerini değil, güce sahip olan ve alandaki sermayenin büyük bölümüne sahip olup bunu daha fazlası için kullanan başka devletleri mesul tutmaktadırlar. Üretilen silahların kendilerinin değil, alandaki güç ve iktidar sahiplerinin olduğuna vurgu yaparak bu araçlara yani silahlara sahip olanın güce, güce sahip olanın da araçlara sahip olabileceklerine yönelik vurgular söz konusudur. Aynı zamanda bu anlatılarda karşımıza çıkar kavramına yönelik söylemlerde söz konusudur. Bourdieu çıkar kavramını şöyle ifade etmektedir: "eylemin kökeninin iyi anlaşılmış ekonomik çıkar ve ereğinin de bilinçli bir biçimde akılcı bir hesapla ortaya koyulan maddi kar olduğu varsayılır" (Bourdieu, 1995: 152). Başka bir ifadeyle Bourdieu tüm toplumsal eylemlerin temelinde çıkarın olduğunu ve alandaki mücadelenin de çıkar elde etmeye dayandığını ifade etmektedir. Buradaki anlatılarda da Batılı devletlerin çıkar elde etmek için din referanslı terör kavramını ortaya çıkardığına ve bu kavramdan yararlandığına yönelik vurguların olduğu görölmektedir. Alandaki mücadelede çıkar elde etmek için Batı sürekli olarak bu kavramdan yararlanarak ekonomik ve politik sermayesini ve gücünü sürekli olarak arttırmaktadır.

İslam'a terörü bulaştırmak için birtakım nedenler var işte ekonomik, kültürel bilmem birtakım şeylerle bu nedenleri var yani. Ama İslami terör diye terörü dış güçler bize empoze etmeye çalışıyor. Biz biliyoruz herkes de biliyor. Müslümanlar da bunu biliyor belli bir kesim. Yani anlatamadık biz. Dini anlatamadık o yüzden de bize mal etmeye çalıştılar (K8, 59, İmam).

Burada katılımcı söylemin dış gruplar tarafından oluşturulduğuna vurgu yapmaktadır. Söylem üretme gücünü elinde bulunduranlar mensupları yönlendirebilmektedir. Bu nedenle katılımcı Müslümanların söylem üretmede yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Katılımcıya göre alanda söylem inşasını gerçekleştiremeyen Müslümanlar kendi dinlerinin aslını yaşatamamış ve terör ile bir arada anılır olmuştur.

Katılımcılar buradaki anlatılarında daha çok Müslüman olmayan Batılı devletlerin din referanslı terörizmi ortaya çıkardığını iddia etmişlerdir. Terörizmin özünde Batı tarafından icat edildiğini, zaten bütün silah gücünü onların sağladığını dile getirmişlerdir. Bunu yapmasındaki sebebi de ele geçirmek istediği topraklarda meşruiyetini sağlamak için önce bölgede iç karışıklık çıkarması gerektiğine bağlamışlardır. Katılımcılara göre karışıklık çıkardıktan sonra da insanlara bu olaylara son vereceği yönünde vaatlerde bulunarak o topraklara müdahale etmektedir. Anlatılarda tüm bunların sebebi güçlü devletlerin daha da güçlenmek istemelerine bağlanmıştır. Bunun başarılabilmesi içinde inancın sömürülmesi gerektiği dile getirilmiştir. Katılımcılardan biri bu durumu “İnanç yaratılıştan gelen bir ihtiyaç... Dolayısıyla insanın varlık olarak olağanüstü bir güce sığınma ihtiyacı var. Bu da insanın en zayıf noktasıdır... Bunu da yeryüzünde bu tespiti yapmış olan benim tespitime göre kapitalizm, emperyalizm yani kapital gücü elinde bulunduranlar dünyaya şekil vermek istediklerinden dolayı ne yapmaktalar? Sizin yumuşak yerlerinizi kaşıyaktalar (K6, 50, İmam).” şeklinde dile getirmiştir. K6'nın anlatılarına bakıldığında kazanç elde etmek isteyen büyük güçlerin insanların en yumuşak noktası olan dini kullandıkları görülmektedir. Katılımcılar büyük güçlerin hedeflerine ulaşmalarında Müslümanların dini tam olarak öğrenmemelerinin onlara kolaylık sağladığı söylemektedirler. İslam'ın tam olarak öğrenilememesi ise farklı yorumların doğmasına sebep olmuştur. K9 bu durumu “Onu doğuran sebepler işte İslam'ın yanlış yorumlanması. Bu daha çok bizim memleketimizde değil. Bizim dışımızdaki memleketlerden kaynaklı. Yani işte Pakistan, Afganistan, Mısır buralardaki yorumlar çok farklı. Bizim kendi kültürümüzün, kendi topraklarımızın dini yorumlaması dini şeyi çok sağlam. Yani Yunus Emreler, Hacı Bektaşî Veliler ondan sonra böyle Allah adamları bizi yani şeyin bizim ülkemizin şeyini sağlam bir temele oturtmuşlar (K9, 54, İmam).” şeklinde dile getirmiştir. Ancak Kendi kültüründe asla böyle bir durumun söz konusu olmadığını dile getiren katılımcı, bu farklı yorumların kendi ülkesinden kaynaklanmadığını daha çok başka Müslüman ülkelerin içerisinden çıktığını söylemiştir. K10'da Orta Doğu'da bulunan az gelişmiş ülkelerde terörizmin daha kolay ortaya çıktığı iddiasıyla K9'u destekleyen bir açıklamada bulunmuştur.

Genellikle az gelişmiş ülkelerde, eğitim düzeyi düşük olan topluluklarda, devlet otoritesi boşluğu olduğu ülkelerde bu daha sık oluyor. İşte Orta Doğu bugün görüyorsunuz. Ne yazık ki bunlarda kendi içlerinde doğmamıştır. Kendi referansları, bunlar din adamı ya da din alimi değildir. Sonra da çıkmış bakıyorsun işte arkalarında küresel güçlerin olduğunu hissediyoruz. Onları besliyorlar, kafaya alıyorlar, bir iki kişiyi finanse ederek ondan sonra din adına ortaya çıkıp, âyet, hadis ile ortaya çıkıp bu eğitimsiz kitleleri peşine takıp sonra ortaya çıkıyor. İşte ondan sonra ortalığı kana buluyor (K10, 50, İmam).

Orta Doğu ülkelerinin geri kalmışlığına vurgu yapan K10, eğitim seviyesinin düşük olması sonucunda insanların etkiye açık bir hal aldığını dile getirmiştir. Bunun sonucunda da katılımcının küresel güç olarak nitelendirdiği devletler veya şirketler Orta Doğu'da bulunan Müslüman kişileri dinî açıdan sömürmektedir. Müslüman katılımcılar genel anlamıyla küresel güçlerin etkileri, Orta Doğu'daki ülkelerin geri kalmışlığı, İslam'ın tam olarak öğrenilememesi gibi nedenlerin din referanslı küresel terörizmi doğurduğunu söylemiştir. Burada vurgulanan esas nokta dinin ortaya çıktığı sosyal yapı tarafından farklı yorumlanabileceğidir. Bu sebepten ötürü dinî yorumlar ortaya çıktığı sosyal yapıyla ilişkilidir. Katılımcının anlatısına bakıldığında da eğitimsiz bir toplumdan yanlış din yorumları çıkabileceği ve bunun belli gruplar tarafından kullanılabilmesine yönelik vurguların olduğu görülmektedir. Hristiyan katılımcıların vurguladığı noktalar ise insanlar arasındaki sevgisizlik, fanatiklik, dini tam anlamıyla öğrenememe ve terörün bir araç olarak kullanılmasıdır.

Çünkü tüm dinlerde var bu. Radikal bir durum. Yani hiç yumuşacık bir şey yok. Her şey sert sert. Hiç alternatif yok. Ya siyah ya beyaz. Bunlara iyi bakmıyorlar. Dinleri iyi öğrenmiyorlar. Bakabilirsin Kur'an'da var. Bizim İncil'de de aynı şey var. Ama bunu iyi okumak gerekiyor. Çünkü biz mesela dinimiz, kitap İncil'de bir şey yazılı. Biz sorarız niçin yazıldı, kimin için yazıldı ve ne zaman yazıldı? Çünkü bazı şeyler çok eski. Bizim dönem için geçerli değil. Ama ortalama olarak tüm zamanda geçerli. Ama anlama için bu önemli. Çünkü dünya değişiyor, insanlar değişiyor. Bazen çok eski düşünceler kafalarında kalabiliyor (K12, 52, Rahip).

Terör olayları tasvip edilecek bir şey değildir diyorum ben, bir Hristiyan olarak. Bir defa Hristiyanlığa göre Mesih İsa dedi ki; size yeni bir emir veriyorum. Birbirinizi sevin tıpkı benim sizi sevdiğim gibi. Yine Matta İncil'inde diyor ki; size karşı yapılanları siz de başkalarına aynı şekilde yapın. Bir kimse gelip beni öldürmesini istiyor muyum? Hayır. Karımı almasını istiyor muyum? Hayır. Evimi yakmasını istiyor muyum? Hayır. E bende yapmamalıyım o zaman. Bu kadar basit. Terörü bu kadar abartmanın anlamı yoktur (K13, 83, Piskopos).

Tanrı'yı kullanarak istediğini yapmak doğru değildir. Terörün dine bağlı olduğuna inanmıyorum. Failleri insan sevgisini bilmiyorlar. Burada biz suçluyuz çünkü etrafımıza sevgi saçmıyoruz. İnsanlar ölsün banane diyebiliyoruz. Bu yüzden bütün insanlar suçluyuz. Çünkü çocuklarımızı sevgiyle büyütüyoruz. O çocuklar yarın büyüdüğünde terörist olabiliyorlar (K14, 53, Rahip).

Hristiyan katılımcıların bu anlatılarında ilk olarak göze dinin radikal bir şekilde yorumlanması ve bunun bir sonucu olarak da şiddete başvurulması göze çarpmaktadır. Bu radikal yorumların ise genellikle dinin tam olarak öğrenilememesinden kaynaklandığına vurgu

yapılmaktadır. Radikal kelimesi “bir fenomenin temelleriyle ilgili olma, köklerine ait olma” şeklinde tanımlanırken, radikalizm ise “mevcut düzenin merkezî ve belirleyici olduğuna inanılan yönlerine karşı çıkma” anlamında kullanılan bir kelimedir (Cevizci, 2005: 1398-1400). Bu açıdan bakıldığında dinin radikal yorumları olarak nitelendirilen perspektifler de genellikle dinin ilk dönemlerine ve köklerine yönelik referanslar kullanırlar. Çağının din yorumlarını ise reddederler. Bu yorumları doğrultusunda da şiddete başvurabilmektedirler. Rafael Moses’in ifadesiyle “insanlar, planlanmış bir şiddet eylemini haklı görmeye çalışarak vicdanlarını rahatlatmak zorundadırlar” (Moses, 1996: 24). Bu çerçevede dinin radikal yorumları da katılımcılar açısından şiddeti meşrulaştırmada bir araç olarak kullanılmaktadır. Aynı zamanda katılımcılar din referanslı örgütlerin varlığını dinin radikal yorumlarının bir sonucu olarak görmektedirler. Bu radikal yorumlamaların sebebini ise K12 en dinin geldiği dönemin şartları üzerinden değerlendirilmesi, çağa uygun şartların gözden kaçırılması olarak görür. K13 ile K14 ise din referanslı küresel terörün temel sebebi olarak sevgisizliği ve insanlar arasındaki nefreti görmüşlerdir. K13 empatiye vurgu yaparken, K14 insanlar arasındaki sevgisizlikten kendisini suçlu bulmuştur. Ona göre çocuklarımızı yetiştirirken bunu göz ardı etmekteyiz. Bu anlatıların yanında K15 “Fanatiklikten, cahillikten kaynaklanmaktadır” şeklindeki ifadesiyle terörün genel anlamda cahillikten ve bu cahillikten doğan fanatizmden kaynaklandığını dile getirmiştir. Ayrıca K16 “uluslararası politikanın terörü ya da onun çeşitli yöntemlerini amaçları için kullanmasından kaynaklanmaktadır” şeklinde ifadesiyle uluslararası ortamda terörün belli gruplar açısından amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanılmasına vurgu yapmıştır.

Din referanslı küresel terörizmin sebepleri yanında sonuçlarından da söz edilmesi gerekir. Bu çerçevede terörist eylemler gerçekleştiren örgütler ortaya iki farklı grup çıkarmaktadırlar. Bunlar terör eylemlerini gerçekleştiren failer ile bu eylemlerden etkilenen mağdurlardır. Katılımcılara dini referans göstererek terör eylemi gerçekleştiren failer hakkında düşünceleri sorulduğunda merhametsiz, kandırılmış, dini bilmeyen kişiler olduklarına yönelik cevaplar alınmıştır. Müslüman katılımcılar ise failerin genellikle sevgi barındırmayan insanlar ve kandırılmış kişiler olduklarını dile getirmişlerdir.

Terörist eylem gerçekleştirip insanlara zarar veren kişinin ya akli yok ya dinle, imanla, ahlakla, vicdanla yakından uzaktan irtibatı yok. Uyuşturulmuştur. Ben canlı bombalara şöyle diyorum: ne kadar sapık ne kadar manyak ne kadar serseri ne kadar psikopat ne kadar terörist olursa olsun Allah’ın verdiği beyni uyuşturmadığı müddetçe bir insan bir topluluğa girip de canlı bomba vazifesi yapamaz (K1, 51, İmam).

Eylemi gerçekleştirenler zavallılardır. Gerçek bilgidен yoksun, Allah’ını, peygamberini bir kişi inkâr edecek şekilde ekranlarda söyleyerek inanmadığını söylüyorlar. Bu eylemlerde Allah, peygamber, insan sevgisinin görülmediği nettir. Aynı zamanda merhametsizlerdir. Allah rahmetini onlardan esirgediği için bu gibi eylemlerde bulunuyorlar. Bir kısmı da şan şöhret

sağladığı için bu işin içindeler. Önce kapılıp gitmekte sonra da kendi rızasıyla hareket edememektedirler. Çünkü sonraki süreçte onlardan ayırlanamamaktadırlar (K3, 52, İmam).

Eylemleri gerçekleştirenlerin bir kısmı belki Müslüman ailelerden fakat kandırılmış insanlar. Bunlar ailelerinden koparılmış. Belli fikirler kendilerine enjekte edilmiş. Bir ideoloji aşılammış, başka bir şey aşılammamıştır (K4, 44, İmam).

Eylemler gerçekleştirenler hakkında zaten herkes biliyor. Onlar birilerinin maşası, piyonu (K8, 59, İmam).

Müslüman katılımcıların anlatılarında betimlenen failer genellikle dinle alakası olmayan, vicdandan yoksun aldatılmış kişilerdir. Yaptıkları eylemlerin asla kabul edilebilir bir tarafı yoktur. Dini anlamda bilgileri yetersiz olduğu için terörizme yönlendirilmeleri kolay olmaktadır. Örgüte katılanların kandırılarak belli kesimler tarafından kullanılan kimseler olduğu düşünülmektedir. Örgüte katılım gerçekleştikten sonra ise bir döngü içine girilmekte ve örgüte mensup olan kişi grup dışına çıkamamaktadır. Anlatılarda ağırlıklı olarak kandırılma durumuna vurgu yapılmaktadır. Bu anlatıların dışında K9 da, “Yanlışta inandırılmış insanlar. Haliyle onu yaparken cihat yapıyor gözüyle yapıyor. Şehit olacağına inandırılıyor. Bu şekilde yanlış bir inancın, öğretinin peşinden kapılıp gidiyorlar maalesef. Ama onları kontrol edenler tabi dış güçler ve istihbarat elemanları var” şeklindeki açıklamasıyla kandırılma hususuna vurgu yaparak bunun aynı zamanda alan dışındaki güçlerin ülkelerin bir etkisiyle ortaya çıktığını dile getirmiştir. Müslüman katılımcılarla beraber Hristiyan katılımcılar da anlatılarında benzer konulara değinmişlerdir.

O insanların aklında yanlış bir bilgi var. Çünkü Allah’ın onlara ihtiyacı yok. Gruplar var din adına kötü şeyler yapıyorlar. İstedığı şeyleri yapsınlar Allah hiçbir zaman onlara ihtiyaç duymaz. Ben ufacık bir insanım Allah çok büyük. Allah hep aynı Allah’tır bugün de yarın da. Mesela kendi amaçları için kutsal sözü kullanmaları en büyük günahdır (K12, 52, Rahip).

Failleri insan sevgisini bilmiyorlar (K14, 53, Rahip).

Bütün terör eylemlerinde olduğu gibi son derece acımasız insanlardır ve Tanrı’nın gözünde çok kötü bir şey yapıyorlardır (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcıların anlatılarına bakıldığında daha çok sevgisizlik ve dini tam olarak anlayamayan veya bilmeyen insanların söz konusu terör eylemlerine bulaştığı yönünde ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Örgüt mensupları ve faaliyetlerini yönlendiren kişiler kendi varlıklarını sürdürmek adına eylemlere başvurumaktadırlar. Bu sebeple dinin aşırı yorumlarının varlığı ve kullanımı onaylanmayan bir durumdur. Failer hakkında fikirlerini sunan katılımcılara terör eylemleri sonucunda mağdur olan insanlar hakkında düşünceleri sorulduğunda ise onlara karşı haksızlık yapıldığı ve kesinlikle masum oldukları dile getirilmiştir.

Ha ölen kişiler İslam dininde şehittir. Kelimeyi şahadet getiriyorsa şehittir. Getirmeyen bir insansa yüzde yüz masumdur. Bir İslam memleketinde o kişinin yakınlarına da ona da sahip çıkılması gerekir (K1, 51, İmam).

Mağdurlar masum insanlardır. Müslüman olanları için rabbimden rahmetiyle muamele görmesi için dua ediyoruz. Herkes bu olaylardan zarar görmektedirler (K3, 52, İmam).

Mağdur her zaman dinine bakılmaz, ırkına bakılmaz. Bir insan mazlumsa, mağdursa biz onun şeyine bakmayız. Bizim şeyimiz odur, yanında oluruz. Diyelim ki zulme uğrayan Müslümandır, yapan Müslüman kılıklı uğrayan başka bir dinden veyahut dinsiz olabilir biz o kişinin yanındayızdır. Mazlumun, mağdurun yanında oluruz (K4, 44, İmam).

Tabi buralardan mazlum insanlar, mağdur insanlar oluşuyor. Onlar hakkında ne düşünebiliriz ki Allah yardımcıları olsun. Gerçekten mağdurlar (K9, 54, İmam).

Müslüman katılımcıların hemen hepsi terör eylemleri sonucunda mağdur olan kişilerin mazlum olduğunu ve her kim olursa olsun onlara destek çıkılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Hristiyan katılımcılarda da aynı düşünceler söz konusudur. Katılımcılar tüm bu eylemleri toplumsal bir tehdit olarak görmekte ve insanlığın ortak paydada buluşmasına vurgu yapmaktadır. Hristiyan katılımcılardan K16, “Bu mağdurlar çok büyük haksızlığa uğramışlardır. Hiç hak etmedikleri halde canlarından oluyorlar, sevdiği insanları kaybediyorlar. Ülkelerinde huzur içinde yaşama hakları ellerinden alınıyor” şeklindeki ifadesiyle terör olaylarında ölen veya mağdur olan insanların bunu hak etmedikleri dile getirerek Müslüman katılımcılar ile aynı eğilimde olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede bakıldığında gruplar arasında rekabet ve işbirliği tercih edilmekte, çatışma ise reddedilmektedir.

3.3. Mensup Olunan Din ve Terör

Din referanslı terörizm kavramı, dini terör eylemlerinde meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılmasını içerir. Dinlerde teröre yönelik referansların gerçekten var olup olmadığı ise önemli bir sorudur. Günümüzün en önemli kavramlarından olan din referanslı terörizm tam olarak tanımlanamayan, tanımlansa dahi bazı kesimler tarafından kabul edilmeyen bir mefhumdur. Bu çerçevede Müslüman ve Hristiyan katılımcılara kendi dinleri çerçevesinde terör olaylarını değerlendirmeleri istendiğinde hemen hemen katılımcıların hepsi kendi dinlerinde böyle bir durumun kesinlikle olmadığını dile getirmişlerdir. Sonrasında başka dinler çerçevesinde değerlendirmeleri istendiğinde ise Müslüman katılımcılar farklı dinlerin uygulayıcılarının şiddet eylemlerinden söz ederken, Hristiyan katılımcılar bu konuda konuşmaktan imtina etmişlerdir.

İslam da terörü besleyecek âyet ve hadisler çerçevesinde Kur'an ve Peygamber Efendimiz'in hayatı, sünneti içerisinde bir bağlantı bir ipucu, referans tutacak yerler var mı diye soracak olursanız bunun var olduğunu iddia etmek veya göstermek bana göre o dinin hak olmadığını iddia etmektir. O peygamberin sahte peygamber olduğunu iddia etmektir... Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatında buna bir referans, ufak bir hareket ben görmedim. 30 senelik hocayım ben görmedim. Ne Kur'an'da ne İslam'da. Peygamber Efendimiz'in girmiş olduğu savaşların hiçbirinde saldırma savaşı yoktur. Hepsi savunma savaşıdır. Resulullah Efendimiz amcasını, canını, öldüren kişiyi affeden kişidir... iman eden insanlar çıkar diye affeden bir peygamber teröriste nasıl referans bir söz söyleyebilir? Hakikaten bilemiyorum. Çok gülünç olabilir (K1, 51, İmam).

İslam'da terör olayı, yani bir cana kıymak haksız yere bir insanı öldürmek bütün insanlığı öldürmek gibidir şeklinde ayet var. Peygamberimiz kan davasını dahi yasaklamış. Demiş ki: kan davasını kaldırıyorum, bir Müslüman diğer bir Müslümana veya Müslüman olmayan birine zarar verdiği zaman, öldürdüğü zaman hasmı benim diyor... İslam dini her zaman bir insana başka bir canlıya, canlı türüne dahi kötü davranmayı yasaklamış (K4, 44, İmam).

Benim değerlendirmem önemli değil ki. İslam dini zaten bizatihi bu dediğiniz insanların hayatlarına, düzenlerine müdahaleyi ortadan kaldırmak için gönderildiğini biliyoruz. İslam'ın ilk yıllarına baktığımız zaman Mekke toplumunda, Medine toplumundaki grupların, kabilelerin birbirleriyle nasıl savaştıklarını İslam dini gelince herkesin bir insan olduğunu ve yaratılıştan aynı hak ve hukuka sahip olduğunu dolayısıyla o problemlerin akşamdan sabaha yüzde 90'ının çözüldüğünü ki kısa bir zaman 23 yıl gibi bir zaman içerisinde İslamiyet Arap Yarımadası'na, Kuzey Afrika'ya hâkim olmuştur. Peki bunu sağlayan herhalde aynı insanlar, aynı coğrafyanın insanı. Şartlar aynı ama bunu bir takım insanın hayatından daha değerli olan değerleri kazanmalar sebebiyle bu yanlışları bırakmışlardır. İnsan onuru denen, haysiyeti denen ve evrensel doğrular, haklar dediğimiz bu noktada insanların ortak bir noktada payede buluşmaları sebebiyle bu problemleri çözmüşlerdir. İslamiyet'in kendi ifadesiyle; "İslam nimeti sayesinde kardeş oldunuz." Bakın kardeş oldunuz ki bu kardeşlik biyolojik kardeşlikten öte. Yani kendimiz için istediğimizi diğer Müslüman hatta Hac Suresi'nde muhacir ensar örneğini verirken Cenabı Hak 'Ensar muhacir kardeşlerini kendi nefislerine tercih ettikleri için onurlandırılmışlardır.' Yani bu düşünülemez yani. Ancak ya cehalet vardır, yani bilgisizlik sebebiyle bunu söylerler veyahut da art niyet ihanet vardır (K6, 50, İmam).

İslam dini içerisinde terörizm diye bir şey yok. Dedik ya din barış dini. Hani bizim için Hz. Ali'nin şu hadisesi önemli, bir müşriki yere yatırırken tam hançerleyecekken ona tükürmesi ve onu serbest bırakması. Niye serbest bıraktın dediği zamanda önceden seni Allah için öldürecektim şimdi içime nefsim girdi demesi hadisesi bizim dinimizin en sağlam referans olan Peygamberimizin en yakın damadı, dostu, kardeşi diyeceğimiz bir insanın bize anlattığı hadise bizim dinimizdeki mücadelenin din için olacak vatan için olacak nefsanîyet girdiği zaman asla terörizmi tasvip etmiyor (K7, 48, İmam).

Müslüman katılımcılar terör olaylarını değerlendirirken kendi dinlerinde böyle bir kavramın ve bu kavramı meşrulaştıracak herhangi bir kaidenin olmadığını söylemişlerdir. Bu söylerken de kendi peygamberlerinden, kutsal kitaplarından ve onlar için önemli olan şahsiyetlerden örnekler vererek iddialarını desteklemeye çalışmışlardır. Bunu da daha çok ilk dönemlerden referanslarla yapmışlardır. İslam dini sayesinde dünyadaki kötülüklerin ortadan kalktığını ve peygamberlerinin söylemleri ile davranışlarında asla şiddeti, terörü destekleyecek bir şeyin olmadığını dile getirmişlerdir. Katılımcılar anlatılarında şiddete başvurabilmenin de belli şartları olduğunu ifade etmişlerdir. Dini korumak, vatani korumak, namusu korumak için şiddete başvurulabileceğini

ancak bu gibi durumlar dışında şiddet içerikli eylemlerin dinleri açısından asla kabul edilemeyeceğini söylemişlerdir. Daha önceki anlatılarında olduğu gibi katılımcılar İslam'ın sevgiyi aşılmasına rağmen terör eylemleriyle anılmasının ana sebebini, dini tam olarak bilmeyen insanların cahilliğine bağlamaktadırlar. Müslüman katılımcılar tüm anlatılarında sevgiyi kutsallaştıran, kötülüğü şiddeti ise yok sayan bir tutum sergilemişlerdir. Ayrıca bu anlatılarında katılımcıların “İsmet âdemiyettedir” anlayışını benimsedikleri görülmektedir. Bu vurgu insan haklarını içermektedir. Başka bir ifadeyle insanlığı, insan haklarının temeline almak gerekmektedir. Ayrıca Recep Şentürk İslam'da dininde temel çatışmayı zalimler ile adiller arasında görmektedir (2007: 21-22). Katılımcıların anlatıları da bunu destekler niteliktedir. Yaşam hakkının kutsallığına, yaratılıştan aynı haklara sahip olduğuna, meşru müdafaanın esas alınmasına, aksi durumlarda öldürmenin yasaklanmasına yönelik vurgular bunu göstermektedir. Bu doğrultuda diğer dinlerde terörün nasıl değerlendirilebileceği sorulduğunda ise söz konusu dinlerde bir değişim yaşandığı ve bunun bir sonucu olarak değişen dinde uygulayıcılarından kaynaklı şiddet eylemleri söz konusu olabileceği dile getirilmiştir.

Diğer dinlere baktığımız zaman hiçbir hak din, Allah'tan gelen hiçbir din bu şeyi kabul etmez fakat İslam'dan önce gelen dinlerin bir kısmında değişiklikler olmuş. Mesela Tevrat'ta onların içerisinde, kendi hahamların söylediği sözler olmuş, yazdıkları bilgiler var. Belki İncil'de de değişiklikler olmuş. Dinin aslında değil fakat insanların değiştirdikleri din referanslarında, kitaplarından ideoloji olarak belki terörü destekleyen şeyler bulunabilir (K4, 44, İmam).

Ya diğer dinlerin tahrip olduğunu hepimiz biliyoruz. Küresel güçlerin yapmış olduğu, işlerine geldiği gibi nasıl faydalarına geliyorsa o şekilde kullanıyorlar zaten (K8, 59, İmam).

Diğer dinler derken tabii diğer dinlere baktığımızda bozulmuş dinler var elimizde. Öğretisinden sapmış, asli kaynağından sapmış dinler var mesela. Yahudilik bugün kendinin dışındakine zulmetmeyi, hakkını gasp etmeyi adeta bir ibadet olarak görür. Hristiyanların sahip olduğu medeniyete baktığımızda mazlumların kanının, mazlumların gözyaşının üzerine kurulu bir medeniyet. Onlar böyle bir din. Ama ellerindeki din şu an asli bir din değil. Onların dini bozulmuş. O bozuk dinden de bozuk şeyler çıkabiliyor (K9, 54, İmam).

İslam dini dışındaki evrensel dinlerin değiştiğini dile getiren katılımcılar, bu dinlerin bozulmasından dolayı teröre yönelik referanslar çıkarılabileceğini dile getirmişlerdir. Buradaki bozulmuş din ifadesi dinî rekabet söylemi olarak değerlendirilebilir. Anlatılarında hakikatin sadece kendi dinlerinde olduğuna, diğer dinlerin bozulduğuna yönelik vurgulara yer veren katılımcılar kurtuluşun da kendi inançlarında olduğunu düşünmektedir. Bunun yanında küresel güç olarak tanımladıkları Türkiye dışındaki farklı ülkeler ve bu ülkelerdeki yapılanmalar da diğer dinleri kullanarak terörü meşrulaştırabilmektedir. Hristiyan katılımcılardan kendi dinler çerçevesinde terör olaylarını değerlendirmeleri istenildiğinde, kesinlikle dinlerinde böyle bir durumun söz konusu olmadığını dile getirmişlerdir.

Tabii ki de şiddet eylemlerine kaynaklık etmiştir. Hristiyanlar Haçı Seferleri yaptılar. Müslümanlarda küçük cihat var. Büyük cihat bizde de var. Bende bir soru var. Kutsal savaş var mı? Bence değil. İç savaş kutsaldır. Sadece içimizdeki savaş kutsal savaş olabilir. En son çare olarak bazen mesela polis otoritesi lazım, bak en son çare. Bence deli bir insan varsa tabanca ile tabii ki durdurulması lazım. O en son çare. Ama eğer kutsal savaşı konuşuyorsak onu düşündüğümüz anlamına geliyor. Hazırlanıyoruz, planı yapıyoruz. Bence savaş o kadar kutsal değil. Ve yeniden ekonomik, siyasal şeyler arkasında var. Eğer kutsal savaş hakkında konuşursak Tanrı'nın savaşı tasdik ettiğini düşünmemiz gerekir bence Tanrı savaşı tasdik etmiyor. Neden? Çünkü biz bütün insanlar o insanların yaratıcılarıdır. Eğer kutsal savaşı tasdik ediyorsak tamam bir insan yarattım şimdi öldürün demesi normal değil. Bir çocuk onun oyunu kırılmıyor çünkü oynuyor (K11, 50, Rahip).

Bütün dinlerin insanları öğrensini istiyoruz: İslam ne demek, Hristiyanlık ne demek, Budizm ne demek? Eğer birbirimizi tanırsak problem olmaz çünkü. Ben senden korkmam sen de benden korkmazsın çünkü birbirimizi tanıyoruz. Mesela ben buraya gelmeden önce İslam için çok az bilgim vardı. Benim için Müslüman demek terörist demektir. O zamanlar. Çünkü benim ülkemde Müslüman sayısı çok az. Buraya geldim çok şey öğrendim. Buraya geldikten sonra bu dini çok iyi öğrendim. Bu çok önemli. Diyelim İstanbul'da yaşayan Müslümanlar farklı insan tipleriyle karşılaşıyorlar ve insanlar beraberce yaşayabiliyorlar. O yüzden o kişilerin din konusunda anlama ve yaşaması çok farklı. O bilgisizlik günah değil. Çünkü bir fırsat olmadı. Çünkü bilgi yok. Bizim Hristiyanlık da aynı. Geliyorsun ben Müslümanım diyorsun sana git git git diyebiliyorlar. Yani o yüzden biz insanlara bilgi veriyoruz. Karşında olan kişiler kimdir? Din bir lütf. Çünkü eğer sen Fransa'da doğsaydın, Hristiyan olacaktın. Dinini seçtin, seçmedin. Hiç kimse ben Türk olayım, Kongolu olayım deme hakkına sahip olmadı. O yüzden benim için Allah'ın bana verdiği dini kabul ediyorum. Arkadaşıma verdiği dini kabul ediyorum. Saygı duyuyorum (K12, 52, Rahip).

10 Emir Allah'ın insanlara verdiği buyrukların en temel özeti. Orada "insan öldürmeyeceksin" diye bir emir vardır. İsa Mesih de insanları ölüme değil hayata hizmet etmeleri yolunda eğitir. Dolayısıyla terör, Hristiyanlığın kesinlikle karşı çıktığı bir eylemdir (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcılar anlatılarında dinlerinde terörün yeri olmadığını dile getirmişlerdir. K11 anlatılarında terörü daha çok cihat ve kutsal savaş üzerinden değerlendirmiş ve bu kavramların yanlış yorumlandığından bahsetmiştir. Bu yanlış yorumlamaların tarih boyunca şiddet doğurduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda savaşın kutsal olamayacağına ve arkasındaki bazı sebeplerin maskelendiğine yönelik söylemlerde bulunmuştur. K12 ise daha çok dinden değil insanların önyargılarından dolayı terör olaylarının ortaya çıktığını ifade etmiştir. Katılımcı terörü birbirini tanımayan farklı grupların bilinçsizce birbirlerinden nefret etmesinin bir sonucu olarak görmektedir. Başka bir ifadeyle din referanslı terör daha çok insanların kendi zihinlerinde yarattığı imajların bir sonucudur. Yine dini bir lütf olarak gören katılımcı onun çoğulcu bir söylem geliştirerek rekabet ve işbirliğine kavramlarına vurgu yapmıştır. K16 ise kendi dininden referanslara yer vererek Hristiyanlıkta terörün asla yerinin olamayacağını dile getirmiştir. Tüm bunlarla beraber K14 "Hangi din olursa olsun, insan dini doğru bir şekilde yaşıyorsa terör olayları olmaz. Sadece insan her zaman egoisttir. Egoistlikten dolayı ayrılıklar vardır. Ayrılıklar olduğu için de farklı düşünceler ortaya çıkıyor, bu da acıları doğuruyor" şeklindeki ifadeyle terörün daha çok insanların bireyci bakış açısının bir sonucu olarak ortaya çıktığını, din ile bir ilişkisinin olmadığını vurgulamıştır. Diğer dinlerdeki durum sorulduğunda ise onlar hakkında fikir beyan etmek

istememeseler de genel anlamda diğer dinlerde de terör olamayacağını emin olmayan bir tavırla dile getirmişlerdir. Burada katılımcılar rekabeti, çatışma söylemine vardırmak istenmemekte ve bunun bir sonucu olarak da genel yorumlardan kaçınmaktadır.

3.4. Kutsal Savaş ve Cihat Kavramları

Din referanslı terör örgütlerinin en çok başvurduğu kavramlar cihat ve kutsal savaş kavramları olmuştur. Kur'an'da geçen cihat kavramı birçok kişi tarafından farklı yorumlanmış ve bu yorumlamalar İslam dünyasını ikiye bölmüştür. Bir kısım cihat kavramı ile şiddetin ilişkilendirilemeyeceğini iddia ederken, diğer kesim cihadın sadece savaş yoluyla gerçekleştirilebileceğini iddia etmiştir. Dini referans göstererek eylemlerini gerçekleştiren örgütler ise genellikle ikinci kesimin yorumlarını temel almışlardır. Bu doğrultuşa cihat dışında tekfir, tağut, şirk gibi kavramlarda bu örgütlerin başvurduğu referans mefhumlardır. Cihat kavramını radikalize şekilde değerlendiren yorumlardan hareket eden gruplar referans kişileri olarak genellikle İbn Teymiyye, Seyyid Kutub ve Abdullah Azzam'ı gösterirler. İslam dünyasında yer alan bu tartışmalar hasebiyle katılımcılara cihat ve kutsal savaş kavramları hakkında ne düşündükleri sorulduğunda genellikle tüm katılımcılar kavramın yanlış yorumlandığını ve şiddetle ilişkilendirilemeyeceğini iddia etmişlerdir.

Müslümanlar çok sıkıntılar çektiği için cihat kavramlarını karşı koyma, yumruklaşma, eline odun alıp kafa yarma, beline silahı takıp savaşmak olarak değerlendirdik. Halbuki cihat mücadele etmektir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) en büyük mücahitti. Fakat kimseyi öldürmedi. Hz. Hatice, Hz. Ayşe annelerimiz, Hz. Fatıma validemiz en büyük mücahideydi. Ama kimseyi öldürmediler. Hadi onlar cihat etmediler desin bir kişi... Bunlara mücahit değildir diyebilir miyiz? Demekki cihat mücadele etmektir. Neyin mücadelesini etmektir? Vahyin ışığı altında bize örnek ve önder olan Hz. Muhammed (s.av.)'in yolunda iyi insanların sayısını arttırmak için mücadele etmenin adıdır cihat. İyi insanların, terbiyeli insanların, vicdan sahibi insanların, ahlaklı insanların, Müslüman insanların, Müslüman emin olan kendinden güvenilir olan insandır, güvenilir insanların sayısını çoğaltmak, merhametli insanların sayısını çoğaltmak mücadelesine biz cihat diyoruz. Cihadın silahlı karşı koyma şeklini alıp, o da savunmadır. Bakınız mesela Bedir Savaşı'nda mücahitler vardı. Kendilerini savundular. Namuslarını, dinlerini, vatanlarını savundular. En son noktadır. Neden Hendek Savaşı'nda Peygamber Efendimiz hendek kazdı? Daha az katliam olsun diye. İstemiyorum dedi ya. Sahabemin ölmesine veya öldürmesini istemiyorum dedi. Hendek koydu ortaya (K1, 51, İmam).

Buradaki anlatısında katılımcı cihadın refleksif yönüne vurgu yapmış ancak refleks olarak görülse dahi şiddet içermeyeceğini vurgulamıştır. Bu savını desteklemek için İslam Tarihinde yer alan önemli kişileri kendine referans almıştır. Müslümanların karakter inşa sürecinde onları rol model almaları gerektiğini ifade etmiştir. Pişgin'in ifadesiyle "vahyin karakter inşâ metodu hem mahiyeti hem de hedefleri itibarıyla Hz. Peygamber'in yaşamında ete kemiğe bürünmüş" ve onun karakter inşasındaki rolünü ispat etmiştir (Pişgin, 2014: 219). Burada Müslüman bir kişinin

karakter inşasında, Hz. Muhammed'in ne kadar önemli bir rol model olduğu vurgulanmaktadır. Bu çerçevede katılımcı Müslümanların karakter inşasında ve cihat kavramına bakışta kaynak olarak ilk dönem İslam Tarihindeki önemli kişileri referans alması gerektiğini ifade etmektedir.

Cihat, cihadın çeşitleri vardır. Cihadın amacı bütün dünyada barış olması için bizim dinimizde cihat vardır. Bu silahlı eskiden kılıçla vardı, okla işte o günkü tekniklerle bugünkü teknikte cihadın Allah emreder. Cihata çıkın, hazırlanın diye. Buradaki cihattan maksat gidin yerinde yurdunda oturan insanları öldürün, kadınları, çocukları değil. Her tarafa barış ve huzur götürmektir. Bir ülke sana saldırdığı zaman, savaş açtığı zaman sende ona karşı savaş açman lazım. Dediğimiz gibi savaşın kuralları vardır. Cihadın kısımları var. Silahlı cihat vardır, kalemle yapılan cihat vardır... Ha cihadın savaşla olanı vardır bu da meşrudur. Nedir bu? Bir yerde bir zulüm varsa Müslüman gider oraya o zulmü engellemeye çalışır. Veya İslam'ın gayesi yayılmaktır. Her din yayılmak ister. İslam da yayılmak ister. Ha bu yayılma ne olur? İzin vermediği zaman, kendini anlatamadığı zaman ne yapabilirsin gidersin o insanlarla görüşürsün. İşte bizim dinimiz bu. Müslümanlığı anlatır, kabul edenler eder... Cihat dendiği zaman sanki Müslümanlar kılıcı alıp kesecek, cihadın manası insanları huzura kavuşturmak için bir koruma sistemidir (K4, 44, İmam).

Şimdi cihat kelime olarak mücadele etmek. Mastar olarak kullanılır. Ne demek? Siz mesela istiyorsunuz ki dünyada savaş olmasın. Güzel. Ama birileri de savaş olsun diye mücadele ediyor. Ya o baskın gelecek veya siz baskın geleceksiniz. Dolayısıyla şartlar ne olursa olsun doğruları savunmak, doğruların kabulü noktasında mücadelenin adına biz cihat deriz. Bizim savaş anlamındaki cihadı ancak İslam hukuku üç esasa bağlamıştır: Sizin zorla inancınızın değiştirilmesi istenirse veyahut sizin hayatınıza kastedilirse ve topraklarınızdan çıkarılmak istenilirse bu üç husus artık nefsi müdafa oluyor (K6, 50, İmam).

Müslüman katılımcılar İslam dininde cihadın kesinlikle olduğunu kabul edip ona çok büyük bir anlam atfederken aynı zamanda onun bazı kesimler tarafından çok yanlış anlaşıldığını ve kullanılan bir kavram olduğunu iddia etmişlerdir. Katılımcılara göre cihat sadece şiddet içeren bir kavram değildir, cihadın en önemli unsuru insanlara huzur getirmektir. En temel unsurunun bu olduğunu iddia eden katılımcılar, cihadın şiddet içeren yanının sadece belli şartlar altında kullanılabileceğini söylemişlerdir. Bu da savunma ihtiyacının doğduğu zamanlardır. Genel anlamda huzur içinde yaşamının mümkün olmadığı ortamlarda şiddete başvurarak yani savaşarak tekrar huzurun tesis edilmesi için cihat kavramının kullanılabileceği iddia edilmiş ve bu durumda meşru kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle cihat sadece kendini savunma anlarında şiddet içerebilir aksi durumlarda bu söz konusu değildir. Burada aynı zamanda kavramın sınırlarını çizen katılımcılar onun keyfi can almayı engelleyen yönüne vurgu yapmışlardır. Katılımcılar anlatılarından cihat kavramının sürekli olarak şiddet ile iç içe anılmasından rahatsızlık duyduklarını da çıkarabiliriz. Ancak katılımcılar cihadın bu yönüne büyük bir önem vermezken cihadın çeşitlerinde bahsetmişlerdir. K8 “Küçük savaştan büyüğüne döndük. Büyüğü de nefisle savaş. Biz yani bu cihadı bu şekilde anlıyoruz” şeklindeki ifadesiyle İslam'daki nefis denilen insanın toplum tarafından kabul görmeyen eylemlere yönlendiren iç arzusuyla savaşını içeren büyük cihat ile şiddete başvurarak İslam dinini korumayı içeren küçük cihat kavramına göndermede bulunmuştur. Söyleminde de önemli olanın insanın kendi arzularıyla savaşması olduğunu söyleyen K8

günümüzdeki cihat yorumlarını kabul etmediğini ve herhangi bir geçerliliğinin de olmadığını ifade etmektedir. Günümüzdeki cihat yorumları hakkında da fikir beyan eden katılımcılar daha çok kutsal savaş kavramını da işin içine katarak bu mefhumların bazı ülkeler tarafından sömürü elde etmek amacıyla kullanıldığını dile getirmişlerdir.

Cihat yeri geldiğinde haydi bismillah deyip de şuraya saldıralım, keyfimize göre orayı burayı talan edelim, toprağımıza katalım değildir. Bize gelen bir saldırı vardır, bir tehdit vardır ve bizim elimizden ekmeğimiz alınmıştır, namusumuza göz dikilmiştir bu durumda biz oraya karşı cihat ilan ederiz. Bu yapılması gereken şeydir de. Ancak kutsal savaş böyle değildir. Biz onlara saldırmadan onlar kutsal savaş dedikleri savaşı açıyorlar. Suriye, Filistin onlara herhangi bir savaş açmadı, Myanmar onlara herhangi bir savaş açmadı. Veya baktığımız zaman Irak onlara herhangi bir savaş açmadı. Petrolleri var diye, yok nükleer silahınız var diye onlara saldırdıklarında sadece savaşın sonunda binlerce insanın ölmesiyle, milyonlarca insanın mağdur olmasının sonucunda dedikleri tek şey şudur: biz yanıldık, özür dileriz dediler, yanıldık dediler. Peki bu yanıldık cümlesi binlerce ölen, öldürülen insanı geri getirir mi? Getirmez. Mağdur olan insanları geri getirir mi, getirmez. İşte onların kutsal savaş dedikleri budur... Onun için kutsal savaş dediğimiz zaman benim aklıma sadece bir sömürge geliyor, sömürgeci de başka bir şey değil ve bu sebepten cihat ile bir asla tutulamaz (K5, 38, İmam).

Katılımcı bu anlatısında İslam dünyasındaki şiddet olaylarının reflektif yönüne vurgu yapmaktadır. Bu şiddet hareketlerini ve din referanslı örgütleri sömürge karşıtı olarak değerlendirmektedir. Esposito'ya göre günümüzdeki Müslümanların birçoğu içindeki yaşadıkları dünyanın cihadı gerekli kıldığına inanmaktadır. Batılı devletler, baskıcı rejimlere destek olan, bölgenin insanını ve doğal kaynaklarını sömüren ve onları adil bir yönetim altında yaşamaktan alıkoyan yönetimler olarak algılanmaktadır. Bu nedenle Müslümanların birçoğu kurtuluşu İslam'a geri dönüş ve İslami bir yönetimde aramaktadır (Esposito, 2003: 44). Buradaki anlatıda da Batı'nın sömürü için Müslüman ülkelere müdahalesi ve bu müdahaleden önceki hamlelerine yönelik ifadeler vardır. Bu nedenle de katılımcı Esposito'nun ifadelerinde olduğu gibi Müslümanların bu örgütlere desteğini sömürge karşıtlığı ve daha adil bir topluma duyulan özlemlerle açıklamaktadır.

Kim organize ediyorsa bunun başında kim varsa tabii algıyı değiştirdi. Cihat kavramının içini boşalttırdı. Cihat kavramını getirdi silah ve kılıca dayandırdı. Ne yazık ki bunlar din üzerinde gidiyor. Ya din üzerinden gider ya da ırkçılık üzerinden gider. Bu ortamda kutsal savaş kalmadı. Ama geçmiş tarihlere baktığımız zaman onu biz de yaptık belki de bir noktada. Ama biz belki onlar gibi gidip atlarımızın diz kapaklarına kadar nehirlerin rengini değiştirecek kadar kan akıtmadık. Ne yazık ki onların kültürlerinde bu katletme var, işgal etmek, öldürmek düşün bugün silahları, füzeleri Müslümanlar üretmedi. Atom bombasını Müslümanlar üretmiyor. Onlar üretiyor. Peki neden üretiyor? Yani bunu süs için değil, bunu toplumların üzerinde denemek için, toprak zaptetmek için, topraklarını genişletmek, sözlerini dinletmek, toprağını genişlettikten sonra ne olur? Bir yerlerdeki insanların katliamına sebep olursun. Avrupalı bunu devlet boyutunda yapıyor (K10, 50, İmam).

K5 ile aynı doğrultuda söylemlerde bulunan K10, burada farklı olarak modern dünyanın yarattığı bilançoya vurgu yapmaktadır. Batı'nın ürettiği silahların yarattığı güvensizlik ortamını dile getirmektedir. Giddens'a göre bugün yaşadığımız dünya oldukça tehlikelidir. İnsanlık her an

nükleer bir savaşın eşiğinde korku içinde yaşamaktadır. Böylesi bir durum da modernliğin ortaya çıkışıyla daha güvenli ve mutlu bir dünyanın yaratılacağına yönelik inancı yok etmektedir (2012: 16). Buradaki katılımcı da anlatısında üretilen silah ve atom bombalarının yarattığı tehditlere ve bu araçların hangi amaçla kullanıldığına vurgu yapmaktadır. Anlatıda bu araçları Batı'nın ürettiğine ve onları tahakküm alanını genişletmek için kullandığına yönelik ifadeler yer almaktadır. Bu da modern dünya söyleminin yarattığı ortamın bir göstergesidir.

Müslüman katılımcıların bu anlatılarında modern dünyadaki cihat algısının Batı devletlerinin eliyle dönüştürüldüğü iddia edilmektedir. Cihadı daha çok savaşmak, şiddet uygulamak üzere odakladıklarını ve bundan derin bir üzüntü duyduklarını ifade etmişlerdir. Buradaki esas amacın ise kendi ifadeleriyle “taşeron uşaklar” dedikleri küresel güçlerin gittikleri bölgedeki kaynakları sömürmek olduğu iddia edilmiştir. Bu çerçevede bakıldığında literatürde artık sürekli olarak kullanılan bir kavram olan “vekalet savaşları”na bir gönderme vardır. Vekalet savaşları modern dünyada artık büyük devletlerin aktif olarak savaşa katılmadığını daha çok kendi elleriyle kurdukları örgütler üzerinden dünyada hâkimiyet kurmaya çalıştıklarını ifade eden bir kavramdır. Müslümanların anlatılarında sürekli vurgulanan “taşeron uşakları, Batı'nın uşakları” gibi ifadeler bizi bu kavrama götürmektedir. Yapılan görüşmeler sonucunda kendi içlerinde çok büyük anlam yükledikleri cihat kavramının bu şekilde sömürü hedefleri için radikal örgütler aracılığıyla kullanılmasından oldukça rahatsız oldukları aşikardır. Böyle bir mücadelenin kutsal savaş sayılmayacağını da ifade eden katılımcılar bu kavramı daha çok diğer dinler üzerinden yorumlamışlardır.

Kutsal savaş inancı hakkında çok fazla bir bilgim yok. Ben dini insanlar için ortaya konmuş, insanların iyiliği, mutluluğu, kardeşçe hayat güzeldir, hayat paylaştıkça daha güzeldir düşüncesi içerisinde bu güzelliği paylaşmayı iyiliği, güzel ahlakı hâkim kılmak için gönderildiğine inanan bir kişi olarak Hristiyanlar ve dediğiniz durumlarda ben hoş karşılamıyorum. Keşke yaşanmasaydı. Ama bugün de Haçlı çalışmaları halen devam ediyor. Maalesef tahrif edilmiş bir dinin mensupları, artık o dinin İsa'sını, o dinin İncil'ini, o dinin Musa'sını, o dinin Tevrat'ını unutmıştır. Ne zamanki Müslümanlar da İslam'ın Kur'an'ını, İslam'ın tebliğcisi Muhammed'ini (s.a.v.) unutursa onlarda farkı kalmaz. Yani bizim işimiz çok. İşimiz zor (K1, 51, İmam).

Her dinde de cihat vardır fakat ismi farklıdır. Hristiyanlar da kendine göre bir cihadı var. Yahudilerin var (K4, 44, İmam).

Yani kutsal savaşı bir kere onlardan dinlemek lazım. Çünkü ben söyledim dinlerin ortak adı İslam böyle bir şey olamaz. Yani eğer bir Kutsal savaş olacaksa yeryüzünde bütün din mensupları bir araya gelmeli, sosyal adaleti tesis etmeli, yerüstü yeraltı zenginliklerimiz, kaynaklarımızı, farklılıklarımızı bütün insanlığın huzuruna mutluluğuna yönelik daha verimli hale nasıl getirilebilir diye yapılacaksa bunun adı kutsal savaş olabilir (K6, 50, İmam).

Bu anlatılarında Müslüman katılımcılar diğer dinler üzerinden kutsal savaş kavramı hakkındaki düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Diğer dinleri “bozulmuş din” olarak ifade eden K1, bu sebepten ötürü o dinlerde kutsal bir savaşın söz konusu olamayacağını ifade etmiştir. Ancak çalışmalarına devam ettikleri vurgusu ile kendi dininin korunması gereken bir inanç olduğu sonucunu ortaya çıkartabiliriz. “Bozulmuş” olarak nitelendirdiği diğer dinlerin uygulayıcılarının kendi dinine yönelik eylemlere giriştiğini ifade etmesi bizi bu sonuca götürmektedir. Burada “bozulmuş” ifadesi alandaki rekabetin varlığına dair bir göstergedir. Kendi dininin hakikat olduğuna ve diğer dinlerin artık geçerliliğini yitirdiğine yönelik bir vurgu içermektedir. Cihat kavramının meşruluğu üzerine tartışmalarda bulunan K4 ise tıpkı kendi dininde olduğu gibi başka dinlerde de söz konusu kavramın bulunabileceğini bunun çok normal olduğunu ifade etmiştir. Ancak tüm dinlerde cihadın asla şiddetle bir ilişkisi olamayacağını da altını çizmektedir. Ancak burada üç evrensel dinde cihadın varlığına dikkat çekerek aktörler arasındaki mücadelenin mevcudiyetine vurgu yapmaktadır. Kendi dininin geçerli olduğunu ifade eden K6 ise kutsal savaş kavramını gelir eşitsizliği kavramı üzerinden değerlendirmiştir. İnsanların sosyo-ekonomik düzeylerinin dengeli hâle gelmesini bir nevi kutsal savaş saymıştır. Bu amaç için bütün dinlerin bir araya gelmesini de destekler bir niteliktedir. Müslüman katılımcılar genel anlamıyla cihat kavramının şiddet eylemlerine kaynaklık etmediğini, bu tür eylemlerde referans olarak kullanılmayacağını, kullanılıyor ise de bunun kendi dinlerinde yerinin olmadığını, kavramı farklı grupların çıkarları için mücadelelerini meşrulaştırmada kullandıklarını dile getirmişlerdir. Hristiyan katılımcılara ise bu soru yöneltildiğinde çoğunlukla kutsal savaşın varlığını kabul etmiş ancak yanlış bir şey olduğuna da vurgu yapmışlardır.

Eğer kutsal savaş hakkında konuşursak Tanrı'nın savaşı tasdik ettiğini düşünmemiz gerekir bence Tanrı savaşı tasdik etmiyor. Neden çünkü biz bütün insanlar o insanların yaratıcılarıdır. Eğer kutsal savaş tasdik ediyorsak tamam bir insan yarattım şimdi öldürün demesi normal değil (K11, 50, Rahip).

Eski zamanda bu kavram geçerliydi. Bakıyoruz zaten 1200'lerde falan Kudüs'e giden Hristiyanlar orada insanları öldürdü. O zaman mantık oydu. Hep savaş var, diyorlar ki Allah istedi. Allah istedi Filistinlileri öldürelim falan. Mantık o. Ama şu an da ne savaş yapmalıyız Allah için. Bunlar sadece kötülük getirir hayatımıza. Ama o benim içindeki olan kötülükle savaşmalıyız. Cihat ve kutsal savaş bugün geçerli değil. Benim anladığıma göre böyle (K12, 52, Rahip).

Kesinlikle bu kavramları reddediyorum. Haçlı Seferleri adı altında yaşanan bütün savaşları nefretle kınıyorum. Hiçbir inanç bir din adı altında adam öldür diyemez (K13, 83, Piskopos).

Hristiyan katılımcıların bu anlatıları Müslüman katılımcılar ile büyük benzerlikler göstermektedir. Buradaki anlatılarda da önemli olanın arzularımızla kendi içimizde verdiğimiz savaş olduğu ifade edilmektedir. Din adına yapılan bütün şiddet eylemleri reddedilmekte ve kendi tarihlerindeki olayları da eleştiren bir tutum sergilemektedir. Ancak yine de kendi tarihsel süreçleri

o dönemin şartları üzerinden değerlendirmişler ve kendi dinlerinin yaşadığı tarihsel dönüşüme vurgu yapmışlardır. Genel anlamda bütün dinler üzerinden anlatılarını oluşturmuşlardır. Tanrı'nın tek olduğu, dinlerin farklılaştığı ve aslında herkesin aynı Tanrı'ya inandığı dünyada farklı dinler üzerinden yorum getirmeyi genellikle reddetmişlerdir. Bundan dolayı da buradaki anlatılarında cihat kavramını bütün dinler üzerinden yorumlamış ve net bir şekilde reddetmişlerdir. Burada dinî çoğulcu bir tavır takınmışlardır. John Hick'e göre dinî çoğulculuk şöyle tanımlanabilir: "Bir tek ilahi hakikate karşı verilen farklı insanî cevaplardır" (1980: 6). Bu çerçevede Hristiyan katılımcılar farklı din mensuplarının aynı Tanrı'ya inandığı ve bütün bu mensupların ona ulaşmaya çalıştığı yönündeki ifadeleriyle dinî çoğulculuğa yönelik vurgu yapmaktadır. Bu sebepten ötürü sürekli olarak da dinler arasında bir diyalogun oluşmasının gerekliliğini ifade etmişlerdir. Bunlarla beraber Hristiyan katılımcılardan K16 "Hristiyanlıkta diğer dinlere göre bu konuda farklılıklar içerir. Hristiyanlıkta böyle bir kavram yok. Ama diğer dinlerde Kutsal Savaş kavramının olduğunu biliyorum. Terör eylemleri ile bu kavramı ayırmak gerekir. Fazla söz sahibi olmadığım dinler hakkında konuşmak istemiyorum ama Kutsal savaş ile terör arasında bir denklik görmüyorum. Müslümanlarda ve Yahudilerde kutsal savaş kavramı var. Ama bu tarihsel şekliyle terör şeklinde olmuyor ve terör olarak algılanamaz" şeklindeki ifadeyle kendi dininde kutsal savaş kavramını reddederek diğer evrensel dinler olan İslamiyette ve Yahudilikte mevcut olduğunu vurgulamış ancak terör kavramıyla ilişkilendirilmesinin söz konusu olamayacağını da dile getirmiştir.

3.5. Örgütlerin Varlığı

Günümüzde dünyada birçok din referanslı terör örgütü bulunmaktadır. Bu örgütlerin bir kısmı da büyük çaplı eylemlerde bulunarak küresel etkiler yaratırken bir kısmı eylemleri ile yerel boyutlarda kalmaktadır. Din referanslı bu örgütler daha çok İslam dini üzerinden hareket etmekte ve dünyada da İslam dininin terör ile ilişkisi olduğuna yönelik bir algı oluşturmaktadır. Birçok dinde bu tip örgütler mevcutken medyada daha çok İslam referanslı olanlar bulunmakta ve küresel eylemlerin odak noktasını da onlar oluşturmaktadır. Bu doğrultuda katılımcılara dünyadaki bu örgütlerin varlığını nasıl yorumladıkları ve onları nasıl gördükleri sorulduğunda sömürü elde etmek, meşrulaştırma için kullanımı gibi vurgular ön plana çıkmaktadır.

Bunlar koyun postuna girmiş kurtlardır. Kılık kıyafetlerinin, broşürlerinin, kitapçıklarının, sitelerinin İslam referanslı cümlelerle dolu olması bunların Müslüman olduğunu hakiki manada Müslüman olduğu anlamına gelmez. Bunlar dünya üzerinde kandan ve sömürerek vampir olarak beslenen namussuzların çocuklarıdır. Biraz kaba oldu ama camide. Bu namussuzlar bu kurtlara koyun postu giydirmişlerdir. Çünkü sizin örgütünüz Müslüman ülkelerinde kurulacak. Öyleyse bunların kılıfına biraz uygun olsun demişlerdir (K1, 51, İmam).

Bu örgütler dini kullanarak kendilerine güç elde etmek istiyorlar. Bunların karşılığı dinde yoktur. Onlar sadece kendilerini dindar sayıyorlar. Allah'ın indirdiğiyle hükmediyorum deyip,

kendilerini meşrulaştırıyorlar. Onların bireysel yorumları dini bu duruma getirdi. İnsanları çok rahat kandırabiliyorlar. İnsanlara bir dava, bir amaç verersen onlara her şeyi yaptırabilirsin. İnsanları şehitlik kavramıyla kandırıyorlar. İnsanlar buna inanıyor, cazip geliyor bu ve örgüte katılıyorlar (K2, 52, İmam).

Tahminim bir silah sanayii diyelim devletlerin, belki silahlarını kullanılmak için, iki bir ülkeyi sömürmek için dıştan savaş açmayıp içten kendi kendilerini biraz zayıflatma noktasında bir sistem olarak görüyorum (K7, 48, İmam).

Onların hepsi manivela yani kullanışlı şeyler yani kullanılmaya müsait yapılar. Oluşturulmuş yeri geldiğinde onu kullanıyorlar. Yani Batılı insanlar Batılılar bir yeri sömürecekleri zaman işgal edecekleri zaman evvela orada bir karışıklık meydana getiriyorlar. Bir terör olayları meydana getiriyorlar. Çoğunlukla da bu dini kaynaklı terör oluyor. Onu ortaya çıkartan onlar ama kullanılan yine onlar (K9, 54, İmam).

Müslüman katılımcıların bu anlatılarında hâkim unsurun sömürü olduğu görülmektedir. Daha çok Batılı devletlerin bir bölgeye girip orayı sömürmesi için bahse konu olan örgütleri kullandığını dile getirilmiştir. Bu sömürülmek istenen toprakların da genellikle Orta Doğu coğrafyasında petrol bakımından zengin olan bölgeler olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde savaşın değişen yönüne de anlatılarında vurgu yapan katılımcılar söz konusu örgütlerin sıcak savaştan kaçınan devletlerin bir kuklası olduğu, onları kullanarak diğer devletlerin üzerindeki hakimiyetini güçlendirdiği sonucu çıkartılmaktadır. Bu amaçları doğrultusunda söz konusu ülkeler örgütlere katılımı arttırmak için dinin en güçlü araç olduğunun farkına vardıklarına yönelik söylemler de söz konusudur. Bu durumu asla kabul etmeyen Müslüman katılımcıların, İslam dininin hem bu amaçlar doğrultusunda kullanılmasından hem de şiddet ile anılmasından oldukça rahatsız oldukları anlaşılmaktadır. Batılı devletlerin İslam'ı kullandığı savı üzerinden hareket edildiğinde ortaya katılımcıların nasıl ikna edildiği sorusu ortaya çıkmaktadır. İslam dininde böyle örgütlerin olamayacağını iddia eden katılımcılara neden insanlar buna inanıyor diye sorulduğunda örgüte katılan kişilerin dini tam olarak bilmediği ve kandırıldığı yönünde söylemler hâkim durumdadır.

İslam'ı gerçekten araştırmadıkları için başta İslam düşmanlığı yapmaktadırlar... Maddi imkansızlıktan, eğitim seviyesindeki düşüklük, üniversitede okumuş olduğu kitaplardan etkilenerek insanları başka yollara saptırıp örgüte kattırabilmektedirler. Arada iğne ve çuvaldızı meselesi vardır. Din görevlileri olarak yeryüzündeki tüm Müslümanların bu konuda sorumlulukları vardır. Gerçek manada dini sevdirek İslam'ı anlatarak katılanların birçoğunu kazanabilirdik. Maalesef bu da bizim eksikliğimizdir. Bu eksikliğimiz teröre başvurmamızın temel sebebi olabilir. Din görevlileri asıl görevlerini yapmamaktadırlar (K3, 52, İmam).

Şimdi katılım sebebi, diyelim ki Irak'ta IŞİD denilen örgüt var başka şeyler var, dediğimiz gibi birincisi insanlar dini tam bilmiyor. Karşılaştıkları insanlar veya onlara seyrettirilen, onları oraya çeken insanlar diyorlar ki burada bir zulüm var, şu var, bu var diye insanları bilinçsiz olarak çok dini bilmeyen, dinin kaynaklarını bilmeyen insanları o şekilde kandırarak kendi şeylerine çekip kullanabiliyorlar (K4, 44, İmam).

İnsan eğer aklını kiraya verirse ne demek bu? Yani menfaati ön plan çıkarsa, şahsi, maddi olabilir, manevi olabilir, kimisi makamdır, mevkidir, statüdür, kimisi paradır, kadındır, varlıktır. Dolayısıyla insanın zaafına göre bu şekillenebilir, farklı bir hale gelebilir. Dolayısıyla başka bir şey de gerçekten iyi niyetli, samimi, saf, inanmıştır ama cehalet yani bilgi eksikliği bize göre bilgi kirliliği, eksikliği, yanlışlığı bu tehlikelerin zaten temelinde vardır. Çünkü bilgi olmadan fikir olamayacağına göre bilginin de doğru bilgi, eksiksiz ve yanlışsız bir bilgi olması lazım (K6, 50, İmam).

Müslüman katılımcılar örgütün insan kaynağının daha çok dini tam olarak öğrenemeyen insanlardan oluştuğunu ifade etmektedirler. Anlatılarda dini öğrenirken bilgi kaynaklarının çeşitliliği ve doğru bilginin nereden öğrenileceği sorusunun vurgulandığı görülmektedir. Dini tam bilmeyen kişiler kandırılarak örgütlere yönlendirilebilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptığı "Türkiye'de Dinî Hayat Araştırması" başlıklı çalışmasından Türkiye'deki Müslümanların dini genellikle aile ve yakın çevresinden ve cami görevlilerinden öğrendiği ortaya çıkmıştır (2014: 116-118). Bu çerçevede de katılımcılar din görevlisi olması hasebiyle kendini suçlayan bir eğilim göstermiş, dini bir lider olarak görevlerini yerine getiremediklerini, dini tam olarak anlatamadıklarına vurgu yaparak üzüntülerini ifade etmişlerdir. Burada insanları doğru yol olarak nitelendirdikleri İslam'ın yoluna yönlendirmeyi kendilerine bir görev olarak belirlemişler ancak bu görevlerinde başarılı olamamalarının hüznünü de yaşamaktadırlar. Bunların yanında başka sebeplerden bahseden katılımcılar da olmuştur.

İnsanlar kendilerini bir boşlukta hisseder. Eğer istediklerini kendi ailelerinde, çevrelerinde bulamamışlarsa bu durumda dikkat çekmek için veya kendilerini orada rahat hissettikleri için, orada değer gördükleri için oraya yavaşlar. Ve oraya yavaşladıklarında ise eğer gerçeğin farkında varırlarsa ya dönebiliyorlar ya da çok geç kalmışlardır oradan geri dönemeyip helak oluyorlar, yok oluyorlar (K5, 38, İmam).

Burada katılımcı daha çok toplumda dışlanan kesimlerin yani belli bir kesimin ötekisinin ve öteki olmaktan mustarip olan bu doğrultuda da kabul görme ihtiyacını karşılamak isteyen kişilerin örgütlere katıldığını ifade etmektedir. Başka bir ifadeyle örgütlere katılım sosyal dışlanmanın bir sonucudur. Sosyal hayattan dışlanarak grup dışında kalan bireylerin bu örgütlere katıldığı ifade edilmektedir. Yani örgütlere katılım sosyal dışlanmaya yönelik tepkisel bir ifadedir. Çünkü bu doğrultuda örgüte dahil olan kişiler orada kabul görmekte ve bundan da mutlu olmaktadır. Ancak katılımcı durumun fazla uzun sürmeyeceğini süreç devam ettikçe gerçeğin farkına varıldığını bu sefer de örgütten ayrılamadıklarını dile getirmektedir. Katılımcıya göre söz konusu örgütler insanların en temel ihtiyaçlarından bir olan kabul görme ihtiyacını çok iyi kullanmaktadırlar.

Hristiyan katılımcılara örgütlerin varlığı sorulduğunda dinin meşrulaştırmadaki gücü ve dinin siyasallaşması gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır.

Bence bir gücün formu idi. Genellikle fakir ülkelerde ortaya çıktı. Afganistan'da mesela. Oradaki insanlar için gelecek çok önemli değil. Çünkü hayalleri yok. Bu yüzden siyasal işi çok önemli bir şey... Bazen doğru Batı ülkeleri felaket yaptılar. Ekonomi falan için. Mesela Afrika problemi çok önemli. Fakir ülkelerde çok kötü şeyler yaptık. Kolonyalizmden sonra. Tarihte çok yara var. Tabi ki yaralara tuz basıyorlar. Bazen o mesajı o yarayı daha çok açıyorlar. İnsanlar bazen tarih bilmiyorlar. Sadece yaraları alıyorlar. Gelecek insanlara veriyorlar. O çok tehlikeli. Şu bence en kötü şey; önce kutsal savaşlar hakkında konuştuk. Eski zamanda savaşlar sadece profesyoneller içindi. Ordu orduya karşı savaşıyordu. Bugün öyle değil. Günümüzdeki savaşların %95'inde öldüren insanlar normal insanlar. Asker değil kadın, çocuk, yaşlı falan neden. O inanılmaz bir şey. Çok kötü bir şey. Demek ki insanlar kullanılıyorlar. Bence mesela Suriye'de, Afganistan'da, Irak'ta yaşananlar Hristiyanların veya Müslümanların trajedisi değil insanlığın trajedisi. Dinlerden bağımsız. Tabi ki Müslümanlar var Hristiyanlar var ama insanlığın trajedisi. İşte bu yüzden Allah şiddeti tasdik etmiyor (K11, 50, Rahip).

Ben inanıyorum ki burada amaç din değildir. Amaç başkadır. Onlar sadece dini kullanıyorlar. Tanrı kendilerini sevsin diye insanları öldürüyorlar. Bu doğru değildir. Allah sevgidir. Bize sevgiyi öğretiyor. Amaçlar hakkında net bir fikrim yok. Amaçları güç elde etmek, zenginlik elde etmek olabilir. Egoistlikten ortaya çıkmaktadır ama ekonomik sebepleri de olabilir. Kendilerini zenginleştirmek için dine yeni bir yorum getiriyorlar (K14, 53, Rahip).

Cahillikten, fanatiklikten kaynaklanmaktadır. Bu örgütlerin amacı kaos yaratmaktır. Düzeni bozmak, Avrupa'daki İslamafobi'yi arttırmaktır. Bazı terör örgütleri bunu niçin yaptıklarını bilmemektedirler (K15, 78, Rahip).

Bunlar dinsel değil siyasal amaçlı örgütlerdir. Tabi bunlar dışında bazı kötü amaçlar da olabilir şahsi çıkarlar gibi. Bu amaçları gerçekleştirmek için insanları ya propagandalar ile etkiliyorlar ya da dinle (K16, 50, Kilise Vaizi).

Burada K11 Müslüman katılımcılar ile aynı vurgularla sömürü sürecinin bir ürünü olarak bu örgütleri görmüştür. Ayrıca şiddetin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümüne vurgu yapan K11, kavramın artık gündelik hayatın bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Ona göre savaşlar artık sivil halka yönelik bir hal aldı. Ayrıca insanların kullanıldığını vurgulayan K11, K16 ile aynı doğrultuda dinin siyasallaşmasının da bu örgütlerin ortaya çıkmasında etkili olduğunu vurgulamıştır. Dini bir araç olarak kullanarak insanları etkilemektedirler. Hristiyanlıktaki sevgi söylemi üzerinden hareketle K14 bu örgütlerin amaçlarının daha çok güç elde etmek olduğuna vurgu yaparken, K15 ise dünyada kurulu düzenin yıkılmasına ve bir kaos ortamının yaratılması için bu örgütlerin kullanıldığını vurgu yapmaktadır. Katılımcılar hem kendi dinlerinde hem de diğer dinlerde böyle örgütlerin var olamayacağına yönelik ifadelerde bulunmuşlardır. Bu çerçevede bakıldığında Müslüman katılımcılar ile aynı doğrultuda anlatıların yer aldığı görülürken, Müslümanların daha çok Batılı ülkelere vurgu yapması iki grup arasında fark yaratmaktadır. Hristiyan katılımcılar daha çok tek bir din üzerinden konuşurken, Müslüman katılımcılar daha çok üç evrensel dinden hareket ederek anlatılarını şekillendirmişlerdir. Bu çerçevede Hristiyan katılımcılara bu örgütlere dinde yer olmamasına rağmen neden insanların dahil olduğu sorulduğunda farklı farklı sebepler sıralamışlardır.

Onların dinle ilgileri olamaz. Açık söylüyorum. Amaçları kapıldım gidiyorum bahtımın rüzgarına, hiç kimse maceracı değildir. Ekonomiktir. Bilgisizliktir. Cehalettir. Açlıktır. Sefalettir. Kandırmacıdır... Mesela ev sahibi olacaksın, para sahibi olacaksın. Yaşayacaksın. Onların kaybedecek bir şeyi yok. Ama diğerlerinin kaybedecek çok şeyleri var. Buna yapamazsın bunu. Okuyan insanları kandıramazsın. Adam diyecektir ya ben gidip neden adam öldüreyim de kendim öleyim. Temelinde cehalet vardır. Yoksulluk vardır. Ekonomik dengesizlik vardır (K13, 83, Piskopos).

Evde şiddet gören bir çocuk örgütlere çok rahat katılabilir. Çünkü babasına bir cevap vermek isteyecektir. Bazıları saf olabiliyor, olayın farkında olmuyorlar. Bazıları evden kaçış arayışında olabiliyorlar (K14, 53, Rahip).

Dinsel amaçlar doğrultusunda, daha az oranda da şiddete eğilimli olanlar veya heyecan arayanlar kişiler bu örgütlere katılıyorlar. Toplumların kendi dinleri hakkında ve genel olarak çağdaş insani değerler hakkında yeterince eğitilmemesi, sosyo-ekonomik nedenler ve bu ortamı değerlendirmek isteyen terör odakları bu durumu doğurmaktadır (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcılar terör örgütlerine dahil olan kişilerin dinle ilgileri olmadığını söylerken, örgütlere katılımın sebeplerinden bahsetmişlerdir. K13 daha çok ekonomik anlamda çökmüş ve cahil olarak nitelendirdiği eğitimsiz insanların radikalleşerek örgütlere katıldığını dile getirirken, K14 toplumsallaşma sürecinden geçen çocukların şiddet ile büyümesinin bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Bir diğer ifadeyle biyografide bulunan huzursuzlukların örgüte katılımı etki olabileceğini dile getirmiştir. K16 ise insanların eğitimsizliğine özellikle değerler konusunda yetersiz verilen eğitime değinmiş ve ekonomik sorunların da katılımı etkili olduğunu ifade etmiştir. Müslüman katılımcılar da genellikle dini anlamda alınan yetersiz eğitime ve ekonomik sorunlara değişmiştir. Bu da göstermektedir ki Hristiyan katılımcılar ile Müslüman katılımcılar örgütlere yönelen insanların neredeyse aynı sebeplerden dolayı bir araya geldiklerini ifade etmektedirler.

3.6. El-Kaide Yapılanması ve Destekçileri

Küresel terörün en önemli örgütlerinden biri olan el-Kaide, 11 Eylül saldırılarından sonra en çok söz edilen din referanslı örgüt olmuştur. İlerleyen süreçlerde de gücünü kaybetmiş ve insan kaynağının çoğu IŞİD'e katılmıştır. Çalışmada örnek olarak ele alınan örgütün el-Kaide olması sebebiyle katılımcılara el-Kaide hakkındaki düşünceleri, onun destekçileri ve yapılanması hakkındaki fikirleri sorulmuş ve genel anlamda cevap alınmakta zorlanılmıştır. Ancak yine de cevap veren katılımcılar el-Kaide'nin kullanılan bir örgüt olduğu dile getirmişlerdir.

Hepsinin kaynağı şudur: Bir bölgede karışıklık, huzursuzluk, ekonomik bozukluk meydana getirip efendim bazı insanların, fillerin, daha rahat hareket edebilmesi için ortam oluşturmaktır... Yani ben diyor Irak'ı sömüreceğim. Onun yanında İran'ı sömüreceğim. Türkiye'yi sıkıştıracağım. Mısır'ın anasını ağlatacağım. Suriye'nin içine edeceğim. Kardeşim onları da sömüre sömüre bir yüz seneyi garantiye alacağım diyor. Vahşi hayvanların mazlum hayvanları yiyerek yaşadığı gibi. Bunlar doğanın kanunu. Bu doğanın kanunu dediği de kendi

hırslarını tatmin etmektir. Senin sağlığını önemli değil ben önemliyim. Mesele budur (K1, 51, İmam).

Buradaki anlatısında katılımcı sosyal darvinist bir tutum sergilemiştir. Sosyal darvinizm kavramının kaynağı Charles Darwin'in düşüncesini sosyal bilimlere uyarlamaya çalışan Herbert Spencer'dir. Ona göre, tıpkı doğada olduğu gibi toplumlarda da doğal ayıklanma, hayatta kalma ve adaptasyon süreçlerine göre yasalar gelişir (Slattery, 2010: 94). Spencer'a göre örgütsel olarak uygun olan daha az uygun olanları kontrol altına alır ve toplumsal yaşamda hayatta kalır (Turner vd., 2015: 69). Burada katılımcı Batı'nın hayatta kalmak için daha az uygun olan diğer devletleri sömürdüğünü dile getirmektedir. Başka bir ifadeyle doğanın kanunlarını tıpkı Spencer gibi toplumsal yaşama uyarlayan ifadeler kullanmıştır. Kapitalist dünya düzeninde güçlü olmak ve hayatta kalmak için ekonomik anlamda sermaye elde etmenin gerekliliğinin bir sonucu olarak Batı'nın sömürüye başvurduğunu da dile getirmektedir.

Şüphe olan arkasında Amerika'nın olabileceği söylenen bir örgüt. Yani kendisinin kurduğu öncü kuvvet olarak gönderiyor, oralarda zarar verdikten sonra işte buraları temizleyeceğiz diye arkasından kendisi gidip müdahale ediyor. Yani bağımsız olarak bir yaptığı eylemler baktığımız zamanda çok fazla böyle İslam'a fayda getirecek eylemler yapmıyor. Yaptığı her eylemde Müslümanlar zarar görüyor sonuçta (K4, 44, İmam).

Büyük bir güç tarafından oluşturuluyor ve bu güç tarafından kullanılıyor, belli bir yere geldikten sonra da helak ediliyor yani yok ediliyor. Bu durumda ben o zamanlar hatırladığım da o zaman George Bush diye hatırlıyorum Amerika başkanını 11 Eylül meselesinde bu bir Haçlı Seferi'dir dedi. Yani bir kişinin bir el-Kaide örgütünün yapmış olduğu bir eylemi bütün İslamiyet'e mal edemezsin. Bundan Türkiye'nin haberi yokki, bundan Arabistan'ın haberi yokki, bundan işte Hindistan'daki Müslümanların, Pakistan'daki Müslümanların haberi yokki. Bu örgütü zaten bu İslam ülkeleri desteklemiyordu ki (K5, 38, İmam).

Yani yurt dışındaki şeylerin örgütlerin istihbarat örgütlerinin kurdukları ve kullanmak için İslam topraklarını işgal etmek için kullandıkları bir şey. Onları kullanıyorlar. Onlar üzerinden terör çıkartıp müdahale etme şeyini kendilerinde görüyorlar (K9, 54, İmam).

Müslüman katılımcılar önceki anlatılarında olduğu gibi din referanslı bir örgüt olarak değerlendirilen el-Kaide'nin aslında din ile bir alakasının olmadığını, din üzerinden söylemlerle insan kaynağı oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda el-Kaide'nin tek başına hareket eden bir örgüt olarak değerlendirilemeyeceğini, arka planında ona destek çıkan farklı grupların olduğuna vurgu yapmışlardır. Genellikle Batılı devletlerin ve Amerika'nın arka planda el-Kaide'ye destek çıktığı iddiasıyla Müslüman katılımcılar sömürü kavramına tekrar yönelmişlerdir. Amerika ve diğer Batı devletlerinin istediği toprakları sömürmek için el-Kaide'yi kullandığını ve sonrasında da ortadan kaldırdığını ifade etmişlerdir. Hristiyan katılımcılar da fikir beyan etmekten kaçınmış ve soruya kısıtlı olarak cevap vermişlerdir.

Biliyorsunuz el-kaide DAESH'in babası idi. Aynı mantık aşağı yukarı. Çok garip bir şey var. Bence Usame Bin Ladin'de Orta Çağ teolojisi vardı. Ama o aynı zamanda uydu telefonları kullanan bir adam idi. Modernizm ve eski beraber karıştı. Bence bu çok tehlikeli. Bence bir gücün formu idi (K11, 50, Rahip).

Ben bir diyebilirim sadece, her sene bir isim değişiyorlar. Bir şeytanlık, kötülük peşindeler (K12, 52, Rahip).

Fanatik bir yapılanmadır. Fanatizmden doğmuştur. Dini fanatizmden. İnsanları ayaklandırmayı amaçlamaktadır (K15, 78, Rahip).

Suudi Arabistan kaynaklı olduğunu biliyorum. Ama finansmanını sadece bu ülkenin sağladığını söyleyemeyiz. İddialarına göre İslam'ı hakim kılmak, ama asıl amaçlarının dini olduğunu düşünmüyorum. Siyasi çıkarlar söz konusu. Genellikle de sivillere yönelik saldırılar gerçekleştiriyorlar (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcılar el-Kaide'yi tehlikeli bir yapılanma olarak görmüştür. K11 İŞİD'in el-Kaide'den doğduğunu ifade ederek küreselleşme sürecindeki homojenleşme kavramı üzerinden değerlendirmede bulunmuştur. Küreselleşme süreci tüm dünyada ve kültürel, ekonomik ve sosyal anlamda bir homojenleşme yaratmaya başlamıştır. El-Kaide'nin de buna bir tepki olarak doğduğunu ifade eden K11 aynı zamanda onun tutarsızlığından da bahsetmiştir. Hem küreselleşmenin getirilerini reddederken hem de onun araçlarını kullandığını ifade etmiştir. El-Kaide'nin iletişimin küreselleşmesinde önemli araçlardan biri olan telefonu kullandığını söyleyerek bu tutarsızlığı dile getirmiştir. Kötülüğün aynı kaldığını ancak tarihsel süreçte formunun değiştiğine vurgu yapan K12 el-Kaide'nin çok kötü bir yapılanma olduğunu mitsel öğeler kullanarak anlatırken, K15 ise onu fanatizmin bir sonucu olarak görmüştür. Yani radikalleşen bir grup olduğunu dile getirmiştir. K16 ise el-Kaide'nin eski lideri Usame bin Ladin'in Suudi olmasından hareketle örgütün Suudi Arabistan kaynaklı olduğunu düşünmüş ancak finansmanının sadece oradan olmadığını diğer ülkelerden de destek aldığını vurgulayarak Müslümanların Batılı devletlerin desteğini aldığı iddiasına yakın bir söylemde bulunmuştur. Asıl amaçlarından saptıklarını söyleyerek dine zarar verdiklerini ifade etmiştir. Terörün temel unsurlarından olan siyasal bir amaca sahip olma ilkesine gönderme yapan K16, bunun için eylemlerde sivillerin öldürülmesini meşru gören bir örgüt olduğunu dile getirmiştir. Müslümanlar daha çok el-Kaide'yi kullanılan bir örgüt olarak tanımlarken, Hristiyanlar daha farklı açılardan örgüte bakmış ve onun ortaya çıkış sürecinden, finans kaynaklarından ve amaçlarından bahsetmişlerdir.

El-Kaide'nin nasıl bir yapılanma olduğu üzerine düşüncelerini belirten katılımcılara aynı zamanda onun eylem ve söylemlerini destekleyenler için neler söyleyebileceği sorulduğunda, Müslüman katılımcılar diğer yöneltilen sorularda olduğu gibi destekçileri eğitimsiz, dinden çıkmış, zulme başkaldırma rolü yapan kişiler olduklarını söylemişlerdir.

Onlara zırcahil diyorum. Yani referansları İslam olduğu için içim kanyor. Allah “Allah katında tek din İslam’dır” diyor. O namussuzlar benim bu yüce dinimi referans göstererek benim evladımı, çocuğumu, torunumu içine alıyor ve terör yapıyor. Terörün bir ferdi yapıyor. Canlı bomba yapıyor. Ya bu insanlığa da bir katliam, İslam’a da bir hainliktir. Allah’a hakarettir bu. Hz. Muhammed’e en büyük hakarettir. Yani ne diyebilirim. Benim için x bir terör örgütü ile atıyorum PKK ile el-Kaide arasında saç teli kadar fark yoktur... Hepsi teröristtir. Teröristin iyisi kötüsü olmaz (K1, 51, İmam).

Destekleyenler rahatsız tiplerdir. Yanlış yolda olduklarını düşünüyorum. Yollarının yanlış olduğunu biliyorlar. Ama yine de devam ediyorlar. Peygamber Efendimiz kendisine saldırılmadıkça kimseye savaş açmamıştır. Dini sevgiyle yaymaya çalışmaktaydı. O da radikal, taraflı bir peygamber olsaydı asla dini yayamazdı. Kötü sözler insanı rahatsız eder, o yüzden sevgi ile dini yaymalıyız (K2, 52, İmam).

Allah ıslah eylesin diyorum. Çünkü dinimizi savunan bir tarafı yok. Din bunu tasvip etmiyor, karşıyı kötülemiyor. Mücadele edeceksen de kişinin yanlış varsa gidersin uyarırsın onu uygun bir lisanla düzeltirse düzeltir düzeltmezse senin yapacağın bir şey yok. Ta ki o sana müdahale edene kadar, o senin hürriyetine müdahil olduğu zaman sen kendini savunursun yoksa senin dinin sana benim dinim banadır (K7, 48, İmam).

Müslüman katılımcılar bu anlatılarında örgütlerin şiddet eylemlerinin dini bir boyuta çekilemeyeceğini ve çekenlerin savunulacak bir tarafı olamayacağını söylemişlerdir. Kendi dinlerinden referanslar anlatarak örgüt destekçilerinin grupları içerisinde yer alamayacağını vurgulayan katılımcılar aynı zamanda onların eğitimsiz insanlar olduğunu da dile getirmişlerdir. Kendi dinlerinde böyle şiddet eylemlerini yöneltecek unsurları her cevabında reddeden Müslüman katılımcılar anlatılarını sürekli olarak sevgi üzerinden kurmuş ve söz konusu sevgi söylemi bu soruda da değinilen bir nokta olmuştur. Dinin sevgi ile yayılabileceğini söylemişlerdir. Bunun yanında bazı Müslüman katılımcılar bu cevaplardan farklı olarak el-Kaide’nin zulme başkaldırdığını iddia etmesinden dolayı insanların onlara inandığını söylemişlerdir.

İşte destekleyenler de yine izledikleri videolarla belki o perdenin gerisinde olan, zulme uğrayan kişileri görüyorlar ve diyorlar ki bunlar zulme uğruyor, bunları birinin kurtarması lazım, kurtarıcı olarak da el-Kaide öyle bir eylem yapıyor gibi gözüktüğü için ondan taraf oluyorlar. Yani diyor ki: Burada bir zulüm var, buna kimse ses çıkarmıyor, bunlara bunlar yardım ediyor gibi gözüktüğü için böyle bir tablo ortaya çıkıyor (K4, 44, İmam).

O biraz duygusal düşündüğün zaman öyle oluyor. Siz bugün Suriye’deki insanlara üzülmez misiniz? Aç ve susuz orada. Bunların içinde yaşlılar var, çocuklar var, kadınlar var. Şimdi o bölgeyi gidip gören insan ne yapar? İsyan eder dimi? Bunun sebebini arar. Kim yapıyor Amerikalılar, Ruslar. Rusya’da bir bomba patlaması olduğu zaman o da orada şey hissediyor. Şunu düşünemiyor: Ya bu siyasiler yaptı, Rus devleti yapıyor bunları Suriye’de sivil vatandaşların ne günahı var. Bunu düşünemiyor. Çünkü şey geçiyor, insanın duyguları mantığını önüne geçiyor böyle durumlarda. Aklının önüne geçiyor. Duygular aklın önüne geçtiği zaman işte sakat bir durum. Akli duyguların önüne alsak daha farklı oluruz, daha farklı düşünürüz (K10, 50, İmam).

Müslüman katılımcılar bu anlatılarında ise savaş ve şiddet eylemleri sonrasında özellikle Orta Doğu coğrafyasında ortaya çıkan ağır şartların insanları duygusal anlamda çok etkilediğini ve iç dünyalarında bir nefret yarattığını söyleyerek, insanların otoritelere bir tepki ya da onlardan intikam alma duygusuyla hareket edebildiğini, bunun sonucunda da el-Kaide gibi örgütlere destek verebildiklerini dile getirmişlerdir. El-Kaide bu anlamda bölgedeki atmosferi iyi kullanmasıyla insanlara zulme başkaldıran bir örgüt gibi gözükmekte ve bunun bir sonucu olarak da bölge halkından ve dünyanın birçok yerinden katılımcı ya da destekçi bulabilmektedir. Hristiyan katılımcılara aynı soru yöneltildiğinde ise el-Kaide destekçilerinin şiddete başvurduğunu ve ondan beslendiğini, destekçilerin de tıpkı liderler gibi olduğunu ve mutsuz insanlar olduklarına yönelik söylemler ortaya çıkmıştır.

Çünkü şiddetten besleniyorlar. Bu yüzden videolar yapıyorlar. Eğer şiddetle cevap veriyorsanız onlara yardım ediyorsunuz. Batı'dan gelen küçük cihat yapılması için çok insan vardı. Fransa'dan, İngiltere'den çok insan vardı. DAES bitirildikten sonra inşallah birçok insanlar geri döndüler. Bazen İngiltere'de bazen Fransa'da psikologlar onlarla beraber çalıştılar. Neden? Çünkü kafalarının tekrar çalışması lazım. Neden yaptınız? Yeniden temele gitmemiz lazım. Neden İngiltere'de normal bir hayatınız varken neden oraya gittiniz? (K11, 50, Rahip).

Onlarda da şeytanlık var. Onlarda şeytan. Mutsuz insanlardır. Düşününki bir genç çıkıyor Fransa'dan buraya gelip onları destekliyor (K12, 52, Rahip).

Onları destekleyenleri anlamıyorum. İnsan öldüren birini ben anlamıyorum. İnsan bu kadar canı nasıl olabilir bunu da anlamıyorum. Eskiden insanlar daha hayvansal bir hayat yaşıyorlardı. Ev yapmayı bilmiyordu, hayvanlar gibi yaşıyordu. Bu çağa geldiğimizde o kadar geliştik ama ben anlamıyorum bu kadar gelişmemize rağmen insanlar nasıl bu kadar şiddete meyilli olabiliyorlar (K14, 53, Rahip).

Hristiyan katılımcılar anlatılarına bakıldığında K11 destekçilerin şiddetten beslendiğini, kendi yaşadığı bölgeden birçok kişinin bu tür örgütlere katıldığını ifade etmiş, geri dönenlerin de ruh sağlığı için tedavi edilmesinin ve toplumsal hayata adaptasyonunun zorunluluğuna vurgu yapmıştır. K12 ise daha çok dinî anlatılardan hareketle onları şeytana benzetmiş ve gündelik yaşamlarında mutsuz olduklarını dile getirerek doğduğu ülkeden katılımın söz konusu olduğunu söylemiştir. K16 ise destekçilerini anlamakta güçlük çektiğini ifade ederek modern insanın nasıl can aldığını kavrayamadığını dile getirmiştir. Zihninde ilkel insan ile modern insan arasında bir ayrım oluşturarak, ilkel insanın savaşçı, modern insanın ise barış yanlısı olması gerektiğine yönelik bir kurgu vardır. Bu doğrultuda yanıldığı hissine kapılarak modern insanın bu örgütler ile şiddete başvurmasına anlam veremediğini ve ilkel insandan da bir farkı olmadığını ifade etmiştir.

3.7. Kasım 2003 Eylemleri

El-Kaide 15-20 Kasım 2003 tarihlerinde İstanbul'da dört farklı noktada bombalı eylemler gerçekleştirmiştir. Bu eylemlerde hedef noktalar 15 Kasım'da Beth İsrail ve Neva Şalom Sinagogları iken 20 Kasım'da ise İstanbul'daki İngiltere Başkonsolosluğu ve HSBC Bankası Genel Müdürlüğü olmuştur. Dört ayrı noktada gerçekleştirilen saldırılarda birçok kişi hayatını kaybetmiş, binlerce kişi de yaralanmıştır. Bu saldırılar gerçekleştiği dönemde ülke gündeminde uzun süre yer etmiştir. Çalışmanın örnek olayı olması sebebiyle katılımcılara Kasım 2003 eylemlerini hatırlayıp hatırlamadıkları ve olayı öğrenince ne hissettikleri sorulmuştur. Bu doğrultuda Beyoğlu'nda yaşayan insanların birçoğunun olaya şahit olduğu görülürken, olayın bir korku ortamı yarattığı da tespit edilmiştir.

Beyoğlu'nda görev yapmaktaydım. Ramazan'ın son on günü içerisinde gerçekleşti. Üç tane bomba yarım saat kırk beş dakika arayla patlatıldı. Bu hâlâ daha açıklanamadı, kimler tarafından yapıldığı. Maalesef o vahim olayda Hendek Caddesi'nde 16 vatandaş, esnaf, patron, çalışan sabahleyin 9-9.30 sularında günlerden cumartesi vahim olay gerçekleştirildi. Fakat gayrimüslimler içerde ayın sırasında oldukları için hiçbir zarar görmediler. Görmelerini de istemeyiz. Onlar da bu ülkenin insanı. Fakat akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Bu olayları kimlerin desteklediği bu dünyada belli. Kesin failleri bilmediğimiz için Kur'an'ın isteği doğrultusunda suçlama yapamayız. Fakat bu tür olayların Dünya'da ve ülkemizde birileri suçlanmakta, birinci sırada da Müslümanlar suçlu görülmektedir. Bu da bizi Müslümanlar olarak üzmektedir (K3, 52, İmam).

Hatırlıyorum o zaman İstanbul'daydım. Hatta babam bir ara İstiklal Caddesi'ne gitmişti, baktık acaba bir şey oldu mu? Oralara ben bir ara gittim, hastaneye gittim, Taksim hastanesine gittim. Ölenlerin olduğu yerlerde isim listelerine baktım. Patlamada, orada bizim kendi köyümüzden bir kadın öldü. Yine imam hatipten sınıf arkadaşım HCSB'de öldü. Otobüs şoförüydü, otobüste patlamada öldü. Oradaki arkadaşlarımız. Yani o patlamalarda buradaydık. Tabi insan üzülüyor. Çünkü suçsuz insanlar var, hiçbir şeyden habersiz sabahtan çıkmış, işine gitmiş ve ekmeğinin peşinde. E bu insanlar hiç şeyi olmayan insanlar, suçu günahı yok. Orada gayrimüslim olur, Müslüman olur, ateist olur önemli değil. İnsan olması ki Allah insanları yaratmış ve dinde serbest bırakmış, dini tebliğ etmiş, dileyen inansın, dilemeyen inanmasın. İnanmak, inanmamak o insanın kendi şeyine bağlı. Bu insanlara, hiç suçu olmayan insanlara bomba patlatmak, insanları korkutmak, tabi tasvip etmediğimiz, kabul etmediğimiz olaylar ki o zaman o arkadaşımız öldü (K4, 44, İmam).

Evet. Ben bölgedeydim zaten. 2003 Neve Şalom Sinagogu'ndaki patlamada yaşadığım bölgeyle 100 metre falan vardı aramızda. Yani mübarek Ramazan günüydü. Biz neticeye baktık. Neticede o bölgede Müslümanlar zarar gördü, bölge esnafı zarar gördü. Kime karşı yapıldı. Yahudi'ye karşı yapıldı, Yahudi'ye karşı yapıldığını da bilmiyoruz ama Sinagoga yapıldı. Ama onlara bir şey olmadı ki onlar dahi olsa bizim dinimiz böyle bir ölümü böyle bir terör olayını tasvip etmiyor. Yani bunu Müslümanlık adına yapmak bence İslam'a çok büyük bir itham oluyor (K7, 48, İmam).

Hatırlamaz mıyım ben o eylemin içinde kaldım. İngiliz Konsolosluğuna araç girdiği zaman yüz metre mesafedeydim ben aracın içinde. Arabam patladı sandım. Bana bir şey olmadı. Çok kötüydü. Arabamın içinde hanımım vardı, çocuğum vardı. Biz bittik dedim. Çocuğumda gitti

karımda gitti dedim. O anki duygu ben ifade edemem. Çok kötüydü, çok yakındım. Arabanın şeyi kalktı, tekerlekleri kalktı havaya ve tekrar oturdu. Ben o bombayı kendi arabamın için patladığını hissettim. Yani lanetledim. Kınadım. Başka bir şey yapamıyorsun (K10, 50, İmam).

Müslüman katılımcıların bu anlatılarına bakıldığında Kasım 2003'te İstanbul'da gerçekleşen terör eylemlerinden Beyoğlu bölgesinde yaşadıkları için büyük oranda etkilendikleri görülmektedir. Katılımcılar olaya canlı olarak şahit olmasa da sonraki süreçte olaya müdahil olmuştur. Esasen bu araştırmada söz konusu olayların dinî alanda yarattığı değişimin etkisi fenomenolojik desende araştırıldığı için bu katılımcıların deneyimleri önemli yer tutmaktadır. K4 yakın çevresinden kişilerin olaylarda hayatını kaybettiğini ifade ederken, mağdur ayrımı yapmaya bir tutum sergilemiştir. Ayrıca olayların gündelik yaşama yönelik tehditler yarattığını da vurgulamıştır. K7 de olaylara çok yakın bir bölgede olduğunu ifade etmiş ve Ramazan ayında yapılmasını kutsala yönelik bir saygısızlık olarak değerlendirmiştir. Olayların Müslümanlık adına yapılmasından dolayı duyduğu rahatsızlık eylemlerin temsil sorununu ortaya çıkarmaktadır. K10 ise patlamaları aynı anda deneyimlemiş ve olayları tasvip etmeyen bir tutum sergilemiştir. Olayları toplumsal yaşam formuna yönelik bir saldırı olarak değerlendirmiştir. Genel anlamda bakıldığında bölgedeki katılımcılar bu olaylara yönelik nefret duyduklarını ve asla İslam ile ilişkilendirilemeyeceğini dile getirmiştir. Katılımcılar yaşam hakkının kutsallığına vurgu yaparak kendi dinlerinden bunun çok önemli bir kaide olduğunu ve asla insanların yaşam hakkının gasp edilemeyeceğini, bunun kabul edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. K2 “İlk öğrendiğimde bir imam olarak çok üzüldüm. O insanların katledilmesini asla kabul etmiyorum. Farklı dinin mensupları olsalar da yaşam hakları vardır. Yaşam hakkı kutsaldır” şeklindeki ifadesiyle de buna vurgu yapmıştır. Olaylar sonrasında neler hissettikleri ve düşündükleri sorulduğunda ise bir korku durumundan ve kendi dinlerine yönelik bir operasyon yapıldığından korktuklarını dile getirmişlerdir. Bundan aslında diğer din mensuplarının değil Müslümanların zarar göreceğini ifade eden katılımcılar, bu olaylar sonucunda Müslüman olanların damgalandığını ve asıl ötekinin kendilerini olduğunu dile getirmişlerdir.

Hristiyan katılımcılara eylemlere yönelik deneyimleri sorulduğunda, eylemleri hatırladıklarını ve üzüntü duyduklarını dile getirmişlerdir.

Evet hatırlıyorum. Gerçekten önce insan olarak benim kardeşimin arkadaşını öldürmek nedir? Ne amaçlanıyor? En büyük problem dünyanın biz de din olarak siz Müslüman olarak merhameti, affetmeyi öğretiyoruz. Hiçbir suç çözümsüz değildir. Her şeyin insanlar için. İnsan barış yapar (K12, 52, Rahip).

Takip ediyordum. Ağlamamam mümkün değildi. İster Filistin'deki terör olayları, haksızlıklar, ister Myanma'daki yalnız Türkiye'deki değil, bütün dünyada yaşayan insanlar tümü benim annemdir, bacımdır, evladımdır, torunumdur. Tabi ki Türkiye beni ilgilendiriyor daha fazla, Türkiye'de yaşayan biri olarak (K13, 83, Piskopos).

Bütün insanlar gibi korku hissettim. Terörün amacı da budur aslında insanları korkutmak. Buna rağmen adım atmalıydık. Alışmamalıydık. Savaşmalıydık ama silahlarla değil. Papa bizim kullanmamız gereken silah duadır diyordu. Senin dinini ben sevmiyorum ama ben dua ediyorum rabbim onları affetsin diye. Ama onlar silahlar kullanıyorlar. İster Müslüman ister Hristiyan olsun onlar bunu din için yapıyorsa neden silah yerine duayı kullanmıyorlar. Rab kendisini kendisi savunur. Onun bizim silahlarımıza ihtiyacı yok. O yüzden biz onun yerine geçmeye çalışıyoruz. Onu korumaya çalıştıklarını söylüyorlar ama Tanrı'nın onlara ihtiyacı yok Tanrı kendisini koruyabilir (K14, 53, Rahip).

Hristiyan katılımcıların bir kısmı olayı yaşarken, diğerleri olaya canlı olarak olmasa da devam eden süreçte şahit olmuş ve üzüntü duyduklarını, korktuklarını ifade etmişlerdir. K12 anlatılarında insanlığın ortak paydada buluşmasına yönelik vurgular yaparken Hegelci (2001) bir mantıkla suç ve ceza arasında diyalektik ilişki kurar. Ona göre terör ya da adi suçlar hiçbir çözümsüz bırakılmamalıdır. Başka bir ifadeyle her suç cezasıyla ilişkili olarak meydana gelecektir. K13 ise Hristiyanlığın sevgi söylemini aile metaforunu kullanarak dile getirmekte ve insanlık ailesinden bahsederken olaylara karşı tutumunu göstermektedir. K14 ise aktivist bir tutum sergileyerek kendini sorumlu tutmakta ve bu olaylarla mücadelenin zarurîliğine vurgu yapmaktadır. Genel anlamda ise silah ile mücadelenin doğru olmayacağını, bu durumun tamamen yanlış olacağını ifade eden katılımcılar, İslam dininin böyle bir eylemle ilişkilendirilemeyeceğini de ifade etmişlerdir. Ölenleri masum insanlar olarak nitelendirirken, eylemcilerinde anlaşılmasında zorluk çekildiği ifadeler arasında yer almıştır. Hem Müslüman katılımcılarda hem de Hristiyan katılımcılar olayların üzerinden yıllar geçse bile anlatılarında bu eylemleri tekrar yaşamışlardır. Bu durumda göstermektedir ki bu olaylar bölgede yaşayan halkın üzerinde derin psikolojik etkiler bırakmıştır. Yine bölgede yaşayan ve günlük hayatını devam ettiren bütün insanların patlamalar sonrasında olaylardan fiziki olmasa dahi psikolojik olarak etkilendiğini göstermektedir. Eylemler anlatılarında dayanışmaya dayalı ifadeler yaratmıştır. Aile üyesi olarak gördükleri diğer gruplara yönelik böyle eylemlerin üzüntüsü söylemlerine yansımıştır.

Olaylara şahit olan katılımcılara daha sonra el-Kaide'nin bu saldırılardaki amacının ne olabileceği sorulduğunda istikrarsızlık yaratmak, toplumda korku ortamı oluşturmak, örgütlerin ve onları yönetenlerin kişisel çıkarlarının söz konusu olabileceği ifade edilmiştir.

Biraz önce söylediğimin aynısını söyleyeceğim. Demek ki üst akıl bundan bir sonuç çıkartacaktı... Üst akılları, dünya üzerinde projelerini gerçekleştirmek isteyen dünyanın alçakları, dünyanın maddi olarak üstünleri olabilir, teknolojik olarak üstünleri olabilir, o da bizim ahmaklığımız da o tarafı karıştırmıyorum, ama dünyanın alçakları onlar. İnsanlığın ölümüne, anaların ağlamasına, masumların kan revan içinde kalmasına kendi çıkarlarını öne atıp vicdanları rahatsız olmayanlar, dünyanın babası da olsa alçaktır. Bütün terör örgütleri de bu alçakların yavrularıdır, uşaklarıdır, evlatlarıdır. İslam referanslı çalışsın, Hristiyan referanslı çalışsın, Yahudi referanslı, Budizm referanslı çalışsın ne referanslı çalışırsa çalışsın teröristlerin hepsi alçakların uşaklarıdır. Bu kadar diyebilirim (K1, 51, İmam).

Oyunlar dünyada küresel olduğu için temel amaç gözdağı vermektir. Bu küresel bir oyundur. Dünya bunları kullanıyor. İnsanların üstüne salıyorlar. Dini kötü göstermeye çalışıyorlar. 11 Eylül saldırılarında binada hiçbir Yahudi yoktu. Neden? Onlar el-Kaide'yi kullanıp terör eylemi gerçekleştirdiler (K2, 52, İmam).

El-Kaide'nin yaptığını burada kimse söylemiyor. Olayı gerçekleştiren Anadolu'dan kandırılarak getirildiğini, 15 dakika mal almak için beklediğini, İstanbul'un dışından geldiğini söyleyenler var. Ne yapacağını eleman bilmiyordu. Olay başka kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olabilir. Dünya terör baronları bir ülkenin huzurunu, mutluluğunu, büyümelerini istemedikleri için bu tür olayları gerçekleştirirler... Patlamadan önce, madem ki el-Kaide yapmış, delilleri karartmak için ilk olarak olay yerine MOSSAD ajanlarını geldiklerini müşahade ettik. Bizim devletimizin yetkilileri gelmeden önce onlar gelmiştir. Kameralar bunu kaydetmiş ancak ortaya çıkarılmamıştır (K3, 52, İmam).

Amaç olarak tabii ki eğer bir yere girmek istiyorsanız hani bir tabir vardır bizim Türklerde 'kurt puslu havayı sever' şimdi bunlarda bir yere girmek için bir bahane üretmek zorundalar. Ne oldu el-Kaide bize saldırdı, biz Afganistan'a girdik. El-Kaide bize saldırdı ondan dolayı biz şuraya girdik, buraya girdik. Irak'ta nükleer silah vardı biz onun için Irak'a girdik. Ne yapıyorlar? Hep bir bahane öne sürmeleri gereken bir şey lazım ki oraya girebilsinler. Durup dururken herhangi bir yere girmek ne demektir bir savaş sebebidir. Birleşmiş Milletler de buna cevap veremez. Ancak bunlar bir şekilde bahaneyle girmesi ha nedir kendi elleriyle kendi yetişmiş oldukları toplumu tehlikeye atarak, onları kullanarak, maşası yaparak bu şekilde onları zarara sürüklemiş oluyorlar, savaş açmış oluyorlar (K5, 38, İmam).

El-Kaide'nin söz konusu eylemlerine Müslüman katılımcılar örgütün kendi iradesi ile karar vermediğini, dış etkilerin söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Hegemonyasını arttırmak amacıyla küresel aktörler tarafından tasarlanan bu saldırıları bazı katılımcılar siyonizmle ilişkilendirmiştir. Siyonist olarak ifade ettikleri kişilerin ve onların istihbarat birimlerinin, gizli örgütlerinin bu eylemlerde aktif görev aldığını dile getirmişlerdir. Saldırılarda ise hiçbir Yahudi'nin ölmediğini iddia ederek bu durumdan şüphelendiklerini söylemişlerdir. Buradan da dünyayı yöneten Yahudi algısının Müslüman katılımcılar arasında hâkim olduğu çıkarılabilir. Burada amacın Müslüman devletlerde güç elde etmek, onları sömürmek ve İslam dinini kötümek olduğunu ifade etmişlerdir. Başka bir ifadeyle alanı şekillendirmek, güç ve çıkar elde etmek için küresel aktörler tarafından bu tür örgütler kurulmakta ve kullanılmaktadır. Ayrıca devletlerin siyasî kazanç ve destek elde etmek için bu örgütleri kullandığına yönelik vurgular da söz konusudur. Bazı katılımcılar ise korku yaratmak üzerinde vurgularda bulunmuşlardır.

Yani toplumsal olarak bir korku yaratmak, insanları korkutmak, huzursuzluk çıkarmak, belki kendisine taraftar bulmak, dünya çapında bak işte böyle bir şey yaptık diye. O şekilde görüyorum (K4, 44, İmam).

Ama ilk etapta benim gördüğüm herhalde sesini duyurmak veya dünya kamuoyunu etkilemeye yönelik, korkutmaya yönelik veya onun o korkulu yönü ön plana çıkarılarak Ortadoğu'ya bir müdahaleyi meşru kılmak için gerekçelendirmek diye düşünüyorum (K6, 50, İmam).

Bu anlatılara baktığımızda ise katılımcıların terörün kavramsal anlamıyla bağlantılı olarak korku yaratmak için bu eylemlerin gerçekleştirildiğine yönelik ifadelerde bulunduğu görülmektedir. Yaratılan korku ortamından faydalanarak dünyadan kendilerine destek sağlamayı amaçladıkları söylenmiştir. Ayrıca huzursuzluk çıkararak, eylemlerin gerçekleştirildiği ülkeyi istikrarsızlaştırmak da amaçlar arasında sayılmıştır. İstikrarsızlaştırma söylemlerini geliştirirken aynı zamanda İstanbul'un dünyadaki simgesel değerine de vurgu yapmaktadırlar. İstanbul'da gerçekleştirilen eylemler dünya kamuoyunda ses getirmiştir. Bu da katılımcıların İstanbul'u ne kadar önemli bir şehir gördüğünün göstergesidir. K9 bu durumu "Türkiye'yi istikrarsızlaştırmak ve yönetilmez hali getirmek için şey yapılmıştır. Bu eylemleri gerçekleştirmiştir" şeklinde dile getirmiştir. Bunlara çok benzer ifadeler Hristiyan katılımcılarda da mevcuttur.

Ama anlayabilirim aynı protesto gibi bir şeydir. İnsanları korkutmak için başvurmuş olabilirler. Ama olumsuz bir şey bu (K12, 52, Rahip).

Herhalde bir kaos yaratmayı amaçlıyordu. Düzeni bozup insanları korkutmayı amaçlıyordu (K15, 78, Rahip).

Herhalde Türk Hükûmeti'ni onların çıkarlarına aykırı adımlar atmasını zorlaştırma çabası ve Türk kamuoyunda bir korku ortamı yaratma girişimi idi (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcıların anlatılarında da korku ortamı yaratma amacının vurgulandığı görülmektedir. Saldırıları kurulu bir düzene yönelik olarak görülmüş, olumsuz olarak değerlendirilmiş ve dini görevliler tarafından reddedilmiştir. Hristiyan katılımcılar Müslüman katılımcılarla benzer şekilde insanları korkutmak için bu saldırıların gerçekleştirildiğini ifade ederken, eylemleri gerçekleştirenler üzerinde dış güçlerin etkisinin söz konusu olduğu şeklindeki ifadelerinden dolayı Müslümanlarla farklılıklar göstermektedirler.

El-Kaide'nin İstanbul'da gerçekleştirdiği Kasım 2003 eylemleri o dönemde büyük yankı uyandırmış ve toplumda belli etkiler yaratmıştır. Bu çerçevede katılımcılara söz konusu eylemlerin yaşadıkları toplumda ne gibi etkilerinin olduğu sorulduğunda Müslüman katılımcılar, ekonomik sıkıntılar yarattığı, göç, sosyal yaşamda kısıtlanma, barış ortamının dağılması, İslam'ın öteki olarak görülmesi gibi sonuçlar doğurduğunu ifade etmişlerdir.

Maddi bir zararı olduğu kesin. Daha sonrasında terör eylemleri Türkiye'de arttı. Terör olayları arttıkça ülkeden para çekildi (K2, 52, İmam).

Burada cemaatimin büyük oranı esnaftır. Onlar çok etkilenmiştir. Aile bireylerini çok etkilemiştir. Onlar korkmuştur ama kısa zamanda bu durum atlatılmıştır. Esnaf kardeşlerimiz

büyük zarar görmüştür. Hem maddi hem manevi. Hatta bir kısmı binasını satıp başka muhite göç etmiştir. Olaya yakın olanlarda bu durum söz konusu (K3, 52, İmam).

Ya büyük oranda tepki oldu insanlarda, korku oldu. İnsanlar çekindi kalabalık yerlere gitmeye. Daha çok bir korku şeyi oldu, onlara bir tepki oldu. Yani memnun olmadı bu gibi şeylerden. Neden? Çünkü insanlar yakınlarını kaybediyor. Orada ölen insan bizim yakınımız veya başkasının olabilir, bu bizim toplumumuzun insanları (K4, 44, İmam).

Ekonomik kriz oldu. Hem insanların İslamiyet'e bakış açısı müthiş derecede kötü oldu. Sadece Türkiye'de değil bütün dünyada. Bütün dünyaya baktığımız zaman İslamiyet'i yaşayan bütün Müslümanlar zarar gördü. Bir dine zarar vermek istiyorsam böyle bir eylem yeterli. Yani ticaretinden tut, ekonomisinden tut, yaşantısından tut, camilerin bombalanmasından, camilerin zarar görmesinden hatta birçok ülkenin böyle bir durumda sıkıntı yaşamasının sebebi hep bunlardı. Çok büyük zararlar gördüğümüzü ben hatırlıyorum. Bir insan düşünün sakallı dahi dolaşamıyordu. Bu da el-Kaide'nin eylemlerinin bir sonucudur. Cübbeli dolaşamazdı. Niye? Bunlarda onların adamlarıdır diye (K5, 38, İmam).

Ya genelde insanlarda bir endişe ve korku ortaya çıkarttı. Tabii dini altyapısı sağlam olmayan insanlar, ya bunlar nasıl insanlar, Müslümanlık bu mu gibisinden İslam'ı da sorgulayan söylemler söylendi tabii. Her haliyle barışa, güvene, kardeşliğe, İslam'ın gelişmesine, Türkiye'nin gelişmesine aykırı darbe vuran şeylerdi. Tasvip etmek mümkün değil (K9, 54, İmam).

Müslüman katılımcılar bu anlatılarında eylemlerin Türkiye'deki özellikle de İstanbul'daki barış ortamını sekteye uğrattığını ve ülkede bir korku yoğunluğunun yaşanmasına sebep olduğunu dile getirmişlerdir. Aynı zamanda eylemlerden sonra ülkeden yabancı ve yerli yatırımcının paralarını çıkardığı iddiasına dayanarak ekonomik gidişatın söz konusu süreçte bozulduğunu iddia etmişlerdir. Burada ekonomik bir zararın doğduğunu ifade eden katılımcılar alandaki sermayenin değiştiğini vurgulamışlardır. Bölgede olaylardan sonra taşınmalar yaşanmış ve bu da olayların sosyal yaşamda değişim yarattığını göstermektedir. Ayrıca alana yönelik dışardan gelen bu müdahalenin habitusta dönüşüm yarattığına yönelik ifadelerde anlatılarda mevcuttur. Olayların bölgede yaşayan halkın dinî sembollerinde dönüşüm yarattığı ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle bölgede yaşayan Müslüman halkın dinî simgelerinin dönüşümü söz konusu olmuştur. Bu durum eylemlerden sonra bölgedeki grupların birbirini damgalamasının bir sonucu olarak görülebilir. Erving Goffman'a göre damga "gözden düşürülmüş, itibarsızlaştırılmış" ve "gözden düşürülmesi, itibarsızlaştırılması" mümkün olan şeylerdir (2014: 30). Bu bağlamda Robert Falk ise bir grup kült olarak değerlendirildiğinde kolayca aşırı ve terörist olarak damgalanabileceğine yönelik ifadelerde bulunmuştur (2003: 61). Bayram Sevinç'e göre ise "her damga tahakküm rejiminin bir inşasıdır ve bu rejim onun ön koşuludur" (2019: 72). Türkiye'de çoğunlukta olan Müslümanların bu saldırılar sonrasında damgalandığını, itibarsızlaştırıldığı, öteki olarak nitelendirildiği ve dini özgürlüklerinin kısıtlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca katılımcıların diğer anlatılarına bakıldığında Batı'nın din referanslı şiddet eylemlerini İslam coğrafyasında tahakküm kurmak için kullandığına yönelik ifadeler yer almaktadır. Bu sebeple belli bir Müslüman algısı üretmekte ve bu algıyı kullanarak bölgede tahakküm kurmaya çalışmaktadır. Ancak burada ötekileştirilen Müslümanların daha çok

dini inancını net bir şekilde sosyal hayatına yansıtan kişilerin olduğu sonucu çıkarılabilir. İslam'ın seküler yorumlarının bu durumun dışında tutulduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda katılımcılar eylemlerden sonra diğer din mensuplarının yanında İslam mensuplarının dâhi dine bakışının değiştiğini ve dinden soğumanın başladığını ifade etmişlerdir. Eylemlerin genel anlamda gündelik yaşamda İslam'ın kültürel unsurlarına bağlı olarak yaşayan insanların terörist olarak nitelendirilmesine sebep olduğu dile getirilmiştir.

Hristiyan katılımcıların cevaplarına bakıldığı zaman ise Müslüman katılımcılarla benzer şekilde bir korku ortamı yarattığını ifade ederken insanlar arasında birlik ve beraberlik duygusunu geliştirdiğini dile getirenler de olmuştur.

O zamanda Türkiye için çok güzel bir işaret idi. Bence Türkiye'nin cevabı belliydi. Biz o yolda devam etmeyeceğiz dedi Türkiye o gün. Ve o günden sonra Türkiye'deki el-Kaide harekete hiçbir şey duymadık. O aydan sonra o bitti. Başka bir terör olayları oldu. Başka bir şey o çok ayrı. Çok belliydi. O zamanda Türk insanlarından belli bir cevap çıkmıştı. Bence çok kötü bir gün idi ama çok güzel bir cevap çıktı... Barış için bir şey yaptılar. 250 bin insanlar destek yaptılar. Onu çok iyi hatırlıyorum. Çünkü ben dedim ki: oh çok güzel. Türkiye'den gelen çok güzel bir hareket o. Çünkü hemen insanlar dedi ki: yok dur ne yapıyorsunuz? Özellikle İstanbul'da. İstanbul'a bütün dünyadan gelen insanlar var, farklı kültürler var. Onlar ne yapıyorsunuz dediler. O bizden gelmesi mümkün değil. Bizde yok dediler (K11, 50, Rahip).

Korkuya sebep oldu. Bunu insanlarda gördüm. İnsanların özgürce bir yere gidebilme durumu yok oldu. Korkudan insanlar dışarıda rahatça hareket edemiyordu. Bu durum yavaş yavaş değişti. Polislerimize bu konuda teşekkür etmeliyiz. Çok dikkatli olmaya başladılar ve insanlar tekrar kendilerini rahat hissetmeye başladı (K14, 53, Rahip).

Herkes korkmuştu. Desteklenmeyen bir şeydi. Bu örgütlenme beklenmiyordu. Soğuk bir duş etkisi yarattı toplumda. Konu çok tartışıldı, ne yapılabilir diye (K15, 78, Rahip).

Toplumda terör olaylarının amacına yönelik bir tedirginlik yarattı ama diğer birçok terör olayından farklı bir etkisi olmamıştır (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcıların anlatılarına bakıldığında eylemlerin yaşadıkları toplumda bir korku ortamı yarattığını ancak bu ortamın fazla uzun sürmediğini dile getirmişlerdir. Belli bir süre bu korkudan kaynaklı sosyal hayatlarının kısıtlandığını ifade etmişlerdir. Bu da alanda oluşturulan habitusun kısa süreli bir değişime uğradığını göstermektedir. Bunların yanında olumlu etkilerden söz eden bir katılımcı da olmuştur. K11'e göre bu eylemler sonrasında farklı kültürleri içerisinde barındıran bir şehir olan İstanbul'da teröre karşı bir yürüyüş gerçekleştirilmiştir. Dinî alandaki iş birliğinin arttığını vurgulamaktadır. Alanda bulunan farklı habitusa sahip insanların olaylardan sonra bir araya gelebildiğini göstermektedir. K11'in anlatısına bakıldığında olaylardan sonra ortaya çıkan harekette bölgede yaşayan bütün dinî gruplar, milletler ve kültürler arasında bir birlik

meydana gelmiş ve bu birlik terörün amacını ulaşmasına engel olmuştur. Başka bir ifadeyle bölgede yaşayan gruplar olayların akabinde refleksif bir tutumla eylemleri reddetmişlerdir.

3.8. Din Mensupları Arasındaki İlişkiler ve Birlikte Yaşama Kültürü

İstanbul üç evrensel dinin mensuplarının bir arada yaşadığı şehirlerden biridir. Şehrin sakinleri bütün dinî ve sosyal hayatlarını bir arada yaşamaktadırlar. Gerçekleştirilen her terör eylemi buradaki insanların yaşamında etkiler bırakmaktadır. Aynı zamanda Kasım 2003'te olduğu gibi belli bir dinî gruba yönelik eylemler, söz konusu din mensupları arasındaki ilişkilerde ve birlikte yaşama kültüründe etkilere yol açabilmektedir. Bu doğrultuda katılımcılara öncesi ve sonrasını karşılaştırabilmeyi mümkün kılmak adını eylemlerden önce diğer din mensupları arasındaki iletişim ve birlikte gerçekleştirdiği faaliyetler sorulmuştur. Soru çerçevesinde Müslüman katılımcılar daha çok resmî kurumlar aracılığıyla kurulan ve aynı ortamda yaşamaları sonucundan doğan komşuluk ilişkilerinden söz etmişlerdir.

Diğer dinlerle faaliyetlerimiz yoktu. Ama sohbetlerimiz olurdu. Aynı dükkanda karşılaşıncaya kadar gayet samimi sohbetler yapardık. Onlar da toplumun dinden koptuğunu söylüyorlardı. Papaz da kendi mensuplarının korktuğunu söylüyordu. Onlarda da radikalleşme var. Cemaatim ve çevremde birçok Yahudi, Hristiyan var. Onlarla gayet iyi ilişkilerimiz var. Zaten problemlerimiz aynı (K2, 52, İmam).

Diğer din mensuplarıyla sinagogda 15-20 arasında iftar düzenledik. Bu iftarlar mülkî amirlerle katıldılar... İletişimimiz gayet iyiydi. Saygı ve sevgi içerisinde bulunuruz. Yöneticileriyle karşılaştığımız zaman selamlaşırız. Uzun yıllardan beri hiçbir problemimiz olmamıştır. Hatta bazı konularda birbirimize yardımcı oluruz. Bu görevi Peygamber Efendimiz'den öğrendik. Komşunuzla iyi geçinip, komşunun hakkına hukukuna riayet edilmesine inanırız. Biz bunu hep sürdürdük ve sürdürmeye devam edeceğiz (K3, 52, İmam).

Biz mesela bulunduğumuz bölgede komşularımız var. Benim babam mesela bir fabrikada çalıştı kırk beş sene. Patronu Yahudi'ydi. Biz oraya giderdik ki orada kırk beş sene beraber çalıştık. Komşularımız vardı Yahudi onlarla otururduk, muhabbet ederdik. Aynı şekilde bizim oturduğumuz bu Hasköy bölgesi var. Burası Yahudiler'in yerleştirildiği, Eminönü Yangını'ndan sonra bir yer. Sinagoglar var, kiliseler var ki biz okula gidip gelirken de, imam hatipte ben Eyüp'te okudum, vapurla giderdik. Sürekli turistler, diğer insanlarla muhabbet ederdik, İngilizcemizi geliştirmeye çalışırdık, hiçbir şeyimiz yoktu. Yani amacımız nedir? tebliğdir. Belki onlar da bir şey öğrenir de anlatabiliriz diye. Bunun dışında böyle bir şeyimiz yok (K4, 44, İmam).

Ya onlar kendilerini azınlık mı hissediyorlar? samimiyetimize mi güvenmiyorlar? bilmiyorum... Bu bölge malum tarihi bir bölgedir. Beyoğlu zaman zaman biz talep ettik. Bizim camimizin yakınlarında kilise var, sinagog var, havra var. Onların din adamlarıyla görüşüp, bir araya gelip, sohbet edip tanışmak istedik. Talepte bulunduk ama ne yazık ki talebimiz kabul edilmedi. Ya çekiniyorlar ya da bilmiyorum yani niye çekiyorlar, korkuyorlar mı bilmiyorum. Biz birkaç kez talepte bulunduk dostane şekilde oturup çay içelim dertleşelim, birbirimiz anlayalım, birbirimizi tanıyalım diye. Talebimizde kabul edilmedi. Onlardan da gelmedi bir teklif. Pek iletişim

kuramıyoruz. Esnafı iyidir. Özellikle Türkiye’de yaşayan özellikle Türk tebaası olan, Türk vatandaşı olan gayrimüslimler onlar çok farklı. Bir arkadaş var, kandil dolayısıyla tatlısını alıp geldi bizim kandilimizi kutladı. Orada sohbet de ettik. Adam Ermeni ama Ermenistan kelimesini duyduğu zaman sinirleniyor. Bana Ermenistanlı diyemezsin, ben Türküm diyor. Ben bu memleketin tebaasıym diyor. Ben Müslüman mahallesinde yetiştim diyor. Bizdeki gayrimüslimler böyle. Bir aidiyet var (K10, 50, İmam).

Müslüman katılımcıların anlatılarına bakıldığında bir araya gelmenin ve birlikte vakit geçirmenin çok sınırlı olduğu temelde komşuluk ilişkilerinin hâkim olduğu görülmektedir. İlişkiler daha çok aynı bölgede ve aynı sosyal alanda yaşamının bir sonucu olarak görülebilir. Katılımcılar aynı zamanda aralarında herhangi bir sorun olmadığını dile getirmektedirler. Din görevlileri bağlı oldukları kurum aracılığıyla diğer din görevlileriyle bir araya gelmektedir. Bu da göstermektedir ki din mensuplarıyla ilişkiler daha çok birincil ilişkilerden oluşmaktayken, görevliler arasındaki ilişki daha resmi kanallardan sağlanmaktadır. İstanbul’daki dinî gruplar arasındaki ilişkinin sınırlı bir alanda meydana geldiği görülmektedir. Bunun yanında hiçbir şekilde başka dinden insanlarla ilişki kurmadığını söyleyen Müslüman katılımcılar da mevcuttur. K6 “Benim pek bir faaliyetim olmadı. Günlük hayatta da pek iletişim kurmayan biriyim... Hristiyan ve Yahudi cemaatleriyle hiç irtibatım olmadı. Yani benimle irtibat kurmak isteyenler oldu ama ben hep mesafeliydim” şeklindeki ifadeyle diğer din mensuplarıyla iletişimden kaçındığını dile getirmiştir. Bunun arkasında da dini sebeplerin yattığını ifade etmiştir.

Hristiyan katılımcılar da benzer şekilde ilişkilerin daha çok komşuluk bağları üzerinden kurulduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında resmî kurumların da kendilerine desteğinin olduğunu ifade ederek memnuniyet duyduklarını dile getirmişlerdir.

Ama biliyorsunuz sık sık dinler arasındaki diyalogu konuşuyoruz ama genel diyalog yok. Bazen diyorum ki Hristiyanlık ve İslamiyet diyalog yapıyorlar. Bence Hristiyanlığa inananlar ve Müslümanlığa inananlar diyalog yapıyorlar. Demek ki diyalog gerçek ve canlı bir şey. Biz ne yapıyoruz? O kadar ilişki yok. Ama Türk Müslümanlar ile çok tabii ki. Hem akademik insanlar hem normal basit insanlar ikisi de. Kullanılan dili farklı bu grupların. Bu önemli bir şey. Ama bazen çok derin şeyler paylaşıyoruz (K11, 50, Rahip).

Biliyorsunuz din adamları biraz farklı. Aramızda bazı papazlarımız çok sert. Buradaki bazı imamlar çok sert. Bazıları da çok açıklar. Gidiyorsun aramız çok iyi. Her zaman buluşalım, bu terörü düşünelim ve nasıl bunu yok edelim bir din adamı olarak onu tartışalım... Mesela buradaki belediye başkanı bizi o kadar çok seviyor ki elinden gelen her şeyi yapıyor bizim için. Ve bunu Fransa’da bulamazsın. Mesela bizim paskalyada çiçek getiriyorlar. Bizim için bir konuşma yapıyor. Yani diyorsun doğal bir insan. Bu bizim için çok çok önemli (K12, 52, Rahip).

Birbirimizi ramazandan ramazana, bayramdan bayrama, münasebetten münasebete birbirimize güzel laflar söylememiz yeterli değil. Eyleme geçmemiz lazım. Din adamları, bir imam camide bar bar bağırmalı, bir papaz kilisede bar bar bağırmalı, sokağa inmeli halkı birlik, beraberlik için birleştirmeli, kardeşliği aşılmalı. Ama sen beni kötiledikçe, ben seni kötiledikçe, bayramdan

bayrama merhaba biz kardeşiz, herkes Allah'ın, İbrahim'in çocuklarıyız dememiz yeterli değildir. Ben yeterli görmüyorum. Birlikte elle dokunulacak bir şeyler yapmıyoruz. Yani pek bir faaliyetimiz yoktu. Yani hep güzel laflar. Ama herkes gittikçe kendi dinine daha çok sarılıyor. Azınlıklar esasen hapı azınlıklar yutuyor. Bugün Avrupa'da İslamafobi var, bunu kabul etmemek mümkün değildir. Ama Türkiye'de de Hristiyanofobi var. Bunu herkes korkudan cevap veremez. Azınlıkların olduğu yerde fobi var (K13, 83, Piskopos).

Hristiyan katılımcıların anlatılarında ilişkilerin çok kısıtlı kaldığı ve bundan rahatsız olduğu görülmektedir. Ayrıca bölgedeki birlikte yaşama kültürünün kodlarına güven duyulduğu görülmektedir. Ancak katılımcılar sürekli söylemlerde çoğulculuk vurgulanırken bu durumun pratikte gerçekleşmemesinden üzüntü duyduklarını ve mevcut ortamın değişmesine yönelik çağrılarını dile getirmişlerdir. Sadece dinî günlerde bir araya gelindiğini ve bunun yeterli olmayacağı söylenirken, azınlık olmanın yarattığı sorunların tartışılmadığı vurgulanmıştır. Burada Eric Hoffer'in (2017:43) "yasalar ya da güç merkezleri tarafından ne kadar korunursa korunsun, azınlıklar güvensiz bir durum içindedirler" şeklindeki vurgusu ön plana çıkmaktadır. Katılımcı tıpkı Hoffer'de olduğu gibi anlatılarında azınlıklar için güvensiz bir ortamın varlığından söz etmektedir. Azınlık psikolojisinin ağır bastığı görülürken, Türkiye'de Hristiyanlara karşı yoğun bir önyargının olduğu vurgulanmıştır. Söylemlerine bakıldığında bu durumun sebebinin görünmeyen bir rekabet ortamının varlığında kaynaklandığı söylenebilir. Müslüman kesimin Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğuna yönelik inançlarının gruplar arasındaki ilişkiyi zedelediği ifade edilmektedir. Burada Hristiyanofobiden bahsedilmektedir ancak literatürde Türkiye'deki durumun misyofobi olarak değerlendirildiği görülmektedir (Sevinç, 2012: 128). Bu sebepten ötürü misyonerlik vurgusu dikkate alındığında anlatıda misyofobinin vurgulandığı ifade edilebilir. Bu doğrultuda eylemlerden sonra ilişkilerde bir değişimin yaşanıp yaşanmadığı önemli bir noktadır. Katılımcılara bu eylemler bölgede yaşayan dinî gruplar arasındaki ilişkiyi ve birlikte yaşama kültürünü nasıl etkilediği sorulduğunda, Müslüman katılımcılar ilişkilerde çok büyük sorunlar doğurmadığını ancak kendilerinin toplumdaki bazı kesimler tarafından damgalanarak ötekileştirildiklerini ve bunun bir sonucu olarak da dini özgürlüklerinin bir süreliğine ellerinden alındığını ifade etmişlerdir.

Diğer dinlerin mensuplarından bana bir nefret söylemi olmadı. Gayrimüslimlerden hatta ve hatta bizim komünist Müslümanlardan böyle diyenler oldu. İşte senin imamlığını yaptığın dinin mensupları aha böyle terörist işte. Adamın alını secdeye varmamış ama bunu söyleyebiliyor. Cemaatimde de bir yaşanmışlık duymadım (K1, 51, İmam).

Birlikte yaşama kültürüne çok olumsuz etkisi olmamıştır. Bir öteleme olmamıştır. Yine komşuyuz, birlikte yaşıyoruz ve gayet samimi ilişkilerimiz var. Bu insanların ölümünden kimse mutlu olmaz ancak rahatsızlar mutlu olur. Diğer gruplardan bizim çok radikal olduğumuza yönelik söylemler duymuştum. Diğer gruplar bize bir din adamı olarak insanları radikalize etmeyin diye söylemde bulunmuştu. Çünkü biz vaazlarda çok önemli konumdayız. Birçok kişiye hitap ediyoruz (K2, 52, İmam).

İnsanlar birbirine daha düşmanca bakmaya başladı. Yani adam diyor ki: bu eylemi yapan şu tipte bir insan, ona benzer bir insanı sokakta gördüğü zaman aklına o geliyor. Diyor ki; sen bak sakalın, sarığın var, onu yapanda o şekle girerek yaptığı için bu sefer o insana şey yapıyor. Bu sefer buradaki insan gayrimüslime ters bakmaya başlıyor. Yani şey olarak toplumsal bir travma oluşturuyor. Yok öyle çok şey olmadı benim açımdan. Yine karşılaştığımız zaman gayrimüslim komşularımızla, gayrimüslim insanlarla yine iç içeyiz, konuşuyoruz. Askere gittim ben mesela arkadaşlarım vardı, Ermeni'ydi iki tanesi. Hala görüştüğümüz Ermeni arkadaşlarımız var. Burada yetişmiş, askerde. Yani toplumda öyle sorunumuz yok. Kışkırtma olan bir şey. Bu olaylardan sonra sarıklı, sakallı insanlara terörist gözüyle bakıldı (K4, 44, İmam).

Türkiye'yi kastederek Türkiye'de İstanbul'da herhangi bir bizi etkileyen bir durum söz konusu olmadı. Yani şu veya bu cemaat sıkıntısı yoktu. O bize bir zarar vermedi... Yani tabii 2003 eylemlerine baktığımız zaman bir acabamız oldu onların bize karşı. Tabii biz onlara karşı sanki bir anlamda mahcup bir duruma düştük. Ya bakın biz bunu yapmadık. İslam'ın bunlarla herhangi bir şeyi söz konusu değil ifadesini onlara kullanmak zorunda kaldık. Yani bu imajı vermek zorunda kaldık. Ancak onların acabası belli bir süre devam etti. Daha sonra bunun İslamiyet ile bir alakasının olmadığı farkına varınca yine hala devam ediyoruz komşuluğumuza, ticaretimize. Bana karşı o konuda bir alışveriş merkezine girdim Cihangir'de, tabii hafif sakalım vardı, arkadan bize bak işte bunlar teröristtir denildiğine şahit oldum (K5, 38, İmam).

Müslüman katılımcıların bu anlatılarında olayların diğer gruplar ile ilişkilerinde pek fazla etkisinin olmadığını, olsa daha kısa süreli bir değişimin söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Bölgedeki büyük dinî grubun temsilcilerinin genel anlamda sorun olmadığını vurgulamışlardır. Ancak kendi grupları açısından büyük sorunlar doğurduğunu dile getirmişlerdir. Kendi gruplarından ve diğer gruplardan ötekileştirici söylemlere maruz kaldıklarını ifade eden katılımcılar, söz konusu eylemlerin İslam'a mal edilmesi ile kendilerini yoğun baskı altında görerek dinî alanlarındaki faaliyetlerinin bir süreliğine kısıtlandığını ifade etmişlerdir. Kıyafet ve dinî sembelleri dolayısıyla alanda damgalandıklarını dile getiren katılımcılar burada simgesel bir şiddetin varlığından söz etmektedirler. Süreci deneyimleyen katılımcılar medyanın etkisine yönelik bir vurguyla dinî sembellerin bozulmaya başladığını ifade etmişlerdir. Bölgedeki halkın bu sembelere yönelik bir damgalayıcı tutum içerisine girdiğini dile getirmişlerdir. Bourdieu'nun habitus kavramı üzerinden hareket edildiğinde yaşam tarzları nedeniyle damgalandıkları ve bundan dolayı günlük hayatlarında ve sosyal alanda değişim olduğu görülmektedir. Aynı zamanda dini alanlarında habituslarını yaymak için gerekli olan faaliyetlerinin de kısa bir süreliğine sekteye uğradığı görülmektedir. Ancak alandaki diğer gruplarla ilişkilerinin kesintiye uğramadığını ifade etmişlerdir.

Hristiyan katılımcılar ise hiçbir değişimin söz konusu olmadığını dile getirmişlerdir. Kendi gruplar ve diğer gruplar arasındaki ilişkilerde de herhangi bir değişimin yaşanmadığını ifade etmişlerdir.

Hiç etkilememiştir. Düşün ki bir sinagog bir şey kaybetti. Bir İngiliz başkonsoloslukta hayatını kaybetti bir Hristiyan diyelim. Ölen kişileri, zarar görmüşleri dikkate alırsak herkes bir şey

kaybetti. Herkes korktu. Demek ki aynı duygu, aynı düşüncede idik. Aramızda hiçbir bozukluk olmadı. Çünkü biz din olarak normalde kimseden şüphelenmem. Ben diyemem bunu Müslümanlar yaptı. Olmaz bir kötü adam yaptı. İncilimiz zaten öyle diyor. Cemaatime yönelik bir nefret söylemi yaşamadım. Cemaatimden de diğer gruplara yönelik bir söylemde bulunulmadı (K12, 52, Rahip).

Birlikte yaşama kültürümüze pek etkisi olmadı. Eylem ve söylemlerde bulunulmadı. Cemaatimdeki insanlar diğer din mensuplarıyla ilişkilerini bozmazlar. Bazen insanlar gelip kilisede bağırabiliyorlar ama bunun bizim için bir önemi yok. Bu kilisenin cemaati her zaman diğer gruplarla iç içedir. Müslümanlarla, Yahudilerle ilişki içindedir (K14, 53, Rahip).

İlişkiler aynı şekilde devam etmiştir. Herhangi bir olay ya da sözlü saldırı yaşamadım. Mensup olduğum grupta da bir yaşanmışlık duymadım. İngiliz Başkonsolosluğu saldırısında birkaç arkadaşım yaralandı. Oradaki kilisemiz hasar gördü. Bize karşı bir saldırı değildi zaten. İngilizlere yönelikti. O yüzden bir etki olduğunu düşünmüyorum (K15, 78, Rahip).

Hristiyan katılımcılar ne kendi gruplarında ne de diğer gruplarla ilişkilerinde bir değişim olmadığını dile getirmişlerdir. Saldırıları daha çok bütün gruplar üzerinden ele alarak etkilerinin tüm alandaki aktörlerde gözlendiğini ifade etmişlerdir. Alanda bir düzenin varlığından bahsederken korku ortamının alandaki aktörler tarafından türetilmediğini, dışardan geldiğini ifade etmişlerdir. Bu da eylemlerin toplumda türemediğini dış kaynaklı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu saldırıları Müslüman cemaate mal eden bir söylemde de bulunmamışlardır. Bunun bir terör eylemi olduğunun farkında olarak hiçbir din ile ilişkisinin olmayacağını ifade etmişlerdir. Her ne olursa olsun günlük hayatta ilişkilerin devam etmesinin zarurî olduğunu da söylemlerinde vurgulamışlardır.

3.9. Sosyal ve Dini Yaşamda Değişim

Tüm terör eylemleri gibi Kasım 2003'te gerçekleştirilen eylemler de bölge halkının sosyal yaşamına etki etmiş ve gündelik yaşamında değişimlere yol açmıştır. Terörün temel amacının korku ortamı yaratmak olduğu kabul edilirse her eylemden sonra kısa süreliğine bu hedefine ulaşarak sosyal yaşamda değişimlere yol açtığı anlaşılır. Ancak din referanslı terör örgütlerinin özellikle dinî gruplara yönelik saldırılarında söz konusu grupların dinî hayatında da değişim yaşanması söz konusu olabilmektedir. Kasım 2003 terör eylemleri de İstanbul'daki dinî grupların ibadethanelerine ve farklı kültürleri temsil eden mekanlara yönelik bir saldırı olduğu için bölgede yaşayan grupların sosyal ve dinî yaşantısında bir değişimin söz konusu olup olmadığını anlamak adına katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Sosyal yaşantılarında herhangi bir değişim olup olmadığı yönündeki sorulara katılımcılar kısa süreli bir etkisinin olduğunu ancak kalıcılığın söz konusu olmadığını dile getirmişlerdir.

Dolayısıyla o olaylardan sonra irtibatımda bir değişme olmadı. Cemaatimde bir değişme olmadı. Benim cemaatim bu zamana kadar hamd olsun Allah'a nereye gittiysem hep çoğalmıştır, azalmamıştır. Sosyal faaliyetleri severim. Elimden geldiği kadarıyla her kesim ile irtibat halinde olmaya çalışırım. O 2003 terör olayı benim şahsımı ve cemaatimi etkilemedi. Başkalarını etkiledi mi bilemem. Beni etkilemedi. Tam tersine benim sohbet alanımı genişletti (K1, 51, İmam).

Günlük yaşantımızda bir değişme olmadı. Kendim diğer gruplarla ilişkilerimiz arttıralım söyleminde bulundum. Çünkü biz birlikte olursak bu ahlaksız insanlar amaçlarına varamazlar dedim. Bir önlem almaya gerek duymadım normal yaşantım devam etti. Olumlu etkisi de çok fazla yok. Ne kadar insanları üzsel de insanlar gerçekleri biliyor ve görüyor. İnsanlar aslında dinin radikal yorumlarından rahatsız durumda (K2, 52, İmam).

Sosyal hayatımızda bir değişme olmadı. Diğer din mensuplarıyla olan ilişkimiz değişmedi. Ülkemizde yaşayan diğer dinlerle hiçbir problemimiz yoktur. Her insan için geçerlidir. Anlatırsın, tebliğ edersin gerisi senin elinde değildir. Senin dinin sana benim dinim banadır. Dinde zorlamanın olmadığını bildikleri için saygı göstermektedirler. Bir önlem almadık. Sadece kamera sistemleri taktırdık. Yenilendiler. Herhangi bir önlem almadık. Herhangi bir sözlü ya da fiili saldırıya uğramadık. Daha sonra amirlerimizin, hahambaşılarının bir araya gelip beraber, dinin huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşasın diye faaliyetler yapılmıştır. Olaylardan sonra din adamları toplu açıklama yaptılar. İstanbul müftüsü, Beyoğlu müftüsü ve hahambaşı bir araya gelerek bildiri verdiler (K3, 52, İmam).

Hiçbir şey etki etmedi. O hadise bile etki ettikten sonra belki akşama kadar bölge temizlendi hayat devam etti. Yani insanları oradan tecrit edecek, uzaklaştıracak veya diğer cemaatlerle, diğer komşularla iletişimi keseyim, merhabayı keseyim gibi bir şey hiç olmadı. Yani şahit olmadık öyle bir şeye. Önlem almadım. Bir gün öncesindeki hayat neyse aynen devam etti (K7, 48, İmam).

Müslüman katılımcılar bu anlatıların sosyal yaşamlarında çok fazla bir değişim olmadığını, olsa dahi bunun çok kısa sürdüğünü ifade etmişlerdir. Diğer dinlerin mensupları ile ilişkilerinin önceden nasılsa öyle devam ettiğini ifade edenler varken aynı zamanda olaylardan sonra ilişkilerin daha sıkı şekilde sürdürüldüğünü söyleyenlerde vardır. Sosyal alanlardaki faaliyetlerinde önemli bir değişikliğe yol açmayan ancak kısa süreli etkisinin olduğu bu eylemler, dini gruplar arasındaki iletişimi de çok fazla etkilememiştir. Burada eylemlerin geneli temsil etmediğine yönelik vurgular vardır. Ayrıca Elmalılı Hamdi Yazır'ın ifadesiyle "dinde ikrah yoktur" (2014: 202) vurgusunun mevcut olduğu görülmektedir. Bu da birlikte yaşamanın farklılıklara karşı tahammülü gerektirdiğini ifade etmektedir. Dayanışma ve iş birliğine yönelik söylemler dile getirilmiş ve alanın kurallarına uyulmasının zorunluluğu vurgulanmıştır. Ayrıca daha öncesinde dinî grupların temsilcileri ile çok fazla bir araya gelemediklerini ve ilişkilerinin daha çok mensuplar üzerinden kurulduğunu ifade eden katılımcıların sekteye uğramayan ve devam eden ilişkileri yine mensuplar üzerinden olmuştur. Ancak dinî grupları üst temsilcileri bir araya gelerek olaylardan sonra neler yapılabileceği konusunda istişarede bulunmuş ve kardeşlik, birlik, beraberlik temalı mesajlar vermiştir. Bu da eylemlerin dinî grupların sosyal alandaki mücadelelerine yönelik herhangi bir değişime yol açmadığını gösterirken, daha çok mücadeleyi bırakarak bir araya gelmeye çalışıldığını göstermektedir. Ancak bu birlik mesajları kısa süreli olarak iletişimi güçlendirmiş daha sonraki

süreçte tekrar ilişkiler kopmuştur. Bourdieu'nun habitus kavramı gündelik hayattaki standart yaşam kalıplarını da içermektedir. Bu saldırılarda göstermektedir ki eylemlerden sonra gündelik yaşam pratiklerinde kısa süreli bir değişme olmuş bu da habitusa etki etmiştir.

Hristiyan katılımcılar da olaylardan sonra sosyal yaşamlarında kısa süreli bir değişimden söz ederken eylemlerin birlik, beraberlik yarattığını iddia ederek olumlu etkilerinin de söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir.

Yeniden insanların beraber yaşamasına sebep oldu (K11, 50, Rahip).

Gerçekten bizde değişen bir şey olmadı. Nasıl bir değişme oldu diyebilirim, bazı cemaatimizden korkan kişiler kendi memleketlerine döndüler. Çünkü korkan kişiler burada yaşamayız dediler. Yok bir önlem alınmaya yönelmedik. Kendimizi diğer gruplara kapatmadık. Zaten biz kilise olarak öyle bir olay olduğu zaman daha aktif oluyoruz. Demek ki iyi çalışmıyoruz diyoruz. Olaylardan sonra sözlü ya da fiili bir saldırı yaşamadım (K12, 52, Rahip).

İlk günlerde bir korku vardı. Bunu kilisede hissettim. Ama aynı zamanda bir birliktelik gördüm. Daha derin bir dua hissettim. İnsan ne zaman kendi emniyetini kaybediyor, o zaman rabbine daha çok sığınıyor. Çünkü tek emniyeti rableridir. Bundan dolayı bir birliktelik ve imanın derinleşmesi durumu hâkim olmuştur. Terörün amacı dini yok etmekse tam tersine ulaşmıştır. Çünkü insanlar dine daha çok yakınlaştı. Diğer din mensuplarıyla da aynı fikirde olduğumu gördüm. Çünkü savaşın dini yoktur. Yahudi savaşı diye ayrılabilir. Ama dini yoktur. Savaş savaştır. İnsan canına kıymaktır. Bunu dinin dışında görüyorum. Bize sözlü ya da fiili bir saldırı olmadı. Genellikle bazı durumlar yaşıyoruz ama direk bu eylemlerle ilgisi yok onların (K14, 53, Rahip).

Sosyal yaşantımızda çok büyük bir farklılık yaratmadı. Geçici olarak birkaç hafta sosyal faaliyetlerimizde bir azalma olmuştu. Diğer din mensupları ile ilişkilerimiz nasılsa öyle devam etti. Herhangi bir sözlü ya da fiili saldırı da olmadı. İşbirliğini arttırmış olabilir ama ben gözlemedim o zamanlarda (K16, 50, Kilise Vaizi).

Hristiyan katılımcılar söz konusu eylemlerin sosyal yaşantıda kısa süreli etkisinden bahsederken, dinî çalışmalardaki eksikliklerinden ve bunun bir sonucu olarak da insanların dine daha sıkı bağlanmasına yol açtığından söz etmişlerdir. Kısa süreli olarak sosyal yaşantılarının korkudan kaynaklı kısıtlandığını ancak bunun da geçici olduğunu ifade etmişlerdir. Tehdidin uzak olduğunu ifade eden katılımcıların tedbir aldıkları da görülmektedir. K16'nın geçici bir kapanmadan, korku ve tedirginlikten bahsetmesi güvenlik konusundaki endişelerin varlığını ortaya çıkarmaktadır. Müslüman katılımcılar da olduğu gibi temel vurgu kısıtlı bir etkidir. Bunlar katılımcıların gündelik yaşamlarında geçici bir etkinin olduğuna ve habitustaki kısa süreliği değişimin varlığına yönelik vurgulardır. Dini yaşantıya yönelik söylemlerin sürekli vurgulandığı anlatılarda önemli bir konu daha ortaya çıkmaktadır. Bu da eylemlerden sonra dinî yaşantıda ve faaliyetlerde bir değişimin söz konusu olup olmadığıdır. Bourdieu'nun ifade ettiği şekliyle her dinî

grup kendi habitusunu yaymak için faaliyette bulunur. Burada esas soru eylemlerden sonra bu faaliyet alanlarında bir daralmanın meydana gelip gelmediğidir. Bu çerçevede katılımcılara dinî yaşantınızda bir değişim oldu mu diye sorulduğunda, Müslüman katılımcılar çok büyük bir değişimden söz etmezken, vaaz içeriklerinin o dönemde değiştiğini ifade etmişlerdir.

Kısa süreli bir cemaat sayımızda azalma oldu. Sinagoga yakın yerlerde bir azalma oldu. Esnaf mağdur olmuştu. İşe gelmeyi bile arzu etmiyordu. Bu yüzden kısa süreli bir azalma oldu. Vaazlarımızın içeriği değişmedi. Vaazlarımız İstanbul Müftülüğü'nden standart olarak gelmektedir. Bizim müdahalemiz söz konusu değil. O haftalar içerisinde teröre karşı önlemleri ve birbirimize duyarlı, saygılı olmamız gerektiği anlatıldı. Komşuluk hakları, öldürmenin yasak olduğu vaazlarda işlendi. Baya bir etki de cemaat üzerine olmuştur. Korku duymadık hiç. İnsan ister istemez tereddüt ediyor ama. Komşularımızı, yaya olarak geçmekte olan genç arkadaşları, hastaneye giden geçleri olayla hiçbir ilgisi olmayan masum insanları hedef almaları beni çok üzdü (K3, 52, İmam).

Yok o kadar şeyimiz olmadı, normal şekilde devam ettik. Bizim hutbelerimiz zaten merkezden geliyor ama kendi vaazlarımızda biraz daha birleştirici, kardeş olduğumuzu vurguladık. Kendi aramızda da gruplar var, burada da onlara karşı daha şey oldu. Patlamalardan sonra bir korku durumu oluyor, çünkü yakınımızda oldu patlamalar, Beyoğlu'nda oldu. Levent'te oldu. Bir de yakın çevresinden insanlar olduğu için, kendi okul arkadaşım, köyümüzden bir kadının ölmesi daha çok etkiliyor insanı (K4, 44, İmam).

Şimdi vaazlar öyle bir şey ki toplumun o an yaşadığı güncel meseleleri konuşman gerekiyor ve bunları konuştuğun zamanda hem siyasi konulardan uzak durman gerekiyor hem de diğer din mensuplarına dair, onların yapmış olduğu konulara da zülfiyâre dokunmadan, incitmeden, üzmeden konuşmak gerekiyor. Onun için vaazlarda 2003 yıllarında çok daha dikkatli konuşurduk. Ancak daha sonraki zaman diliminde o kırıldığı için biraz daha rahat konuştuğumuz oldu tabii. Cemaatimizde bir çekince vardı. Büyük bir üzüntü içerisindeydik. Zaten baktığımızda İslam ülkelerine saldırı da alenen, açık bir şekilde saldırılar da o dönemde başladı. O zamandan bugüne kadar sıkıntı yaşıyoruz o konuda. Çünkü adamlar bir kapı açtılar. O kapıdan da müthiş sıkıntılar yani kapıyı araladılar ve istedikleri bütün zulmü yapıyorlar. Ve maalesef İslam ülkeleri, İslam düşünürler ve Müslüman diye geçinen toplumlar maalesef hiçbir şey yapmıyor. Daha da acısı Yahudiler de Hristiyanlar da demiyor ki ya bu kadar zulüm var bir durun bakalım niye bu zulmü yapıyorsunuz demiyorlar (K5, 38, İmam).

Yok, hayır. Cemaatimde bir değişim olmadı. Vaazlarım hep ilmidir, değişmez. Güncel olaylara girilmesi gerekirse girerim. Eylemlerden sonra bunu İslam'ın kabul etmeyeceğini, reddettiğini buna bütün insanlığın karşı çıkması gerektiği hususunda hem ben hem Diyanet İşleri Başkanlığımız yani herkes gibi elbette en başta da bizler elbette duyarlılığımızı ortaya koyduk. İslam'ı daha iyi temsil etmenin gayreti içerisinde girdik. Diğer dinlerin mensuplarıyla iletişime geçmek içinden gelmedi, yani onları bir tehlike olarak gördüğümde değil (K6, 50, İmam).

Müslüman katılımcılar bu anlatılarında söz konusu eylemlerin dinî yaşantılarında çok büyük bir etkisinin olmadığını dile getirirken, cemaat sayılarında kısa süreli bir azalma yaşansa da bunun dikkate değer bir durum olmadığını ifade etmişlerdir. Ancak eylemlerin o dönemdeki vaaz içeriklerini değiştirdiği görülmektedir. Vaazlarda daha çok kardeşlik ve İslam'ın barış yanlısı tutumu ifade edilirken, saldırıların İslam referanslı bir örgütten gelmesinin mahcubiyeti yaşanmaktadır. Olayları deneyimleyen dinî görevlilerin dinî alandaki faaliyetlerinde İslam'ı daha

iyi anlatmaya yönelik bir değişim yaratan bu eylemler alandaki habitusun dönüşümünün göstergesidir. Ayrıca dinî alandaki vaazların içeriğindeki farklılaşma söylem inşasında değişimin olduğunu göstermektedir. Daha öncesinde farklı konulardan söz edilirken saldırılardan sonra kendi dininin tehlikeye düştüğü fikrine kapılan Müslümanlar, faaliyetlerini tamamen İslam'ın güzel yönlerini anlatmaya yönelterek, onu kurtarmaya çalışmışlardır. İslam'a yönelik damgalamaları bu şekilde ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Ayrıca burada İslam dinî mensuplarının alandaki mücadelelerinde pasifliğin söz konusu olmasına yönelik eleştiriler mevcuttur. Bu da dini rekabet ortamının bir sonucu olarak bölgedeki diğer grupların onlara yönelik yanlış düşüncelere kapılmaması hedefinin bir neticesidir. Eylemlerin söz konusu ortamda birlik yarattığını ifade eden Müslüman katılımcılar ilişkilerde bu çerçevede bir değişimin yaşandığını vurgulamışlardır. Daha önceki anlatılarına bakıldığında hem sosyal hem de dinî ilişkilerin gruplar arasında yetersiz olduğu görülmüş, eylemlerden sonra durum kısmî olarak iyileşirken bu da süreklilik arz etmemiştir.

Hristiyan katılımcılar da Müslüman katılımcılara benzer şekilde ilk günlerde kısmî bir değişimin yaşandığını ancak bunun kalıcı olmadığını ifade etmişlerdir. Müslümanlardan farklı olarak vaaz içeriklerinin değişmediğini, ne olursa olsun bunun söz konusu olamayacağını dile getirmişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere eylemler İslam referanslı gerçekleştirildiği için açıklamanın Müslümanlar tarafından yapılması gerektiğine yönelik bir düşüncenin varlığı söz konusudur.

Benim bu konuda devletin bize olan samimiyetinden şüphem olmadığı için niye önlem alayım ki? Devlet beni koruyamazsa ben kendimi koruyamam. Ben herkesle diyalog halinde olmaya çalışıyorum. Öncesiyle kıyasladığımda bir değişim olmadı. Diyaloguma devam ettim. Ben ne dedim. Hiç kimse kendi dinini, ırkını, milletini seçerek gelmedi. Hayır dini yaşantımda bir değişme olmadı. Cemaatim azalmadı. Hatta olaylardan sonra cemaatimde çoğalma var azalma yok (K13, 83, Piskopos).

Katılımcı buradaki anlatısında bölgedeki güvenliğin devlet otoriteleri tarafından sağlanmasının kendisi için bir güven unsuru olduğunu ve bu sebeple önlem alınmasının gerekli olmadığını vurgulamaktadır. Devlet otoriteleri güvenliği sağlayamadı takdirde kendisinin de alanda hayatta kalamayacağını ifade etmektedir. Ayrıca dinî çoğulcu ifadeler kullanarak alanda gruplar arası ilişkilerin diyaloga dayalı olması gerektiğini dile getirmiştir. Ayrıca olaylardan sonra Hristiyan mensupların dine sığındığını ve güvenlik ihtiyacını bu şekilde karşıladığını ifade etmektedir. Bu da eylemlerden sonra alanda grup içi ilişkilerde bir dayanışmanın doğduğunu göstermektedir.

İlk günlerde cemaat sayımız azaldı. Ayinlere daha az katılım oldu. Bu durum fazla sürmedi ama. Daha sonradan geri geldiler... Vaazlarımızda bir değişme olmadı. Vaazlarımızda zaten genellikle Allah'ın sözünü paylaşıyoruz. O yüzden bir değişme olmadı. Ancak rabbin şiddete yönelik sözlerini tebliğ ederiz ama öyle yapın şöyle yapın demeyiz. Biz kimsenin takımı değiliz.

Tek takımımız rabbin takımıdır. Türkiye’de misyonerlik olayı çok kullanılıyor. Gerçekte böyle bir şey yok. İnsanlar inanmakta özgürdür. 80 milyonluk bir ülkede %99,8’i Müslüman olan bir ülkede, misyonerlik yapamayız. Bu yüzden böyle bir boş korku olabiliyor. Keşke bunlar olmasa, vaazlarında ben bu kelimeyi kullanmıyorum. Çünkü aleyhimize kullanılabilir. Duygusal olarak çok korktuk. Her evde korku hakimdi. Alışık değildik polislerin bizi korumasına. Ama şimdi alıştık. Polis gelince mutlu oluyoruz (K14, 53, Rahip).

Katılımcı bu anlatısında eylemlerin bir korku ortamı yarattığını ifade etmiştir. Eylemlerden sonra alandaki söylemlerinde genellikle kendi dinlerinin şiddet kavramına yönelik ifadeleri kullandığını dile getirmiştir. Ancak bunun bir misyonerlik faaliyeti olarak algılanmasından rahatsız olduğunu vurgulayarak Türkiye’de misyofobinin varlığından söz etmiştir. Müslüman grubun misyonerlikten abartılı bir şekilde korktuğunu ancak bunun gerekli olmadığını ifade etmiştir. Stanley Cohen’in (2002) ahlakî panik kavramı medya etkisiyle kamusal alanda meydana gelen bazı olaylar sonucunda bir panik ortamının yaratıldığını ve bunun sonucunda insanların söz konusu olaylara fazla tepki verdiğini ifade etmektedir. Burada da olaylardan sonra bir panik ortamıyla abartılı tepkilerin doğduğuna yönelik vurgular söz konusudur. Olaylardan sonra alanda farklı durumları deneyimleyen katılımcı bölgedeki değişimin gündelik yaşam pratiklerinden farklı olduğuna ve bundan rahatsız olduğuna vurgu yapmıştır.

Eğer korku varsa bazen tabi ki insanlar korkuyorlar. Eğer bir ay boyunca gazeteler diyorlarsa yeni bir Haçlı Seferi var. Basit insanlar için düşünüyorlar o bir din adamı Hristiyan belki de yeni Haçlı adamı diyebiliyorlar. Dil çok önemli. Bazen konuştuğumuzu önemli ve dikkatle yapmamız lazım. Benim yakınımında konuşmuyorlar. İtalya’da insanlar diyorlar ki Müslüman teröristler. Çok basit bir şey. Sık sık ben soruyorum: Kusura bakma sen hiç Müslüman tanıdın mı hayatında? Böyle çalışıyor işte. Bu yüzden biz her gün diyalog için konuşuyoruz. Önemli bir şey. Böyle çalışıyor. Aynı zamanda diyalog ciddi bir şey... Vaazlarımız kutsal okumalar hakkındadır sadece. Her Pazar okumalar var. Belki dünyadan gelen bir örnek alabilirim. Benim için sadece gerçek bir inanan hayatının güzel şeyler yapması yeterli değildir, düşünceleri, davranışları her şey içinde. Ama aynı zamanda vaazlarımda okumalar hakkındadır (K11, 50, Rahip).

Herhangi bir değişme olmadı. Cemaat sayımızda azalma olmadı. Tartışılmadı bile. Vaazlarımız değişmedi. Vaazlarımız her zaman din üzerinedir. Politika karıştırılmaz. Zaten izin de verilmez. Çok üzüldüm olaylardan sonra. Hiçbir zaman tekrarlanmasını istemem. Bizim grubumuzdan da karşı tarafa sert tepki gösterenler olmadı (K15, 78, Rahip).

Eylemlerden sonra kısa süreli bir korku ortamının oluştuğunu ve eylemlerin terörün politika ile bağlantısının bir sonucu olduğunu iddia eden Hristiyan katılımcılar, olayların kendi cemaatlerinde büyük bir etki yaratmadığını, ilk başlarda cemaat sayısında bir azalma olduğunu ifade etmişlerdir. Olaylardan sonra ötekileştiren bir dil oluşmamasını desteklemişlerdir. Ne Müslüman cemaatin ne de Hristiyan cemaatin bu olayla ilişkilendirilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Politik olayların dine karıştırılmamasından dolayı vaazlarında bir değişim olmadığını ifade etmişlerdir. Diğer gruplarla ilişkilerinin de aynı devam ettiğini dile getirmişlerdir. Bu çerçevede bakıldığında dinî alanda bulunan grupların ilişkilerinin olaylar neticesinde değişmediği

görülmektedir. Faaliyetlerinin sadece kısa süreli sekteye uğramasının dışında olayların birlikte yaşama kültürü ve dinî gruplar arasındaki ilişkilerde bir dönüşüm yaratmadığı görülmektedir.

3.10. Katılımcıların Çözüm Önerileri

Terör ve özellikle din referanslı terör dünyada birçok farklı problem doğurmaktadır. Dinî referans göstererek eylem gerçekleştiren gruplar, o dinin tüm mensuplarını zan altında bırakmaktadır. Bu doğrultuda dinî görevlilerin din referanslı teröre yönelik çözüm önerileri sorulduğunda Müslüman katılımcılar daha çok ekonomik şartlar ve eğitim sistemi üzerinde durmuşlardır.

İyi yetiştirilirse, anne bana sevgi ve saygı içerisinde yetiştirirse, Allah korkusunun ne olduğu, peygambere itaatin ne olduğu, komşuluk hakkının ne olduğu, hesabın öteki dünyada sorulacağı telkin edilirse bu çocuk iyi bir vatansaver, iyi bir Müslüman olur. Sonra bütün güzelliğini ülkesine ve dünyaya yayar. Sevgi ile beslenirse insan bu sorun ortadan kalkar. Sevginin, birliğin, beraberliğin çözemeyeceği sorun yoktur. Sevgiyi kalplere aşılıyarak bundan kurtulabiliriz. Görüşü, dini ne olursa olsun insan olduğu için, örneğin; Peygamber Efendimiz Medine’den bir yerden başka bir yere giderken bir köpek görür, sahabe yüzünü ekşitir, Efendimiz yaklaşır, hayvanın dişleri bembeyazdır, dişlerini sahabeye göstererek ne güzel dişleri var der. Buradan hayvan ve insan sevgisinin ne kadar önemli olduğunu anlayabiliyoruz. İnsan sevgisinin olmadığı zaman bu olayların olduğunu düşünüyorum (K3, 52, İmam).

Hem bu toplum için büyük bir sıkıntı, ekonomi olarak büyük bir sıkıntı, insanları birbirleriyle olan ilişkilerine baktığın zaman büyük bir sıkıntı, açlıktan ölen insanların sayısının artması büyük bir sıkıntı ve sömürge altında olan binlerce insanın bu sıkıntıdan dolayı mağdur kalmaları büyük bir sıkıntı, baktığımız zaman bu küresel sıkıntıdan dolayı insanlar aç kalmaktadır. Büyük ülkeler daha çok kazanalım uğruna diğer Müslüman ülkelerin hepsini katlediyor. Büyük bir sıkıntı içerisine sokuyor. Onları yok eder derecesine getiriyor. Bu da dünya üzerinde baktığımız zaman, istatistiklere baktığımız zaman açlıktan ölen insan sayısı arttı, mülteci sayısı arttı, kadınların, yaşlıların sayısı arttı, hastalıklar arttı vesaire. Tabi ki bunun faturası sadece Müslümanlara değil bütün dünyaya kesilecektir. Bunu eğer düşünürler, İslam alimleri hatta diğer din alimleri bir araya gelip devlet başkanlarını ikna ederlerse insanlığı kurtarmak adına bir gayret gösterirlerse o zaman çözümler. Elbette ki devletler kendi menfaatlerini ön planda tutsun ancak kırmızı çizgileri hiçbir insanın zarar görmemesi diye koyup onun etrafında birleşirlerse bu çözüm mutlaka olur (K5, 38, İmam).

Dünyada terör sorununu çözemeyiz. Ama Müslümanların şeyini bilgiyle İslam’ı kaynağından öğrenerek, bizim kaynağımız Kur’an ve Sünnet; bu çerçevede bir yaşamı benimsediğimiz süreçte Allah bize sıkıntı vermeyeceğini vaat ediyor. Ama biz ne yazık ki mezheplerde rahmet var ama mezheplerden sonra mezhepçilik ve tarikatlar bayağı çoğaldı. Son dönemdeki hadiseler gibi FETÖ gibi veya başka cemaatler gibi. Artık biz birlik beraberlik içerisinde yaşamamız gerekirken cemaatler artık bir partizan grup gibi en iyi cemaat benim cemaatim, en iyi ehli sünneti yaşayan benim anlayışı İslam’a zarar veriyor. Her çiçeğin balı farklı olur. Herkes kendi dalında İslam’a güzel hizmet eder. Bu anlayışa sahip olsak her şey düzelecek. Yani kaynağımız Kur’an ve Sünnet olmalı (K7, 48, İmam).

Müslüman katılımcıların anlatılarına bakıldığında din referanslı terörü maddi imkansızlıklar ve eğitimin özellikle de din eğitiminin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede İslam dininin doğru öğretilmesi gerektiği ve maddi olarak toplumda bir dengenin kurulmasının şart olduğunu ifade etmişlerdir. Bu anlatılarında aynı zamanda İslam'ın sevgi dini olması hasebiyle çocukların sevgi temelli yetiştirilmesinin de terörün çözümünde yardımcı olacağını dile getirmişlerdir. Yani insanlara eğitim aracıyla dinî bir perspektifin kazandırılması gerekmektedir. Burada eğitim toplumsal işlevine yönelik vurgular hâkimdir. Bahsedilen din ve değerler eğitimi yeni nesillere tam olarak aktarılmalıdır. Bu şekilde bir kültür yaratılabilecek ve teröre çözüm üretilebilecektir. Din referanslı terörün bir sebebinin de dinî cemaatlerin sayısının çok fazla olması ve her cemaatin kendi doğrusunu yaratması olarak görürler. Grupların sayısındaki bu fazlalık dinî alanda rekabet yaratmakta ve bu rekabet de bir mücadele ortamına dönüşmektedir. Dinî gruplar da kendi inançlarını kabul ettirebilmek adına farklı yöntemlere başvurarak ve onu dinî bir eylem sonucuymuş gibi göstererek üye sayılarında artış yaratmayı amaçlamaktadırlar. Yöntem bazı radikal gruplar için şiddet olabilmektedir. Bu doğrultuda çözümü siyasî alanda arayan katılımcılar cemaatlerin devlet tarafından kontrol altında tutularak radikal eğilimlere yönelmelerinin engellenmesinin din referanslı teröre bir çözüm sunacağını ifade etmişlerdir.

Hristiyan katılımcılar da Müslüman katılımcılara benzer şekilde daha çok maddi konulara değinmiş ve kurtuluşun kendi inançlarında olduğunu ifade etmişlerdir.

Sadece bir sevgi kalplere koyarsak çözülebilir. Ancak böyle yanlış yolda olduklarını anlarlar. İnsanlara göz yaşı döktürmek gerçekten iyi değil. Afrika'da görüyorum, bir çocuk doğarken sanki bir kötülük var doğasında. Onlarda sanki bir anormallik var. Biz zaten bir terör olarak bazı şeyler yaşıyoruz burada. Terörü yayan burada aslında gazeteciler. Birisi geliyor burada bana dayak vuruyor, ben böyle bir şey yaşadım ama söylemiyorum. Her yerde böyle dengesiz insanlar var. Her zaman buraya gazeteci çağırırsam diyecekler ki kilisede böyle bir şey oldu. Her şeyde gazeteci çağırıp bağırarak teröre yardım etmektir aslında. Gerçekten etik olarak bu konuda eğer bilgi vermiyorsa diyorsun suçlusun. Verirse daha kötü oluyor. Bazen kiliseyi taşıyabiliyorlar. Bağırıyorlar. Bazen düşünüyorum bende çocukken aynı şeyi yapıyordum. Anlamam gerekiyor. Her şeye bir sebep bulursam, problemleri ona bağlarsam teröriste yardım etmiş olurum (K12, 52, Rahip).

Katılımcı buradaki anlatısında çözüm yolunu sevgide ararken şiddet eylemlerinde medya etkisinden söz etmektedir. Eric Maigret'e göre, "bireylerin görüşlerini kendilerine karşın biçimlendirip yönlendirdiği söylenen medya, hipnozcu işlevi görür ya da aktardığı stereotiplerle bireyleri aldatır" (2014: 70). Başka bir ifadeyle medya belli imajlar yaratarak insanların davranışları üzerinde etkide bulunabilmektedir. Burada da katılımcı şiddet eylemlerinin artışının sebebinin medyada sürekli olarak yer almasında bulunmaktadır. Ayrıca Cohen'in (2002) ahlakî panik kavramı söz konusu olmaktadır. Çünkü herhangi bir eylemden sonra insanlar medyanın etkisi ile aşırı tepkiler verebilmektedir. Bundan ötürü katılımcı adı suçların genelleştirilerek herhangi bir gruba mal edilmesini kabul etmemektedir.

Ekonomiktir. Ekonomi bir insanın politikadan ziyade insan olarak oturup düşündüğü zaman, buna bir çözüm bulmak lazım dendiğinde, ben terörün kökten çözüleceğine ve biteceğine inanıyorum. Bazıları da kendi kasalarına, kendi paralarına para katmak için, milyarlar harcıyorlar. Gidiyorlar devletlerde savaşı kışkırtıyor, bilmem ne ediyorlar ki savaş çıksın silah satsınlar. İnsanların ölümleri umurlarında değildir. Bu terörist insanların kaçısı büyük devletlerin cumhurbaşkanlarının çocuğudur. Macron'un çocuğu var mı savaşta? Trump'ın var mı? Putin'in var mı? Kimdir? Benim gibi senin gibi zavallı insanlar gidiyorlar, paralı asker bilmem ne asker oluyorlar. Bu ben mecbur oluyorum çünkü benim yiyecek ekmeğim yok. Benim kaybedecek bir şeyim yok diyorum. Ölüsem ölürüm diyorum. Hiç olmazsa yaralanırsam gazi ölürsem şehit olurum. Olay bu (K13, 83, Piskopos).

Buradaki anlatısında katılımcı terörün çözülemeyeceğine vurgu yapmaktadır. Terörü alanda güç elde etmek için sermayesini arttırmaya çalışan aktörlerin ve grupların mücadelesinin bir sonucu olarak görmektedir. Silah endüstrisini de bunun bir sonucu olarak görmektedir. Ayrıca sosyal, ekonomik ve kültürel sermayesi yüksek olan grupların alandaki mücadelelerde karar verici konumda bulunduğunu söylemekte ve sermaye sahibi olmayanların ise alınan kararlar sonucunda canından olduğunu dile getirmektedir.

İkinci Jan Paul Papa iken bizim bir güçlü silahımız var o da duadır diyordu. Dua eden insan silahı eline almaz müzakereyle sorunu çözebilir. İnsanlara başka yollar gösterilmelidir. Bunun çözümü sadece duadır. Çünkü dua ettiğimiz an Rabbimizle yan yana hissediyoruz kendimizi. Ben bir çocuğum ve Rab Allah'tır. Bundan dolayı hepimiz kardeşiz. Öncelikle kendimizi Rabbin çocukları olarak hissetmeliyiz. Bunu hisseden bütün insanlar birbirini kardeş olarak görür. Kardeş kardeşi öldüremez. Bizleri kurtaran dinler değil, Tanrı'yı aramaktır. Bir dağ düşünün. Dağın tepesinde Tanrı var. Eteğinde de dinler var. Ne zaman birlikte hareket edip Tanrı'ya ararsak hem Tanrı'ya yaklaşırız hem de birbirimize yaklaşırız. Tanrı ışıktır. Tanrı'nın dini yoktur. Tanrı'ya ulaştığımız an din yok olacaktır. Bu yüzden sadece Tanrı'ya odaklanmalıyız. Bundan dolayı Tanrı'ya yaklaşırken birbirimize yaklaşırız (K14, 53, Rahip).

Burada katılımcı dinî çoğulculuğa vurgu yaparak insanlık ortak paydasının aynı Tanrı'ya inanmak olduğuna değinmiş, iş birliğine ve birlikte yaşama kültürünün önemini dile getirmiştir. Hristiyan katılımcılar sorunun kaynağını daha çok sevgisizlik, sosyal adaletin sağlanamaması ve eğitimdeki yetersizliklerde görmüştür. Çözümlerini de insanlara sevginin ne olduğunun öğretilmesi, gelir dağılımındaki dengesizliğin ortadan kaldırılması, eğitim sisteminin farklı kültürlerle ve ırklara yönelik hoşgörüyü dayandırılması ve tüm bunların yanında insanların inanca sarılmasının sağlanmasına dayandırmışlardır. Hem Müslüman katılımcılar hem de Hristiyan katılımcılar kendi dinlerindeki öğretiler üzerinden çözüm önerisi getirme eğilimi göstermişlerdir.

SONUÇ

Terör eylemleri her geçen gün dünyada hızla artmakta ve birçok cana mâl olmaktadır. Günümüzün en önemli olgularından biri olan terör, din kelimesi ile bir arada anılmaya başlamıştır. Din ve terörü bir araya getiren örgütler, dinî söylemler üretmeye ve mücadelesini bu yolla sürdürmeye başlamışlardır. Terör olayları gerçekleşikten sonra gündemde uzun süre kalmakta ve tartışılmaktadır. Terör olgusu ve onun dinî boyutu hem bilimsel ortamda hem de siyasî arenalarda sürekli olarak ele alınmaktadır. Ancak bu tartışmalar daha çok siyasî zeminde yapılmakta, terörün özellikle de din referanslı terörün ortaya çıkardığı toplumsal sonuçlar hakkında konuşulmamaktadır. Bu araştırmada da toplumsal boyuttaki etkilerden söz edilmektedir.

Nitel tarzda ve fenomenolojik desende yapılan bu araştırmada, sahadan toplanan verilere bakıldığında terör kavramının bütün katılımcılar tarafından reddedildiği ve din ile ilişkilendirilemeyeceği düşüncesinin hakim olduğu ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların genel anlamda anlatılarına bakıldığında din ve terör arasında kurulan ilişkinin daha çok alanda oyuna dahil olan aktörlerin kültürel sermayelerinin yetersizliğinden kaynaklandığı görülmektedir. Müslüman katılımcılar burada daha çok İslam referanslı örgütlerin kendi dinlerinde yerinin olmadığına yönelik söylemlerde bulunurken, Hristiyan katılımcılar ise örgütleri daha çok teolojik zeminde değerlendirmişlerdir. Eğitimli ve kültürel sermayesi yüksek kişilerin asla terör örgütlerine destek vermeyeceği ve onları din ile ilişkilendirmeyeceği söylenebilir. Burada kültürel sermayenin yanında, dinî eğitim ve dinî gruplarla etkileşim sonucunda elde edinilen dinî sermayenin de etkili olduğu görülmektedir. Dinî sermayesi yüksek kişilerin din referanslı örgütlere destek olamayacağı ifade edilebilir. Dinî sermayede eksikliği olan mensupların terör örgütlerince kullanılabilirdiği ve bu örgütlerin tek başına olmadığına yönelik vurgular hakimdir. Ancak bu katılımcılar sermaye eksikliğinden de kendilerini sorumlu tutmaktadırlar. Çünkü alanda kendi habituslarını yaymak için yeteri kadar faaliyet gösteremediklerini dile getirmişlerdir. Ayrıca örgütlere katılımın genç nüfustan olduğuna yönelik iddialar söz konusuysa, bu katılımın toplumsallaşma sürecinin bir sonucu olduğu vurgulanmaktadır. Burada genç bireyler şiddetin hâkim konumda olduğu bir alanda toplumsallaşmakta ve bunun sonucu olarak da söz konusu örgütlere katılabilmektedir. Bu sorun günümüz Orta Doğu coğrafyası için çok önemli bir vurgudur. Orta Doğu'da yıllardır süren bölgesel çatışmalar içinde büyüyen çocuklar, şiddetle toplumsallaşmakta ve şiddetin sorun çözme aracı olduğuna yönelik inanca kapılmaktadır. Bu da bölgedeki şiddet probleminin çözümünü zorlaştırmaktadır. Bu durum bölgesel çatışmaların devam ettiği Afganistan ve Somali gibi coğrafyalarda da mevcuttur. Ayrıca bu örgütlere katılımın bir diğer sebebi olarak sosyal dışlanma

kabul edilmektedir. Buna göre sosyal çevresi tarafından kabul görmeyen bireylerin din referanslı örgütlere katılmaya daha meyilli olması söz konusudur. Bunun sebebi de bireyin orada kabul görme ihtiyacını karşılıyor olmasıdır. Tüm bunların yanında ekonomik sebeplerden ötürü örgütlere katılım olduğu yönünde iddialar da vardır.

Örgütlerin arka planında dünyada hüküm süren ve güç elde etmek isteyen bazı grupların olduğuna yönelik ifadeler söz konusudur. Bu minvalde dünyadaki rekabet ortamında güç sahibi aktörlerin din referanslı örgütleri kullandığı ve sermaye elde etmeye çalıştığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Verilerden hareketle terörün esas amacının korku yaratma ve bu korku ortamından kazanç elde etmek olduğu söylenebilir. Bu kazanç için de örgütlerin dinin söylem gücünü kullandığı ve faaliyette bulunduğu alanda güç elde etmeye çalıştığı ifade edilebilir. Bu, özellikle sömürge kavramı üzerinden ifade edilmektedir. Katılımcılara göre Batı ülkeleri kazanç elde etmek için bir bölgeye ulaşmak istediğinde bu örgütleri kullanmakta, bölgede huzursuzluk yaratmakta ve sonrasında ise oraya müdahale ederek sömürge haline getirmektedir.

Din referanslı örgütlerin kullandığı bazı referans kavramları vardır. Bunlardan en önemlisi cihat kavramıdır. Mülakat verilere göre cihat kavramının yanlış yorumlandığı, şiddeti meşrulaştıran bir araç olarak kullanılmayacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Genellikle dinlerini sevgi dinî olarak tanımlayan katılımcılar cihat kavramının bir meşrulaştırma aracı olduğunu ifade etmişlerdir. Şiddetin en son çare olarak kullanılması gerektiği yönündeki ifadelerle birlikte Hristiyan katılımcılar da şiddeti reddeden bir dil kullanmışlardır. Cihadın rekabet ortamında güç elde etmek için bir araç olarak kullanılması söz konusudur.

Müslüman ve Hristiyan katılımcılardan elde edilen verilere bakıldığında rekabet söylemlerinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Müslüman katılımcılar kendi dinlerinin hak din olduğu iddiasıyla alandaki rekabetin mevcudiyetini ortaya çıkarmaktadır. Hristiyan katılımcılar ise daha çok Tanrı'nın teklifinden ve bütün dinlerin ona ulaşmak istemesinden bahsederek, dinî çoğulculuğa vurgu yapmış ve esas noktanın Tanrı'ya ulaşmak için mücadele etmek olduğunu dile getirmişlerdir. Tanrı'ya ulaşmak için bütün din mensuplarının mücadelesi söz konusudur ancak bunu bir araya gelerek de yapılabileceği yönünde ifadeler söz konusudur. Dinî sermaye için alanda mücadele eden gruplar şiddet eylemlerini ve terörü reddeden bir tavır takınmış olmalarına rağmen dinlerinin gereği olarak gördükleri tebliğ etme vazifesini icra etmek için çaba göstermektedirler. Bu da dinî alanda bir rekabet ortamının varlığının göstergesidir. Ancak bu rekabet ortamının yanında sosyal alanda iş birliğine de vurgu yapılmaktadır.

Din referanslı örgütlerin dinî kaidelerle bir ilgisi olmadığı çerçevesinde bakıldığında el-Kaide de dine uygun faaliyetlerde bulunmayan bir örgüt olarak görülmektedir. Aynı zamanda onun tehlikeli bir örgüt olduğuna yönelik vurgularla beraber, küreselleşmeye yönelik tepkilerden doğduğu söylenmektedir. Ancak tutarsızlıklarına da atıfta bulunulmuştur. Çünkü küreselleşmeye tepki gösteren bu örgüt aynı zamanda onun araçlarını da kullanmaktadır. Örgüt büyük oranda Batılı devletlerin kullandığı bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Burada “vekalet savaşları” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Kavrama göre dünyada artık sıcak temasları içeren savaşlar söz konusu değildir; bunun yerine ülkeler belli örgütler kurarak onlar üzerinden mücadelelerini gerçekleştirmeye çalışmakta ve güç elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda bakıldığında el-Kaide “vekalet savaşları”nın bir sonucu ve aracı olarak görülmektedir. Dini gerçekten bilenlerin bu gruplarda yer alamayacağına yönelik vurguların yanında onu Orta Doğu’daki şartların bir sonucu olarak görenlerde vardır. Burada yaşayan kişilerin son çare olarak el-Kaide’ye katılarak yaşamını devam ettirdiği ifade edilmektedir.

Dünyada birçok farklı eylemde bulunan el-Kaide’nin Türkiye’de gerçekleştirdiği en önemli eylemlerden birisi Kasım 2003’te İstanbul’da dört farklı noktada gerçekleştirdiği saldırılardır. Her terör eylemi gerçekleştirildiği bölgedeki insanlar üzerinde etkiler yaratır. Bu eylemler de bölgede yaşayan dinî gruplara yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu eylemlere bizzat şahit olmuşken, bir kısmı da eylemlerden hemen sonra sonuçlarını deneyimlemiştir. Eylemler sonrasında Beyoğlu’nda yaşayan dinî gruplar arasındaki ilişkide, sosyal yaşantılarında ve dinî hayatlarında nasıl bir değişim olduğu önemli bir konudur. Bu çerçevede elde edilen verilere bakıldığında gruplar arasında eylemlerden önce resmî kanallar aracılığıyla kısıtlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak bunun yanından mensuplar arasında komşuluk ilişkilerine dayalı bir iletişim söz konusu olduğu da ortadadır. Eylemlerden sonra ise resmi kanallar tekrar bir araya gelerek birlik ve beraberliğe vurgu yapmışlardır.

Sosyal yaşantıda ve gruplar arasındaki ilişkilerde güçlü birlikte yaşama kültürünün etkisiyle çok büyük bir değişimin olmadığı görülmektedir. Gündelik yaşama etkisi yoğun pratikler düzleminde kısa süreli olan eylemler, alanda yaşayan grupların ve bireylerin habituslarında çok büyük bir değişim yaratmamıştır. Bir süreliğine korku yoğunluğu artmış ve gruplar birbirlerinden şüphe duymaya başlamış ancak bu devamlılık göstermemiştir. Pratiklerde değişim söz konusu olmazken, alandaki aktörlerin tutum ve değerlendirmelerinin uzun vadede değiştiği ve olayların etkisinde kaldığı görülmektedir. Katılımcıların söylemlerinde bunun hâkim olduğu gözlenmiştir. Başka bir ifadeyle eylemler hala katılımcıların söylemlerini şekillendirmektedir. Yaratılan yeni söylemler alanın biçimlenmesini etkileyecek şekilde uzun süreli bir etkide bulunmuştur.

Dini yaşantıya bakıldığında ise Müslümanların vaazlarında değişimin olduğu, daha çok dinlerinin güzel yanlarını vurgulamaya yönelik bir dönüşümün yaşandığı görülmektedir. Burada dinî alandaki faaliyetlere yönelik bir saldırıdan sonra Müslüman cemaatin kendi habituslarının geçerliliğini ve gücünü ifade etmek için çabaladıkları sonucu ortaya çıkmaktadır. Çünkü dışarıdan diğer dinlere yönelik İslam referanslı bir örgüt tarafından gelen saldırı alandaki ilişkilerde bir şüphe doğurmuştur. Başka bir ifadeyle diğer din mensupları bu saldırılardan İslam'ı mesul tutabilir endişesiyle Müslüman cemaat kendi dininin habitusunu en iyi şekilde anlatmaya çalışarak, saldırılardan sonra dinin zarar görmesini ve alandaki rekabet ortamında güç kaybını engellemeye çalışmıştır. Hristiyan cemaat ise vaaz içeriklerinde bir değişime gitmediklerini vurgulamışlardır. Ancak burada ötekileştirici söylemlerden kaçındıklarına yönelik veriler elde edilmiştir. Asla Müslümanlara yönelik bir kuşku ve ötekileştirme durumunun söz konusu olmadığı görülmektedir. Hristiyan katılımcıların politikanın dine karıştırılmamasına yönelik ifadelerinden hareketle olaylardan sonra ilişkilerinin ve dinî hayatlarının aynen devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Tüm yaşananlar doğrultusunda dinî çatışma reddedilirken sosyal iş birliğinin önemi vurgulanmakta ancak dinî rekabet ortamının varlığı da hissedilmektedir.

Elde edilen veriler doğrultusunda dinî alandaki rekabetin ve iktidar mücadelesinin İstanbul'daki gruplar arasında görünmeyen bir şekilde bulunduğu, daha çok kendi içerisindeki mensuplarına yönelik faaliyetlerin söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak anlatılarda bunun tersi durumlar da gözlenmiştir. Rekabet fiili alanda varlığını yoğun pratiklerde göstermese de söylemlerde hâkim konumdadır. Eylemler sonrasında daha çok kendi gruplarındaki iletişimde kopukluk olduğunu gösterirken, eylemlerin diğer gruplarla iletişimi güçlendirdiğini ancak bunun da kısa süreli olduğu ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda bakıldığında İstanbul'da yaşayan dinî grupların hem sosyal hem de dinî yaşantısında olayların etkisinin gözlenebileceği görülmektedir. Sosyal alandaki kısa süreli değişim, tutumlar ve söylemlerdeki uzun vadeli dönüşümler bunun göstergesidir. Ancak olayların rekabetin varlığının hissedildiği dinî alanda çatışmalar yaratmadığı da gözlenmiştir. Terör örgütleri alanda çatışma talep ederken, bulgular bölgede daha çok işbirliği ve rekabetin var olduğunu göstermektedir.

Elde edilen verilerden hareketle katılımcılar çözüm önerisi olarak dinî sermayenin artırılması için dinî eğitime önem verilmesi gerektiğini, sevgi temelli insan yetiştirme gerekliliğini vurgulamışlardır. Aynı zamanda birçok farklı cemaatin alanda kendi habitusunu yayma hedefinin de din referanslı örgütlerin ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir. Verilerde bunun çözümü olarak devlet otoritesinin alanda hâkim kılınması görülmüştür. Genel anlamda eğitim seviyesindeki eksiklikler ve ekonomik sorunlara yönelik vurgular hakimdir. Nihai olarak terör örgütleri eylemlerle sosyal dokuya zarar vermişse de onu dönüştürüp çatışma formuna taşımamıştır. Bu da güçlü birlikte yaşama kültürünün göstergesi olarak okunabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

“17 Yıl Sonra Aynı Gün, Aynı Saatte” (16.11.2003), **Hürriyet**, 5.

“Bombacılar Türk Çıktı” (18.11.2003), **Milliyet**, 16.

“Canlı Bombalar Bu Kez İz Bıraktı” (19.11.2003), **Milliyet**, 16.

“DNA Testi Sonuçlandı” (20.11.2003) **Sabah**, 27.

“Dördüncü Bombacı Mardin’den Çıktı” (28.11.2003), **Milliyet**, 19.

“El-Kaide Üstlendi” (21.11.2003), **Hürriyet**, 22.

“İkiz Dehşet” (21.11.2003) **Milliyet**, 4.

“İstanbul’u Kana Bulayan Terörün Kare Ası...” (29.11.2003), **Milliyet**, 16.

“Kâbus Önce Levent’i Vurdu” (21.11.2003), **Milliyet**, 2.

“Kırmızı Kamyonet Ölüm Getirdi” (16.11.2003), **Sabah**.

“Örgütün Sırrı Çözüldü” (30.11.2003), **Sabah**, 14.

“Saldırıyı Yapanlar Orta Doğulu Mu?” (16.11.2003), **Milliyet**, 18.

“Tanıdık Bombacı” (24.11.2003), **Milliyet**, 19.

“Terör İstanbul’da” (16.11.2003), **Cumhuriyet**, 8.

ABD Ankara Büyükelçiliği (2018), “Uluslararası Dini Özgürlükler Raporu Türkiye”
<https://tr.usembassy.gov/tr/2018-uluslararasi-dini-ozgurlukler-raporu-turkiye/> (25.11.2019).

Acar, Ünal (2012), **A’dan Z’ye Terörizm**, 1. Baskı, Kripto Yayınları, Ankara.

Acun, Can vd. (2017), **El-Kaide’den HTŞ’ye: Nusra Cephesi**, SETA Raporu.

Akyol, Taha (2000), **İslam Toplumunda Terörün Kökleri: Hariciler ve Hizbullah**, 2. Baskı,
Doğan Kitapçılık, İstanbul.

Albayrak, Kadir (2016), **Tek Tanrılı Dinlerde Barış ve Şiddet İkilemi**, Berikan Yayınevi,
Ankara.

Alexander, Yonah (2008), “Introduction”, Yonah Alexander ve Michael B. Kraft (Ed.), **Evolution
of U.S. Counterterrorism Policy: Volume 1**, Praeger Security International, London.

Algar, Hamid (2002), **Wahhabism: A Critical Essay**, Islamic Publications International, New
York.

- Alkan, Necati (2002), **Gençlik ve Terörizm**, 1. Baskı, TEMUH Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2016), **El-Kaide'den IŞİD'e Din, Şiddet ve Terörizm**, 1. Baskı, Karınca Yayınları, Ankara.
- Altuğ, Yılmaz (1995), **Terörün Anatomisi**, 1. Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Altun, Hasan Mutlu (2011), **Terör: Güncel Olaylara Hukuksal, Sosyolojik ve Tarihsel Yaklaşım**, 1. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Anderson, Sean K., ve Sloan, Stephen (2009), **Historical Dictionary of Terrorism**, 3. Baskı, The Scarecrow Press, Toronto.
- Aran, Gideon (2006), "Gush Emunim", Peter B. Clarke (Ed.), **Encyclopedia of New Religious Movements**, içinde (250-252), Routledge Press, New York.
- Arendt, Hannah (2016), **Şiddet Üzerine**, (Çev. Bülent Peker), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Arıboğan, Deniz Ülke (2005), **Tarihin Sonundan Barışın Sonuna: Nefretten Teröre**, 2. Baskı, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- Armstrong, Karen (2002), **İslam: A Short History**, Modern Library Paperback Edition, New York.
- Atkins, Stephen E. (2008), **The 9/11 Encyclopedia Volume 1**, Praeger Security International, London.
- Avrupa Birliği (2002), "Council Framework Decision of 13 June 2002 On Combating Terrorism", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2002.164.01.0003.01.ENG (30.11.2018).
- Aydın, Mustafa (2014), **Sistematik Din Sosyolojisi**, 1. Baskı, Açılım Kitap, İstanbul.
- Aydın, Salih (2016), **İslam Düşüncesi I: İslam Düşüncesinin Yapısı ve Selefilik**, Külliyyat Yayınları, İstanbul.
- Aydınalp, Halil (2014), "Kural Dışı Dini Bir Yönelim Olarak Çağdaş Tekfir İdeolojisini Anlamak", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 46, 5-36.
- _____ (2016), **Terör ve Köktencilik Ekseninde Canlı Bomba Sosyolojisi**, 2. Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Azzam, Abdullah (2017), **Müslüman Öldürme Suçu**, (Çev. Feridun Dinçer), Küresel Kitap, İstanbul.
- _____ (t.y.), **Tevbe Sûresi Tefsiri**, (Çev. Heyet), Buruc Yayınları, İstanbul.

- Bağımsız Devletler Topluluğu (1999), “17. Treaty on Cooperation among the States Members of the Commonwealth of Independent States in Combating Terrorism”, <https://treaties.un.org/doc/db/Terrorism/csi-english.pdf>, (30.11.2018).
- Baharççek, Abdülkadir (2000), “Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (1), 11-27.
- Bal, İhsan (2006), “Terör, Terörizm ve Tarihsel Süreç”, İhsan Bal (Ed.), **Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler**, içinde (7-25), Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ballard, James David (2002), “Technological Facilitation of Terrorism: Definitional, Legal, and Policy Issues”, **American Behavioral Scientist**, 45(6), 989-1016.
- Barber, Benjamin R. (2003), **McWorld’e Karşı Cihad: Yeni Dünya Düzenini Biçimlendiren Güçler Küreselcilik ve Kabilecilik**, (Çev. Eser Birey), 1. Baskı, Cep Kitapları, İstanbul.
- Barın, Hilal (2016), **Tedirgin Nefret: İslamofobi ve DAES**, 1. Baskı, Tezkire Yayınları, İstanbul.
- Barnes, Richard vd. (2006), **Report of the 7 July Review Committee**, Greater London Authority.
- Baudrillard, Jean (2017), **Can Çekişen Küresel Güç**, (Çev. Oğuz Adanır), 1. Baskı, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.
- Bauer, Katherine (2017), “The Evolution of Terrorist Financing Methodologies and Responses”, **Strategic Sectors / Security & Politics**, 236-238.
- Becker, Gary S. (1996), “Serbest Piyasalarda Dinler de Sağlıklı Olarak Gelişirler”, (Çev. Murat Çokgezen), **Liberal Düşünce**, 3, 30-31.
- Benslama, Fethi (2018), **Ölüm Siyaseti: Cihatçı “Üst-Müslümanlar”**, (Çev. Orçun Türkay), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bergen, Peter L. (2001), **Holy War, Inc.: Inside the Secret World of Osama bin Laden**, The Free Press, New York.
- Berger, Peter L. (2000), **Kutsal Şemsiye: Dinin Sosyolojik Teorisinin Ana Unsurları**, (Çev. Ali Çoşkun), Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Biçer, Ramazan ve Dalkılıç, Mehmet (2010), “Dini Temalı Terör Hareketlerinin Ana Nedenler”, Murat Sever vd. (Ed.), **Terörün Sosyal Psikolojisi**, içinde (91-121), Polis Akademisi Yayınları, Ankara.
- Bonner, Michael (2006), **Jihad in Islamic History: Doctrines and Practice**, Princeton University Press, New Jersey.
- Borradori, Giovanna (2008), **Terör Günlerinde Felsefe: Jürgen Habermas ve Jacques Derrida ile Diyaloglar**, (Çev. Emre Barca), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Borum, Randy ve Gelles, Michael (2005), "Al-Qaeda's Operational Evolution: Behavioral and Organizational Perspectives", **Behavioral Sciences and the Law**, 23, 467-483.
- Bourdieu, Pierre (1995), **Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine**, (Çev. Hülya Tufan), Kesit Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (1999), **Sanatın Kuralları**, (Çev. Necmettin Kamil Sevil), 1. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Passeron, Jean-Claude (2015), **Varisler: Öğrenciler ve Kültür**, (Çev. Levent Ünsaldı ve Aslı Sümer), 1. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara.
- _____ (2015a), **Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi**, (Çev. Derya Fırat ve Günce Berkkurt), 1. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara.
- _____ (2015b), **Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin**, (Çev. Levent Ünsaldı), 2. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara.
- _____ ve Wacquant, Loic (2016), **Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, (Çev. Nazlı Ökten), 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016a), **Sosyoloji Meseleleri**, (Çev. Filiz Öztürk vd.), 1. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara.
- _____ (2016b), **Eril Tahakküm**, (Çev. Bediz Yılmaz), 3. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Darbel, Alain (2017), **Sanat Sevdası: Avrupa Sanat Müzeleri ve Ziyaretçi Kitleleri**, (Çev. Sertaç Canpolat), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- _____ (2019), **Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları**, (Çev. P. Burcu Yalım), 3. Baskı, Metin Yayınları, İstanbul.
- _____ ve Passeron, Jean-Claude (2019), **Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri**, (Çev. Aslı Sümer vd.), 3. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara.
- Bowen, John R. (2012), **İslamı Suçlamak: Yaratılan Sonuncu Düşman**, (Çev. Feyza Bingöllü), 1. Baskı, Etik Yayınları, İstanbul.
- Bozarslan, Hamit (2015), **Ortadoğu Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El-Kaide'ye**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Brannan, David W. (2001), "Talking to 'Terrorists': Towards an Independent Analytical Framework for the Study of Violent Substate Activism", **Studies in Conflict & Terrorism**, 24(3), 3-24.
- Bulut, Faik (2009), **İslamcı Örgütler 2**, 4. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- _____ (2009), **İslamcı Örgütler 3**, 4. Baskı, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

- Burke, Jason (2004), **El Kaide: Terörün Gölgesi**, (Çev. Ebru Kılıç), 1. Baskı, Everest Yayınları, İstanbul.
- Büyükkara, Mehmet Ali (2012), “Vehhâbîlik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde, 42 (611-615), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2017), **Çağdaş İslami Akımlar**, 6. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Büyüköztürk, Şener vd. (2016), **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, 22. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara.
- Byman, Daniel (2015), **Al Qaeda, The Islamic State, And The Global Jihadist Movement: What Everyone Needs To Know**, Oxford University Press, New York.
- Calhoun, Craig (2007), “Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları”, Güney Çeğin vd. (Ed.), **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, içinde (77-131), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Castells, Manuel (2010), **The Power of Identity**, 2. Baskı, Wiley-Blackwell Publishing, Oxford.
- Cevizci, Ahmet (2005), **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Chaliand, Gerard ve Blin, Arnaud (2016), “Zelotlar ve Haşhaşiler”, Gerard Chalian ve Arnaud Blin (Ed.), **Terörizmin Tarihi: Antikçağdan İŞİD’e**, içinde (65-96), Nora Kitap, İstanbul.
- CIA (2007), “How To Define Terrorism?” <https://www.cia.gov/news-information/cia-the-war-on-terrorism/terrorism-faqs.html?tab=list-3>, (29.11.2018).
- Cirhinlioğlu, Zafer (2004), **Terör ve Toplum**, 1. Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Cohen, Stanley (2002), **Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers**, 3. Baskı, Routledge Press, New York.
- Combs, Cindy C. ve Slann, Martin (2007), **Encyclopedia of Terrorism**, Facts On File, New York.
- Connor, Michael (1987), **Terrorism: Its Goals, Its Targets, Its Methods**, Paladin Press, Colorado.
- Cook, Michael (1992), “On the Origins of Wahhabism”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, 2(2), 191-202.
- Cragin, R. Kim (2008), “Early History Of Al-Qa’ida”, **The Historical Journal**, 51(4), 1047-1067.
- Creswell, John W. (2014), **Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları: Araştırma Deseni**, (Çev. Esra Bukova Güzel vd.), Eğiten Kitap Yayınları, Ankara.
- _____ (2016), **Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni**, (Çev. Osman Birgin vd.), 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Çağatay, Neşet ve Çubukçu, İbrahim Agâh (1985), **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

- Çınar, Yusuf (2017), “Terörizmin Uluslararası Sistem ve Uluslararası Hukuk İlişkisinde Ortak Tanımlama Sorunu”, **Bilge Strateji**, 9(17), 33-57.
- Çitlioğlu, Ercan (2011), **İnsanı, Dünyayı ve Terörizmi Anlamak**, 1. Baskı, Destek Yayınevi, İstanbul.
- Dağ, Ahmet Emin (2005), **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, 2. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul.
- Demircan, Adnan (2015), **Çağdaş İslami Hareketler ve Şiddet Sorunu**, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Emin (2006), **Dünyada Terör**, 5. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2007), **Terör**, 7. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2011), **Global Şiddet**, 8. Baskı, Renk Yayıncılık ve Televizyonculuk, İstanbul.
- Denzin, Norman K. ve Lincoln, Yvonna S. (2005), **The Sage Handbook of Qualitative Research**, 3. Baskı, SAGE Publications, London.
- Desouza, Kevin C. ve Hensgen, Tobin (2003), “Semiotic Emergent Framework To Address The Reality Of Cyberterrorism”, **Technological Forecasting & Social Change**, 70(4), 385-396.
- Dianteill, Erwan (2003), “Pierre Bourdieu and the Sociology of Religion: A Central and Peripheral Concern”, **Theory and Society**, 32(6), 526-549.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014), **Türkiye’de Dinî Hayat Araştırması**, <https://serdargunes.files.wordpress.com/2013/08/tc3bcrkiye-de-dini-hayat-arastirmasi-2014.pdf> (30.12.2019).
- Düzgün, Şaban Ali (2004), “Bir Şiddetin Anatomisi: Latin Batı’nın Haçlı Terörü”, **Dini Araştırmalar**, 7(20), 73-92.
- Ekiz, Durmuş (2015), **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, 4. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Enders, Walter ve Sandler, Todd (2005), “After 9/11: Is It All Different Now?”, **The Journal of Conflict Resolution**, 49(2), 259-277.
- Ergil, Doğu (1980), **Türkiye’de Terör ve Şiddet: Yapısal ve Kültürel Kaynakları**, 1.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet (2004), “Farklı İnancı Tehdit Olarak Algılamının Sonucu: Engizisyon Terörü”, **Dini Araştırmalar**, 7(20), 93-100.
- Esen, Muammer (2011), “Tekfir Söyleminin Dinî ve İdeolojik Boyutları”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 52(2), 97-110.

- _____ (2015), “Bir Şiddet Söylemi Olarak Tekfir”, Faruk Sancar (Ed.), **Din ve Şiddet: Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel, Sosyo-Psikolojik Boyutlarıyla**, içinde (547-557), Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, Rize.
- Esposito, John L. (2003), **Kutsal Olmayan Savaş: İslamcı Terör**, (Çev. Nuray Yılmaz ve Ertan Yılmaz), 1. Baskı, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Evans, Graham ve Newnhan Jeffrey (2007), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Çev. H. Ahsen Utku) 1.Baskı, Gökkuşbucağı Yayınevi, İstanbul.
- Falk, Richard (2003), **Küreselleşme ve Din: İnsanî Küresel Yönetişim**, (Çev. Hasan Tuncay Başoğlu), 1. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Faraç, Mehmet (2004), **İkiz Kuleler’den Galata’ya: El Kaide Turka**, 2. Baskı, Günizi Yayıncılık, İstanbul.
- FBI (t.y.), “Terrorism Definitions” <https://www.fbi.gov/investigate/terrorism>, (29.11.2018).
- Felter, Joe vd. (2006), **Harmony and Disharmony Exploiting al-Qa’ida’s Organizational Vulnerabilities**, Combating Terrorism Center Department of Social Sciences United States Military Academy, New York.
- Fukuyama, Francis (2016), **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, (Çev. Zülfü Dicleli), 6. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Furseth, Inger (2012), “Habermas, Bourdieu ve Foucault’nun Çalışmalarında Din”, Peter B. Clarke (Ed.), **Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem**, (Çev. Mehmet Cem Şahin), içinde (171-197), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Gâlib, Hişam b. (2016), “Suudi Selefilik ve Siyasi Otorite”, Beşîr Mûsâ Nâfi’ vd. (Ed.), **Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler**, (Çev. Nurullah Çakmaktaş), içinde (33-51), 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul.
- Gauchet, Marcel (2000), **Demokrasi İçinde Din: Laikliğin Gelişimi**, (Çev. Mehmet Emin Özcan), Dost Kitabevi, Ankara.
- Gergin, Nadir (2015), “Orta Doğu’da Alışılmıştan Dışında Bir Terör Örgütü: IŞİD (Irak ve Şam İslam Devleti)”, Bilal Sevinç ve İrfan Çiftçi (Ed.), **Terör ve Şiddet Sarmalında Orta Doğu ve Afrika**, içinde (29-47), Karınca Yayınları, Ankara.
- Giddens, Anthony (2012), **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), 5. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Glaser, Barney ve Strauss, Anselm (1967), **The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research**, Transaction Publishers, New Jersey.
- Goffman, Erving (2014), **Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar**, (Çev. Ş. Geniş vd.), 2. Baskı, Heretik Yayınları, Ankara.

- Goldschmidt, Arthur ve Davidson, Lawrence (2007), **Kısa Ortadoğu Tarihi**, (Çev. Aydemir Güler), 1. Baskı, Doruk Yayıncılık, İstanbul.
- Gökçe, Orhan ve Gökçe, Gülise (2015), **İslam ve Avrupa: 21. Yüzyıl Avrupası'nda İslam Algısı**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Göle, Nilüfer (2010), **İç İç Girişler: İslam ve Avrupa**, (Çev. Ali Berktaş), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Görgün, Hilal (2009), "Seyyid Kutub", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde 37 (64-68), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.
- Gözaydın, İştâr (2016), "Bourdieu ve Din" **Cogito**, 76, 389-402.
- Gunaratna, Rohan (2002), **Inside Al Qaeda: Global Network of Terror**, Columbia University Press, New York.
- _____ (2004), "The Post-Madrid Face of Al Qaeda", **The Washington Quarterly**, 27(3), 91-100.
- Gül, Talip (2012), **Terör ve Terörizm**, 1. Baskı, Ark Kitapları, İstanbul.
- Gülalp, Haldun (2003), **Kimlikler Siyaseti: Türkiye'de Siyasal İslamın Temelleri**, 1. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Güler, Ahmet vd., (2015), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma**, 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Günay, Ünver (2017), **Din Sosyolojisi**, 14. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, Şinasi (2002), **Dinsel Şiddet: Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık**, 1. Baskı, Etüt Yayınları, Samsun.
- Gürses, Fatma (2017), **Medya, Söylem, Demokrasi**, 1. Baskı, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Hardy, Kerian and Williams George (2014), "What is 'Cyberterrorism'? Computer and Internet Technology in Legal Definitions of Terrorism", Thomas M. Chen, Lee Jarvis and Stuart Macdonald (Ed.), **Cyberterrorism: Understanding, Assessment, and Response**, içinde (1-25), Springer Science and Business Media, New York.
- Hashmi, Sohail H. (2004), "Jihad", Richard C. Martin (Ed.), **Encyclopedia of Islam and the Muslim World Vol I**, içinde (377-379), Macmillan Reference USA, New York.
- Hazır, Hayati (2001), **Demokraside İstikrarsızlığın Sebebi Olarak Siyasal Şiddet ve Terörizm**, 1. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Hegel, Georg W. F. (2001), **Philosophy of Right**, (Çev. S.W. Dyde), Batoche Books, Kitchener.
- Hellmich, Christina (2011), **Al-Qaeda: From Global Network to Local Franchise**, 1. Baskı, Zed Books, New York.

- Henderson, Herry (2004), **Global Terrorism**, Facts on File Inc., New York.
- Herman, Edward S. ve O'Sullivan, Gerry (1999), "İdeoloji ve Kültür Endüstrisi Olarak Terörizm"
Noam Chomsky vd. (Ed.), **Terörizm Efsanesi**, içinde (49-105), Ayraç Yayınları, Ankara.
- Herras, Muhammed Halil (t.y.), **el-Akîdetü'l-Vasıstıyye ve Şerhi**, (Çev. M. Beşir Eryarsoy),
Guraba Yayınları, İstanbul.
- Hick, John (1980), **God Has Many Names: Britain's New Religious Pluralism**, The Macmillan
Press, London.
- Hobsbawm, Eric (2008), **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, (Çev. Osman Akınhay), 1.
Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Hoffer, Eric (2017), **Kesin İnançlılar: Kitle Hareketlerinin Anatomisi**, (Çev. Erkil Güner), 3.
Baskı, Tur Yayınları, Ankara.
- Hoffman, Bruce (1999), "Terrorism Trends and Prospects", Brain Micheal Jenkins (Ed.),
Countering the New Terrorism, içinde (7-39), RAND Corporation Press, Santa Monica.
- Huntington, Samuel P. (2017), **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden
Kurulması**, (Çev. MehmetTurhan ve Cem Soydemir), 15. Baskı, Okuyan Us Yayınları,
İstanbul.
- Hüseyin, Asaf (2001), **Ortadoğu'da Devlet ve Terör**, (Çev. Taha Cevdet), 2. Baskı, Pınar
Yayınları, İstanbul.
- Iannaccone, Laurence R. (2014), "Dinî Pazarlar ve Dinî Ekonomiler", (Çev. Hatice Gül),
Bilimname, 27(2), 237-246.
- İbn Haldun (2017), **Mukaddime**, (Çev. Süleyman Uludağ), 14. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.
- İrat, Ali Murat (2015), **Peygamber'den İŞİD'e Modern Dünyada İslami Yaklaşımlar**, 1. Baskı
NotaBene Yayınları, Ankara.
- İslam Konferansı Örgütü (1999), "Convention Of The Organisation Of The Islamic Conference On
Combating International Terrorism"
<https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-02/islamic-conference.xml#treaty-header1-1> (30.11.2018).
- İşcan, Mehmet Zeki (2015), **Gelenekten Geleceğe İslam Düşüncesinde Yenilik**, 1. Baskı, Kitap
Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2017), **Selefilik: İslami Köktencilik'in Tarihi Temelleri**, 6. Baskı, Kitap
Yayınevi, İstanbul.
- Jeffery, Arthur (2007), **The Foreign Vocabulary Of The Qur'an**, Brill Press, London.

- Jordán, Ferenc (2008), "Predicting Target Selection By Terrorists: A Network Analysis Of The 2005 London Underground Attacks", **Int. J. Critical Infrastructures**, 4(1), 206-214.
- Jourdain, Anne ve Naulin, Sidonie (2016), **Pierre Bourdieu'nun Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları**, (Çev. Öykü Elitez), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Juergensmeyer, Mark (2000), **Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence**, University of California Press, California.
- Kara, Oğuz vd. (2016), "Ağ Ekonomisinin Karanlık Yüzü: Siber Terör", <http://kisi.deu.edu.tr/oguz.kara/Ag%20Ekonomisinin%20karanlik%20yuzu%20siber%20teror.pdf> (30.11.2018).
- Karakayalı, Nedim (2007), "Bourdieu, Adorno ve Sosyolojik Düşüncenin Sınırları", Güney Çeğin vd. (Ed.), **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, içinde (227-255), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karlsson, Ingmar (2005), **Din, Terör ve Hoşgörü**, (Çev. Turhan Kayaoğlu), 1. Baskı, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Kaya, Ahmet (2015), "Yerelden Küresele Prototip Bir Terör Örgütü Olarak El Kaide", Bilal Sevinç ve İrfan Çiftçi (Ed.), **Terör ve Şiddet Sarmalında Orta Doğu ve Afrika**, içinde (3-28), Karınca Yayınları, Ankara.
- Kaya, Ali (2007), "Pierre Bourdieu'nun Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı", Güney Çeğin vd. (Ed.), **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, içinde (397-421), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kenney, Jeffrey T. (2006), **Muslim Rebels: Kharijites and the Politics of Extremism in Egypt**, Oxford University Press, New York.
- Khalidi, Rashid (1989), "The PLO as Representative of the Palestinian People", Augustus Richard Norton ve Martin H. Greenberg (Ed.), **The International Relations Of The Palestine Liberation Organization**, içinde (59-74), Southern Illinois University Press, Carbondale.
- Khatib, Lina vd. (2014), **The Hizbullah Phenomenon: Politics and Communication**, Oxford University Press, New York.
- Kılıçcioğlu, Funda Erzurum ve Demiray, Uğur (2006), "15 Kasım 2003 Sinagoglar-20 Kasım 2003 HSBC ve İngiliz Konsoloslugu Saldırılarının Terör Bağlamında İrdelenmesi", Orhan Gökçe ve Uğur Demiray (Ed.), **Terörün Görüntüleri, Görüntülerin Terörü**, içinde (125-140), 2. Baskı, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kızıoğlu, Sedat (2012), "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizm'in Gelişimi", **Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(1), 35-64.

- Kilcullen, David J. (2005), "Countering Global Insurgency", **Journal of Strategic Studies**, 28(4), 597-617.
- Kirman, Mehmet Ali (2011), **Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Koca, Ferhat vd. (1999), "İbn Teymiyye" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde 20 (388-414), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.
- Kongar, Emre (2016), **Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül, Etnikçi ve Mezhepçi Terör Kapanında Türkiye**, 14. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Koops, Bert-Jaap (2016), "Megatrends and Grand Challenges of Cybercrime and Cyberterrorism Policy and Research", Babak Akhgar and Ben Brewster (Ed.), **Combating Cybercrime and Cyberterrorism: Challenges, Trends and Priorities**, içinde (3-17), Springer Science and Business Media, New York.
- Kurt, Abdurrahman (2014), **Din Sosyolojisi**, 7. Baskı, Sentez Yayıncılık, İstanbul.
- Kutub, Seyyid (1980), **Yoldaki İşaretler**, (Çev. Salih Uçan), Hicret Yayınları, İstanbul.
- Kutub, Seyyid vd. (2016), **İslam'da Cihad**, (Çev. H. Hüseyin Yılmaz), Özgü Yayınları, İstanbul.
- Laquer, Walter (2002), **A History of Terrorism**, 3. Baskı, Transaction Publishers, New Jersey.
- Lewis, Bernard (2001), "Haçlı Seferi ve Cihat Ne Demek?", Ahmet Demirhan (Ed.), **ABD, Terör ve İslam: 11 Eylül Üzerine**, içinde (172-176), 1. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara.
- _____ (2006), **Ortadoğu**, (Çev. Selen Y. Kölay), 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- _____ (2016), **Haşhaşiler: İslam'da Radikal Bir Tarikat**, 3. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Lewis, Michael ve Serbu, Jacqueline (1999), "Kommemorating the Ku Klux Klan", **The Sociological Quarterly**, 40(1), 139-158.
- Luckmann, Thomas (2016), **Görünmeyen Din**, (Çev. Ali Çoşkun vd.), 2. Baskı, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Mahmud, S. F. (1962), **İslam Tarihi**, (Çev. A. Kevenoğlu ve Ayhan Sümer), Varlık Yayınları, İstanbul.
- Maignet, Éric (2014), **Medya ve İletişim Sosyolojisi**, (Çev. Halime Yücel), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Maliach, Asaf (2010), "Abdullah Azzam, al-Qaeda, and Hamas: Concepts of Jihad and Istishhad", **Military and Strategic Affairs**, 2(2), 79-93.
- Marshall, Gordon (2003), **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

- Martin, Gus (2017), **Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar**, (Çev. İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin), 1. Baskı, Liberte Yayın Grubu, Ankara.
- Martinez-Gros, Gabirel ve Valensi, Lucette (2011), **Başkaldıran İslam: Bir Çatışmanın Doğuşu**, 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- McKinnon Andrew M. vd. (2011), “Bourdieu, Capital, and Conflict in a Religious Field: The Case of the ‘Homosexuality’ Conflict in the Anglican Communion”, **Journal of Contemporary Religion**, 26(3), 355-370.
- MI5 (t.y.), “What is Terrorism?” <https://www.mi5.gov.uk/terrorism>, (29.11.2018).
- Mishra, Pankaj (2018), **Öfke Çağı**, (Çev. Ceren Can Aydın), 1. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Mohammad, Mahmoud (2007), **Understanding Al Qaeda: The Transformation of War**, Pluto Press, London.
- Momen, Moojan (1995), “Tâghût”, **The Oxford Encyclopedia of The Modern Islamic World**, içinde 4 (176-176), Oxford University Press, Oxford.
- Moore, Robert (2008), “Capital”, Michael Grenfell (Ed.), **Pierre Bourdieu: Key Concepts**, içinde (101-119), Acumen Publishing, Durham.
- Moses, Rafael (1996), “Şiddet Nerede Başlıyor?” (Çev. Ayşe Kul), **Cogito**, 6-7, 23-29.
- Moustakas, Clark (1994), **Phenomenological Research Methods**, SAGE Publications, London.
- Msozcan, Phd. (2017), **Din, Şiddet, Radikalizm Eksenli İdeolojisinin Alt Yapısı Kan Dökmenin Kutsallaştırılan İstimarı: Terör**, 1. Baskı, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul.
- Nâfi, Beşir M. (2016), “Selefilik Kavram Sorunsalı, Tarihi ve Muhtelif Görünümleri”, Beşir Mûsâ Nâfi’ vd. (Ed.), **Arap Dünyasında Selefilik ve Selefi Hareketler**, (Çev. Nurullah Çakmaktaş), içinde (11-33), 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul.
- Napoleoni, Loretta (2015), **İslam ve Modern Cihat: İslam Devleti ve Orta Doğu’nun Yeniden Çizilmesi**, (Çev. Fulya Çeçen ve Ahmet Faruk Çeçen), 1. Baskı, Altın Bilek Yayınları, İstanbul.
- Neuman, Lawrence W. (2014), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar**, (Çev. Sedef Özge), 7. Baskı, Yayınodası Yayıncılık, Ankara.
- Newton, Michael (2010), **The Ku Klux Klan in Mississippi: A History**, McFarland & Company Inc. Publishers, London.
- Olmeda, José A. (2005), “Fear or Falsehood? Framing The 3/11 Terrorist Attacks In Madrid And Electoral Accountability”, **Real Instituto Elcano**, 1-37.

- Öktem, Emre (2004), “Uluslararası Hukukta Terörizm Tanım Sorunu ve Milli Bağımsızlık Hareketleri”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, 3(5), 133-147.
- Özdemir, Metin (2017), “Selefilğin Düşünce ve Tarih Algısı”, İbrahim Turan (Ed.), **Küreselleşme, Radikalizm ve İslam**, içinde (91-98), 1. Baskı, Maarif Mektepleri Yayınları, Ankara.
- Özel, Ahmet (2012), “Klasik İslâm Devletler Hukukunda Ülke Kavramı ve Günümüzdeki Durum: İbn Teymiyye'nin Mardin Fetvası ile Benzeri Diğer Bazı Fetvalar”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 43(2), 41-64.
- _____ (2014), **İslam ve Terör: Fıkhî Bir Yaklaşım**, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- Özel, Ahmet ve Topaloğlu Bekir (1993), “Cihâd”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde 7 (527-534), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.
- Özervarlı, Sait M. (2009), “Selefiyye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, içinde 36 (399-402), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.
- Özgür, Gökçer vd. (2000), **Terör Ne? Terörist Kim? Avrupa, Asya ve Ortadoğu**, 1. Baskı, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Özyiğit, Ercan (2016), **Radikal İslam'ın Söylemi: İslam'da Beden Siyasetleri, Cihat, İntihar Eylemleri**, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Pankhurst, Reza (2010), “The Caliphate, and the Changing Strategy of the Public Statements of al-Qaeda's Leaders”, **Political Theology**, 11(4), 530-552.
- Pişgin, Yasin (2014), “Vahiy ve Karakter İnşası”, **Kelam Araştırmaları**, 12(1), 185-222.
- Rabasa, Angel (2006), **Beyond al-Qaeda: The Global Jihadist Movement Part 1**, RAND Corporation, California.
- Rahman, H. (1982), “Jibt, Tāghūt and the Taḥkīm of the Umma”, **Arabica**, 29(1), 50-59.
- Rapoport, David C. (2002), “The Four Waves of Rebel Terror and September 11”, **Anthropoetics: The Journal of Generative Anthropology**, 8(1), 1-14.
- Reeve, Simon (2001), **Yeni Çakal'lar: Remzi Yusuf, Usame Bin Ladin ve Terörizmin Geleceği**, (Çev. Gürol Koca), 1. Baskı, Everest Yayınları, Ankara.
- Rey, Terry (2014), **Bourdieu on Religion: Imposing Faith and Legitimacy**, Routledge Publishing, New York.
- Roy, Olivier (2017), **Siyasal İslamın İflası**, (Çev. Cüneyt Akalın), 5. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Salur, Hüseyin (2009), **Küresel Çağda Din ve Terör**, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Scheuer, Michael (2011), **Osama Bin Laden**, Oxford University Press, New York.

- Schlesinger, Philip (1994), **Medya Devlet ve Ulus: Siyasal Şiddet ve Kolektif Kimlikler**, (Çev. Mehmet Küçük), 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Schmid, Alex P. Ve Jongman, Albert P. (1984), **Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theries and Literature**, 1. Baskı, Transaction Publishers, London.
- Schweitzer, Yoram ve Ferber, Sari Goldstein (2005), **Al-Qaeda and the Internationalization of Suicide Terrorism**, Jaffee Center for Strategic Studies Tel Aviv University, Tel Aviv.
- Sevinç, Bayram (2012), **Diyalog ve Korku: Postmodern Bir Dilemma**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2019), **Terör Endüstrisi, Din ve Şiddet**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Shahak, Israel ve Mezvinsky, Norton (2002), **İsrail'de Yahudi Fundamentalizmi**, (Çev. Ahmet Emin DAĞ), 1. Baskı, Anka Yayınları, İstanbul.
- Shupe, Anson (2012), "Dini Köktencilik", Peter B. Clarke (Ed.), **Din Sosyolojisi: Yaşadığımız Dünya, içinde (275-295)**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Sinanoğlu, Mustafa (2010), "Şirk", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, içinde 39 (193-198)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.
- Slattey, Martin (2010), **Sosyolojide Temel Fikirler**, (Çev. Ümit Tatlıcan ve Gülhan Demiriz), 3. Baskı, Sentez Yayınları, İstanbul.
- Smith, Mike (2015), **Boko Haram: Inside Nigeria's Unholy War**, I.B.Tauris & Co. Ltd, London.
- Smith, Philip (2007), **Kültürel Kuram**, (Çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu), 2. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul.
- Stevens, Michael J. (2005), "What is Terrorism and Can Psychology Do Anything to Prevent It?", **Behavioral Sciences and the Law**, 23, 507-526.
- Subaşı, Necdet (2004), **Gündelik Hayat ve Dinsellik**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Suistola, Jouni ve Volkan, Vamık D. (2018), **Tarihi ve Psikolojik Boyutlarıyla Uluslararası Terörizm**, 1. Baskı, Pusula Yayınevi, Ankara.
- Swartz, David (2013), **Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi**, (Çev. Elçin Gen), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Swetnam, Michel S. ve Alexander, Yonah (2001), **Bir Terörist Ağının Profili: Usame bin Laden**, 1. Baskı, Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- Şen, Osman (2011), **Din, Terörizm ve El-Kaide**, Sarkaç Yayınları, Ankara.
- Şentürk, Recep (2007), **İnsan Hakları ve İslâm: Sosyolojik ve Fıkhi Yaklaşımlar**, Etkileşim Yayınları, İstanbul.

- Şimşirgil, Ahmet ve Ekinci, Ekrem Buğra (2008), **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, KTB Yayınları, İstanbul.
- Tatlıcan, Ümit ve Çeğin, Güney, “Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği”, Güney Çeğin vd. (Ed.), **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, içinde (303-367), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tay, Hekim (2017), “Kur’an’da Tâğût Kavramı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27(2), 215-228.
- Terörle Mücadele Kanunu (1991), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3713.pdf>, (28.11.2018).
- Terzi, Mahir (2016), **Din Referanslı Terörizm Üzerine**, 1. Baskı, Edge Akademi Yayınları, Ankara.
- Thackrah, Richard (2005), **Dictionary of Terrorism**, 2. Baskı, Routledge Press, New York.
- Thorpe, Christopher (2015), “İlişkisel Bir Sosyolojik Paradigma Uygulamak İçin Eleştirel Stratejiler: Bourdieu ve Vahşi Sosyolojik Teorik Mücadeleler”, Christopher Powell ve François Dépelteau (Ed.), **İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler**, (Çev. Özlem Akkaya), içinde (167-193) Phoneix Yayınları, Ankara.
- Turner, Jonathan H. vd. (2015), **Sosyolojik Teorinin Oluşumu**, (Çev. Ümit Tatlıcan), 5. Baskı, Sentez Yayınları, İstanbul.
- Türk, Bahadır (2007), “Bourdieu ve Söylem Tartışmaları”, Güney Çeğin vd. (Ed.), **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, içinde (605-627), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, Orhan (1996), **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Türkel, Rifat (2013), **Vehhabilik ve Arka Planı: Başlangıçtan II. Suûd Devleti’ne Kadar**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye Barolar Birliği (2006), **Türkiye ve Terörizm**, Türkiye Barolar Birliği, Ankara.
- Uluç, Özlem (2013), **Yeni Dini Hareketler**, 1. Baskı, Yarın Yayınları, İstanbul.
- Uluslararası Azınlık Hakları Grubu (2007), “Bir eşitlik arayışı: Türkiye’de azınlıklar”, https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2015/07/MRG_Rep_Turk2007_TURK.pdf (15.11.2019).
- Ulutaş, Ufuk vd. (2012), **İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu**, SETA Raporu.
- Volkan, Vamık D. (1999), **Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre**, 1. Baskı, Bağlam Yayıncılık, Ankara.
- Wach, Joachim (1987), **Din Sosyolojisine Giriş**, (Çev. Battal İnandı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

- Weimann, Gabriel (2004), "Cyberterrorism: How Real Is the Threat?" **United States Institute of Peace Special Report No.119**, <https://www.usip.org/sites/default/files/resources/sr119.pdf> (30.11.2018).
- Weiss, Michael ve Hassan, Hassan (2016), **Terör Ordusunun İç Yüzü: IŞİD**, 1. Baskı, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Wilcox, Clyde (1995), "Religion and the Racist Right: The Origins of the Christian Identity Movement by Michael Barkun", **The American Political Science Review**, 89 (1), 194-195.
- Wilkinson, Paul (1974), **Political Terrorism**, 1. Baskı, The Macmillan Press, London.
- _____ (2002), "Terör ve Terörizm", Cemal Güzel (Ed.), **Silinen Yüzler Karşısında Terör**, 1. Baskı *çinde* (142-163), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- _____ (2006), **Terrorism Versus Democracy: The Liberal State Response**, 2. Baskı, Routledge Press, London.
- Yamaç, Fatih (2015), "Terörizm ve Yoksulluk Sarmalında Nijerya ve Boko Haram Terör Örgütü", Bilal Sevinç ve İrfan Çiftçi (Ed.), **Terör ve Şiddet Sarmalında Orta Doğu ve Afrika**, *çinde* (193-216), Karınca Yayınları, Ankara.
- Yavuz, Yusuf Şevki (2011), "Tekfir", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, *çinde* 40 (350-356), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi (2014), **Hak Dîni Kur'ân Dili: Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali**, (Haz. Ertuğrul Özalp), 4. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Yel, Ali Murat (2007), "Bourdieu ve Din Alanı: Sermaye İktidar ve Modernlik", Güney Çeğin vd. (Ed.), **Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi**, *çinde* (559-581), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 9. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yurdağür, Metin (2010), "Tağut", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, *çinde* 39 (372-372), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul.

EKLER

Ek 1: Mülakat Formu

MÜLAKAT FORMU

A) TERÖRİZM ALGISI

1) Kendinizden ve görevinizden bahseder misiniz?

- Yaş, eğitim düzeyi, mesleği, medeni durumu vb.
- Bir dini lider olarak mesleki konumu ve geçmişi vb.

2) Terör, Küresel Terör ve Din Referanslı Terörizmi nasıl tanımlarsınız?

- Terör ile din arasında bir ilişki var mıdır?
- Nasıl bir ilişki vardır?
- Dini referans göstererek terör eylemi gerçekleştirenler o dinin mensubu sayılabilir mi?

3) Sizce din referanslı küresel terörizm nasıl ortaya çıkmıştır? Onu doğuran sebepler, fail ve mağdurlar hakkında ne düşünüyorsunuz?

- Sizce din terörü meşrulaştırıyor mu?
- Eğer meşrulaştırıyorsa buna hangi din daha çok yatkındır?
- Türkiye'deki dini grupların din yorumları bu terörizme kaynaklık etmekte midir yoksa ülke dışındaki grupların küresel etkilerini söz konusudur?

4) Mensup olduğunuz din çerçevesinde terör olaylarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

- Sizce dininizde terörü mobilize edici unsurlar var mıdır? Varsa nelerdir?
- Sizce diğer dinlerde teröre kaynaklık eden unsurlar var mıdır? Varsa nelerdir?

5) “Kutsal savaş/holy war” ve “cihat” gibi kavramları nasıl yorumluyorsunuz; bu kavramların şiddet eylemlerine kaynaklık ettiğini düşünüyor musunuz?

- Dininizde nasıl, diğer dinlerde nasıl?
- Modern dünyada farklı yorumlanmışlar mıdır?
- Ana akımlar nasıl yorumluyorlar, ana algı nedir?

6) Dünyada birçok din referanslı terör örgütü bulunmaktadır. Bu öğretilerin varlığını nasıl yorumluyorsunuz?

- Sizce bu örgütlerin amacı nedir?
- Neden teröre başvuruyorlardı?
- Bu örgütlere katılımın sebebi/sebepleri nelerdir?
- Bu tip örgütler neden ortaya çıkmaktadır? Onları doğuran sebepler nelerdir?

B) TERÖRÜN YEREL YAŞAM FORMUNA ETKİSİ

7) Sizce el-Kaide nasıl bir yapılandırma; yani onun kaynağı, yapısı, misyonu, işlevi ve eylemleri hakkında ne düşünüyorsunuz?

8) El-Kaide'nin söylem ve eylemlerini destekleyenler hakkında ne düşünüyorsunuz?

EK 1: Devamı

- 9) El-Kaide'nin Kasım 2003'de İstanbul'da gerçekleştirdiği eylemleri hatırlıyor musunuz? Bu eylemleri öğrendiğinizde neler hissettiniz? İlk tepkiniz ne oldu?
- 10) Sizce Kasım 2003 eylemlerinde el-Kaide'nin amacı neydi? Neden bu eylemleri gerçekleştirdi?
- 11) Bu terör eylemlerinden önce diğer din mensuplarıyla, iletişim, ilişki, etkileşimleriniz ve birlikte yaptığınız faaliyetler hakkında bilgi verir misiniz?
- 12) Söz konusu terör eylemlerinin yaşadığınız topluma etkileri nelerdir? Anlatır mısınız?
- 13) Sizce bu eylemler, dini gruplar ve mensupları arasındaki iletişim, ilişki ve birlikte yaşama kültürüne nasıl etkide bulunmuştur?
- Sizin tanık olduğunuz olay veya sözler nelerdir?
  - Dini grubunuzun mensuplarının tanıklıkları veya yaşantıları nelerdir?
  - Başka din mensuplarının yaşantıları hakkında bilginiz var mı? Anlatır mısınız?
  - Nefret söylemi veya davranışına dair veriler var mıdır?
- 14) Öncesiyle kıyaslayarak bu eylemlerin şahsınızın ve dini grubunuzun sosyal yaşamını ne yönde etkilediğini anlatır mısınız?
- Kasım 2003'ten önceki yaşantınızla sonrasındaki yaşantınız arasında bir değişim oldu mu? Olduysa nasıl bir değişim oldu?
  - Sosyal ilişkilerinizde değişim oldu mu? Diğer din mensuplarıyla olan ilişkileriniz nasıl etkilendi? Diyaloğunuz arttı mı yoksa ilişkileriniz azaldı mı? Yoksa tamamen koptu mu?
  - Önlem almaya yöneldiniz mi? Ne tür önlemler aldınız? Kendinizi tamamen içe kapattınız mı? Yoksa faaliyetleriniz daha da arttırdınız mı?
  - Sözlü veya fiili saldırılara maruz kalan mensubunuz var mı?
  - Olumlu yönde etkileri oldu mu? (İşbirliğini arttırmaya yönelik teklifler gibi.)
- 15) Bu eylemlerden sonra dini yaşantınızda (pratiklerinizde, duygu durumunuzda vb.) bir değişim oldu mu? Anlatır mısınız?
- Cemaat sayınızda bir azalma oldu mu?
  - Ayinlere katılım oranında eylemler dolayısıyla bir değişim oldu mu?
  - Vaazlarınızın içeriği değişti mi?
  - Faaliyet alanlarınızda bir değişim oldu mu?
  - Diğer din mensuplarıyla bir iletişim ve etkileşime girdiniz mi?
  - Duygusal olarak nasıl etkilendiniz, örneğin bir korku yoğunluğu oldu mu?
  - Grubunuzdan sert tepkiler (söz, fiil) sergileyenler veya savunanlar oldu mu?
- 16) Sizce din referanslı küresel terör dünyayı nasıl etkilemektedir? Doğurduğu problemlere çözüm önerileriniz nelerdir?

Ek 2: Katılımcıların Demografik Verileri

Kod	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Düzeyi	Meslek	Yaşadığı Şehir	İstanbul'a Geliş Yılı
K1	51	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1995
K2	52	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1991
K3	52	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1989
K4	44	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1999
K5	38	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1996
K6	50	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1993
K7	48	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1991
K8	59	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1978
K9	54	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1965
K10	50	Erkek	Ön Lisans	İmam	İstanbul	1969
K11	50	Erkek	Doktora	Rahip	İstanbul	2003
K12	52	Erkek	Yüksek Lisans	Rahip	İstanbul	2003
K13	83	Erkek	Kilise Ruhban Eğitimi	Piskopos	İstanbul	1979
K14	53	Erkek	Lisans	Rahip	İstanbul	1998
K15	78	Erkek	Lisans	Rahip	İstanbul	1941
K16	50	Erkek	Lisans	Kilise Vaizi	İstanbul	1969

ÖZGEÇMİŞ

Abdurrahman KÜLTÜR, 25.05.1994 tarihinde Trabzon İli Maçka İlçesi'nde doğdu. 2008 yılında Osman Altıntaş İlköğretim Okulu'nu; 2012 yılında 88. Yıl Cumhuriyet Anadolu Lisesi'ni; 2016 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. 2016 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi – Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Halen buradaki görevine devam etmektedir.

KÜLTÜR, bekar olup, İngilizce bilmektedir.